

f o l i a

t o r u

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
KSIĄZNICA KOPERNIKAŃSKA
W TORUNIU

niensia

T O R U Ń 2 0 1 2

K

omitet Redakcyjny

Olga Fejtová (Praga), Helmut Flachenecker (Würzburg),
Dieter Heckmann (Berlin), Ireneusz Mikołajczyk, Teresa E. Szymorowska,
Janusz Tandecki, Janusz Tondel, Mieczysław Wojciechowski,
Włodzimierz Zientara, Jerzy Żenkiewicz

Redaktor naczelny: Janusz Tandecki

Redaktor tematyczny: Mariusz Balcerek

Redaktor językowy: Danuta Murawska

Recenzenci współpracujący:

prof. dr hab. Ewa Głowacka (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu),
prof. dr hab. Grażyna Gzella (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu),
prof. dr hab. Jacek Gzella (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu),
dr hab. Iwona Imańska, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu), prof. dr hab. Wiesława Kwiatkowska (Uniwersytet Mikołaja
Kopernika w Toruniu), prof. dr hab. Bronisława Woźniczka-Paruzel
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Lech Tadeusz Karczewski

Tłumaczenie streszczeń:

Agnieszka Chabros (język angielski)
Barbara Sapała (język niemiecki)

ISSN 1641–3792

Adres redakcji:

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu
87–100 Toruń, ul. Słowackiego 8
www.ksiaznica.torun.pl:8888/web/WBP-KK/wydawnictwa
e-mail: tandecki@umk.pl; m.balcerek@ksiaznica.torun.pl

Redakcja informuje, iż prezentowana wersja czasopisma (papierowa)
jest wersją pierwotną (referencyjną).

Streszczenia opublikowanych artykułów są dostępne ,online' w międzyna-
rodowej bazie danych ,The Central European Journal of Social Sciences
and Humanities' <<http://cejsh.icm.edu.pl>>

All the texts in this journal are indexed and abstracted in their entirety in
'Library & Information Science Source' (EBSCO Publishing).

Nakład 300 egz.

Skład: Tako, 87–100 Toruń, ul. Słowackiego 71/5
Druk: Wąbrzeskie Zakłady Graficzne

S pis treści

ARTYKUŁY

<i>Janusz Tandecki</i> , Średniowieczne rękopisy ze zbiorów toruńskich bibliotek i archiwów. . .	7
<i>Radosław Biskup, Marta Czyżak</i> , Biskup sambijski Jan Clare z Torunia (1319–1344) i jego księgozbiór	15
<i>Iwona Imańska</i> , Z badań nad księgozbiorem prywatnym toruńskiego burmistrza Jana Gotfryda Rösnera	29
<i>Janusz Tondeł</i> , Literatura piękna w młodopolskim księgozbiorniku toruńskiego malarza i bibliofila Eugeniusza Przybyła (1884–1965)	43
<i>Wanda A. Ciszewska</i> , „Biblioteczka Toruńska” (1980–1984) – seria Toruńskiego Towarzystwa Kultury.	67
<i>Małgorzata Kowalska</i> , „Polska Bibliografia Bibliologiczna” jako źródło danych do badań bibliometrycznych, na przykładzie problematyki bibliotek toruńskich	85
<i>Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska</i> , Rewolucja tyfłoinformatyczna i jej lokalna egzemplifikacja	99

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY

<i>Tomasz Dreikopel</i> , Franciszka Tidicaeusa „Themata disputationis de voluptate et dolore”	107
--	-----

KOMUNIKATY

<i>Krystyna Wyszomirska</i> , Skarby uratowane. 20 zabytkowych rękopisów ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu odzyskało swój dawny wygląd	113
<i>Katarzyna Kulig</i> , Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego – aktualny stan prac Sekcji Bibliografii Regionalnej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu	115
<i>Anna Fidala</i> , Biblioteka XXI wieku. Programy szkoleniowe dla bibliotek publicznych województwa kujawsko-pomorskiego realizowane w latach 2009–2011 przez Książnicę Kopernikańską w Toruniu.	125

RECENZJE

<i>Piotr Kociumbas</i> , Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku (<i>Włodzimirz Zientara</i>).	131
Mól książkowy. O pewnej szczególnej odmianie bibliofaga. Rzecz wydana z inspiracji osobą i osobowością Kustosza Jana Michała Krzezińskiego, red. Kazimierz Orzechowski (<i>Liliana Górka</i>)	133

KRONIKA

<i>Janina Huppenthal</i> , Sprawozdanie z ubiegłorocznych obchodów jubileuszu Towarzystwa Bibliofilów	137
<i>Krystyna Konieczna</i> , Przegląd wybranych spotkań autorskich zorganizowanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w 2011 roku.	141
<i>Monika Kozłowska</i> , Subiektywny przegląd najciekawszych spotkań autorskich Torunia w roku 2011	147

ARTICLES

<i>Janusz Tandeki</i> , Medieval manuscripts from the collections of Toruń's libraries and archives	7
<i>Radosław Biskup, Marta Czyżak</i> , The book collection of the Sambian bishop John Clare from Toruń (1310–1344).	15
<i>Iwona Imańska</i> , From the research on the private book collection of Toruń's mayor Johann Gottfried Rösner	29
<i>Janusz Tondel</i> , Literature of the Young Poland movement in the book collection of Toruń's painter and bibliophile Eugeniusz Przybył (1884–1965)	43
<i>Wanda A. Ciszewska</i> , "Toruń's book collection" (1980–1984) – the series of the Toruń Society of Culture	67
<i>Małgorzata Kowalska</i> , "Polish Bibliological Bibliography" as a source of data to bibliometrical research on the example of Toruń's libraries	85
<i>Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska</i> , Information technology revolution for the blind and visually impaired with examples on the local level	99

SOURCES AND MATERIALS

<i>Tomasz Dreikopel</i> , Franciszek Tidicaeus's "Themata disputationis de voluptate et dolore"	107
---	-----

ANNOUNCEMENTS

<i>Krystyna Wyszomirska</i> , Rescued treasures. Twenty monumental manuscripts from the collections of Copernicus Library in Toruń regained their original appearance	113
<i>Katarzyna Kulig</i> , The bibliography of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship – the current state of the work of the Section of the Regional Bibliography of Copernicus Voivodeship Public Library in Toruń	115
<i>Anna Fidala</i> , The library of the 21 st century. Training projects for public libraries of the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship carried out in the years 2009–2011 by Copernicus Library in Toruń	125

REVIEWS

<i>Piotr Kociumbas</i> , Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku (<i>Włodzimierz Zientara</i>).	131
Mól książkowy. O pewnej szczególnej odmianie bibliofaga. Rzecz wydana z inspiracji osobą i osobowością Kustosza Jana Michała Krzezińskiego, red. Kazimierz Orzechowski (<i>Liliana Górską</i>)	133

CHRONICLE

<i>Janina Huppenthal</i> , The report from last year's jubilee celebrations of the Society of Bibliophiles	137
<i>Krystyna Konieczna</i> , The review of selected authors' meetings organized by Copernicus Voivodeship Public Library in 2011	141
<i>Monika Kozłowska</i> , The subjective review of the most interesting authors' meetings in Toruń in 2011	147

Inhaltsverzeichnis

ARTIKEL

<i>Janusz Tandecki</i> , Mittelalterliche Handschriften aus den Beständen der Thorner Bibliotheken und Archive	7
<i>Radostław Biskup, Marta Czyżak</i> , Die Büchersammlung des samländischen Bischofs Johann Clare aus Thorn (1310–1344)	15
<i>Iwona Imańska</i> , Aus der Forschung über die private Büchersammlung des Thorner Bürgermeisters Johann Gottfried Rösner	29
<i>Janusz Tondel</i> , Schöngeistige Literatur in der Büchersammlung aus dem Jungen Polen des Thorner Malers und Bibliophilen Eugeniusz Przybył (1884–1965)	43
<i>Wanda A. Ciszewska</i> , „Biblioteczka Toruńska” [Thorner Handbibliothek] (1980–1984) – eine Reihe des Toruńskie Towarzystwo Kultury [Thorner Kulturverein]	67
<i>Małgorzata Kowalska</i> , „Polska Bibliografia Bibliologiczna” [Polnische Buchwissenschaftliche Bibliographie] als Datenquelle für bibliometrische Forschungen, am Beispiel der Problematik der Thorner Bibliotheken	85
<i>Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska</i> , Die typhloinformatische Revolution und ihre lokale Exemplifikation	99

QUELLEN UND MATERIALIEN

<i>Tomasz Dreikopel</i> , Franciszek Tidicaeus's „Themata disputationis de voluptate et dolore”	107
---	-----

BERICHTE

<i>Krystyna Wyszomirska</i> , Gerettete Schätze. 20 historisch wertvolle Handschriften aus den Beständen der Książnica Kopernikańska w Toruniu [Kopernikus-Bücherei in Thorn] haben ihr früheres Aussehen zurückgewonnen	113
<i>Katarzyna Kulig</i> , Die Bibliographie der Woiwodschaft Kujawien-Pommern – der aktuelle Stand der Arbeiten in der Sektion Regionale Bibliographie der Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu [Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Thorn]	115
<i>Anna Fidala</i> , Die Bibliothek des 21. Jahrhunderts. Von der Książnica Kopernikańska w Toruniu [Kopernikus-Bücherei in Thorn] in den Jahren 2009–2011 realisierte Schulungsprogramme für öffentliche Bibliotheken in der Woiwodschaft Kujawien-Pommern	125

REZENSIONEN

<i>Piotr Kociumbas</i> , Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku (von <i>Włodzimierz Zientara</i>)	131
Mól książkowy. O pewnej szczególnej odmianie bibliofaga. Rzecz wydana z inspiracji osobą i osobowością Kustosza Jana Michała Krzemińskiego, red. Kazimierz Orzechowski (von <i>Liliana Górka</i>)	133

CHRONIK

<i>Janina Huppenthal</i> , Bericht über die Jubiläumsfeierlichkeiten des Towarzystwo Bibliofilów [Bibliophilengesellschaft] im vergangenen Jahr	137
<i>Krystyna Konieczna</i> , Ein Überblick über ausgewählte Autorentreffen, die 2011 von der Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska [Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei] organisiert worden waren	141
<i>Monika Kozłowska</i> , Ein subjektiver Überblick über die interessantesten Autorentreffen 2011 in Toruń (Thorn)	147

Janusz Tandecki

średniowieczne rękopisy ze zbiorów toruńskich bibliotek i archiwów

Rękopisy z okresu średniowiecza można spotkać tylko w trzech toruńskich instytucjach: Bibliotece Uniwersyteckiej, Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej-Książnicy Kopernikańskiej oraz w Archiwum Państwowym¹. Najstarsze z nich oraz bardziej „uczone” zostały spisane po łacinie, późniejsze zaś częściowo, a niekiedy już całkowicie w językach narodowych – najczęściej w najbardziej nas tu interesującym języku niemieckim, ponadto w niderlandzkim, francuskim, greckim, węgierskim, a nawet perskim (np. papierowy rękopis „Divan Hafiza” ze zbiorem poezji Mohammeda Hafiza Szirazi, powstały około 1513 r.)².

Najwięcej średniowiecznych rękopisów znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej, w Gabinetcie Rękopisów i Starych Druków. Wszystkie trafiły do Torunia po zakończeniu drugiej wojny światowej, przede wszystkim w latach 1945–1947. Umieszczono je w tzw. zbiorach zabezpieczonych, obejmujących najcenniejsze egzemplarze księgozbiorów przejętych po wojnie przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej z ponemieckich bibliotek na Pomorzu Zachodnim i Wschodnim, na Warmii i Mazurach, w niewielkiej liczbie również na Śląsku. Obecnie w skład tych zbiorów wchodzi 770 jednostek inwentarzowych oraz 6 metrów bieżących materiałów wciąż niezinventaryzowanych³. Rękopisy zinwentaryzowane wymienia katalog kartkowy podzielony na następujące działy: Astronomia-astrologia, Filozofia, Gospodarka, Historia, Literatura, Medycyna, Prawo, Przyroda i Religia. Niestety, mimo prac prowadzonych od 1950 r. i ambitnych planów, do dzisiaj nie ukazał się drukiem pełny katalog tych zbiorów; jego publikację w postaci trzech lub czterech tomów (tom pierwszy miał objąć rękopisy średniowieczne) zapowiadała już w 1973 r. ówczesna pracownica działu rękopisów Elwira Wróblewska⁴. Od 2004 r. zespół bibliotekarzy w składzie: dr Andrzej Mycio, dr Wojciech Szramowski i od 2008 r. dr Marta Czyżak na nowo inwentaryzuje wszystkie średniowieczne rękopisy i przygotowuje do druku ich katalog. Zamierzenie to – jak można przypuszczać – w ciągu najbliższych lat zostanie ostatecznie zrealizowane.

¹ W rozważaniach pominięto erygowane w 2001 r. dekretem biskupa toruńskiego Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, w którym – zgodnie z uzyskanymi informacjami – nie przechowuje się obecnie (nie licząc nielicznych dokumentów, listów i akt) żadnych innych rękopisów i ksiąg z okresu średniowiecza. Niektóre takie księgi, głównie jednak o charakterze religijnym (np. antyfonarze), mogą być przechowywane jeszcze w archiwach dwóch najstarszych parafii toruńskich: staromiejskiej i nowomiejskiej, jednak brak o nich bezpośrednich informacji w dostępnych katalogach i inwentarzach.

² Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: BG UMK), rkps 70; M. Ginter, *Miniatury z Divanu Hafiza ze zbiorów Biblioteki Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, [w:] *Toruńskie studia o sztuce Orientu*, t. 1, Toruń 2004, s. 181–192; W. Szramowski, D. Hafiza, [online], [dostęp 10 III 2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bu.umk.pl/cymelia/divan.html>; tam też inna literatura przedmiotu na ten temat.

³ A. Mycio, *Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych „zbiorów zabezpieczonych” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, *Folia Toruniensia*, t. 9–10: 2009–2010, s. 46.

⁴ E. Wróblewska, *Katalog rękopisów Biblioteki Głównej UMK w aspekcie wydawniczym*, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu za 1973 r., t. 27: 1975, s. 64–66.

Dzisiejszą kolekcję siedemdziesięciu jeden średniowiecznych rękopisów (bibliotekarze umieścili w niej księgi powstałe do około 1520 r.) tworzą przede wszystkim dzieła dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu (pominięto trzy rękopisy zaginione w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.). Obejmuje ona głównie prace o charakterze religijnym (teksty biblijne, mszały, modlitewniki, komentarze do Pisma Świętego, traktaty filozoficzno-teologiczne), a także prawnicze, historyczne, medyczne, astronomiczne i literackie. Jest wśród nich na przykład powstały w połowie XIV w. pergaminowy, pięknie iluminowany inkunabuł ze statutami zakonu krzyżackiego spisany w języku starofrancuskim i środkowoniemieckim⁵; również pergaminowa, wykonana w drugiej połowie XIV w. kopia pierwszej kroniki ziem pruskich, spisanej w języku niemieckim przez Mikołaja Jeroszina (Nicolaus von Jeroschin)⁶; na odrębną uwagę zasługują też piętnastowieczne tabliczki woskowe z zapisem czynszów płaconych w Królewcu. Wiele pozostałych rękopisów również spisano w języku niemieckim, w całości lub w części⁷. O większości z nich informuje opracowany przez Ralfa G. Päslera katalog niemieckojęzycznych rękopisów dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu⁸. Część najstarszych niemieckojęzycznych rękopisów ze zbiorów królewieckich (w tym księgi uznawane dzisiaj za zaginione lub przekazane później do Biblioteki Narodowej w Warszawie) dokładnie opisuje opublikowany w internecie *Marburger Repertorium, Deutschsprachige Handschriften des 13. und 14. Jahrhunderts* (sygn. Rps 3/I, 5/I, 6/I, 7/II, 10/I, 23/III, 28/III, 37/III, 44/IV, 50/IV, 54/III, 64/III, 68/V, 76/V, 83/I, 144/IV, 251/III)⁹. Z kolei wśród rękopisów z innych ośrodków miejskich, głównie łacińskich, uwagę przyciągają m.in. dwa kodeksy z dawnej biblioteki kościoła Najświętszej Marii Panny w Stargardzie Szczecińskim (Jacobus de Voragine, *Aurea legenda sanctorum*, oraz Nowy Testament)¹⁰, a także modlitewnik biskupa chełmińskiego Wicbolda Dobilsteina ze zbiorów dawnej biblioteki gimnazjalnej w Chojnicach¹¹.

Najstarsze średniowieczne rękopisy przechowywane w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu pochodzą z XIV w. Według informacji uzyskanych w lutym 2010 r. od mgr Krystyny Wyszomirskiej, kierowniczki Działu Zbiorów Specjalnych, w zbiorach tej biblioteki zachowało się w sumie dziewiętnaście średniowiecznych rękopisów (do 1500 r.), spisanych po łacinie, niemiecku i w języku greckim¹². Są to głównie pergaminowe kodeksy wykonane przez miejscowych franciszkanów, m.in. kalendarze, modlitewniki i żywoty świę-

⁵ BG UMK, rkps 5/I; A. Mycio, *Statuty zakonu krzyżackiego*, [online], [dostęp 28 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bu.umk.pl/cymelia/statuty.html>; pobrano 2010–02–03.

⁶ BG UMK, rkps 54; A. Mycio, M. Jeroszin, *Kronika ziemi pruskiej*, [online], [dostęp 28 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bu.umk.pl/cymelia/jeroschin.html>.

⁷ BG UMK, rkps 2/I, 3/I, 6/I, 7/II, 10/I, 11/I, 12/II, 20/II, 23/III, 37/III, 40/IV, 44/III, 46/III, 50/IV, 54/III, 64/III, 68/V, 76/V, 78/II, 82/I, 84/I, 144/IV, 251b/V, 3556/III. Por. np. M. Cz[yżak], *Prosa-Apokalypse, zwana Apokalipsą Królewiecką*, [w:] *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 25 czerwca–12 września 2010 roku*, t. 1, red. B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 13–14.

⁸ *Katalog der mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, bearb. R. Päsler, hrsg. v. U. Meves, München 2000, s. 49 i n.

⁹ *Marburger Repertorium, Deutschsprachige Handschriften des 13. und 14. Jahrhunderts* (dalej: MR), [online], [dostęp 10 III 2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.mr1314.de/13955,13958,4060,4061,2579,4063,4064,4065,4067,4068,4069,4070,2871,2870,13993,13944,2838>; pobrano dnia 2010–01–29.

¹⁰ BG UMK, rkps 59/III, 157/IV; A. Mycio, *Struktura*, s. 51 i n.

¹¹ BG UMK, rkps 100/I.

¹² Ten ostatni rękopis ostatnio został datowany na XVI w., zob. S. Wyszomirski, *O toruńskim rękopisie Scholiorów Hermiasza z Aleksandrii do Fajdrosa Platona*, [w:] *Sapere Aude. Księga pamiątkowa ofia-*

tych. Za najcenniejszy w zbiorach Książnicy uchodzi – zachowany w spuściźnie dawnego Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego – spisany po łacinie gotycką antyką pergaminowy rękopis z drugiej połowy XV stulecia z renesansowym listem i poematem Naldiusa Florentczyka o bibliotece króla węgierskiego Macieja Korwina, pochodzący z księgozbioru tegoż władcy. Kilka jego stron iluminował Attavante degi Attavani, miniaturzysta z Florencji (herb królewski, symboliczne przedstawienie cnót Macieja Korwina i in.)¹³. Z XV w. przetrwały tu również dwa papierowe rękopisy proveniencji włoskiej, zawierające „Satyry” Juwenalisa oraz „Memorabilia” Ksenofonta¹⁴.

Wśród średniowiecznych rękopisów niemieckojęzycznych ze zbiorów dawnej biblioteki gimnazjalnej przechowywanych obecnie w Książnicy na szczególną uwagę zasługuje datowane na XIV stulecie, spisane na papierze, tłumaczenie Biblii¹⁵ oraz datowany na przełom XIV/XV wieku papierowy kodeks prawny, zawierający m.in. wyroki sądu w Magdeburgu, różne formuły prawne (*Judeneid*, *Achtsformel*), fragmenty prawa miśnieńskiego dotyczące Żydów¹⁶. Z wieku XV zachował się w jej zasobie również kodeks prawa chełmińskiego (*Excerpta aus dem Colmischen Rechte*)¹⁷. Niektóre ze średniowiecznych ksiąg niemieckojęzycznych ze zbiorów tej biblioteki zostały ostatnio również opisane przez Ralfa G.Päslera¹⁸, a także skatalogowane na stronie internetowej, we wspomnianym już *Marburger Repertorium*¹⁹ oraz na stronie Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften²⁰.

Spora liczba średniowiecznych ksiąg, spisywanych po łacinie lub niemiecku (niekiedy w obydwu tych językach) i wytworzonych w kancelariach Starego i Nowego Miasta Torunia, jest przechowywana również w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu. Wśród nich do rękopisów o charakterze najbardziej zbliżonym do egzemplarzy bibliotecznych można zaliczyć spisaną w języku niemieckim księgę oznaczoną w XIX w. sygnaturą Katalog II VIII 2, a zatytułowaną „Magdeburgisches Rechts-Fragebuch”. Wolumen ma wymiary 22 x 32,5 cm i składa się ze 132 kart papierowych (niektóre z nich mają znaki wodne). Wszystkie karty z pierwotnym tekstem źródła (k. 2–123) mają zaznaczone marginesy. Część z nich dodatkowo ma otwory po szpilkach lub cyrkułu używanych do liniowania stron. Oprawę książki stanowią dwie deseczki obciążone tłoczoną w geometryczne wzory, brązową skórą, wzmocnioną mosiężnymi guzami – pięcioma na górnej i pięcioma na dolnej okładce. Okładki są ponadto wyposażone w dwa zapięcia umocowane na skórzanych paskach.

Rękopis ten rozpoczyna się swego rodzaju spisem treści, czyli rejestrem pytań prawnych oczekujących odpowiedzi. Dalej wypisano teksty konkretnych rozstrzygnięć prawnych, rozmieszczone w trzech księgach tzw. zapytań magdeburskich:

rowana prof. dr hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin, red. I. Mikołajczyk, Toruń 2004.

¹³ Więcej na ten temat wraz z tłumaczeniem 4 ksiąg tego dzieła na język polski zob. M. Lewandowska, *Naldiusa Florentczyka renesansowy poemat o bibliotece*, Folia Toruniensia, t. 2–3, 2002, s. 89–127.

¹⁴ Por. też *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamolowa, t. Sieniatycka, Warszawa 2003, s. 336–341.

¹⁵ Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (dalej: WBP-KK), rkps 98.

¹⁶ WBP-KK, rkps 30.

¹⁷ WBP-KK, rkps 29.

¹⁸ R. G. Päslar, *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung* (Aus Archiven, Bibliotheken und Museen Mittel- und Osteuropas 2), Köln–Weimar–Wien 2003, s. 186–189.

¹⁹ MR, [online], [dostęp 28 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://www.mr1314.de/13778_13832.

²⁰ MR, [online], [dostęp 28 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Thorn_7003438260000.html,7003438330000.html,7003438340000.html.

pierwszej (245 pouczeń), drugiej (35 odpowiedzi) i szóstej (95 pytań). Wszystkie nagłówki otwierające poszczególne części wolumenu, ich numery oraz inicjały rozpoczynające każdy rozdział (*capitel*), a także niektóre ważniejsze stwierdzenia pouczeń wpisano inkaustem czerwonym, pozostały tekst kolorem czarnym. Ta część rękopisu została wykonana jedną ręką. Na pozostałych wolnych stronach wolumenu dopisano w drugiej połowie XV w. – już inną ręką – postanowienia wólkierza krajowego z 1420 r. (zatytułowanego „Regiment und wilkoer unsers herren homeister”), rozporządzenie wielkiego mistrza Konrada Zoellnera z 1388 r. (błędnie datowane na 1488 r.) oraz rozporządzenie stanów pruskich z 1418 r. dotyczące starych i nowych pieniędzy. Jak wskazują liczne noty marginalne, z księgi tej – szczególnie z pouczeń prawnych – korzystano w kancelarii toruńskiej również w wiekach późniejszych.

W wieku XIX ustalono, że wolumen został zszyty i oprawiony jeszcze przed dokonaniem w nim pierwszych wpisów, a tekst powstał około 1400 r. Jego twórcą mógł być pisarz miejski Walter, syn Ekharda z Bolesławca, występujący na urzędzie już od 1377 r. (do 1402 r.), znany przede wszystkim jako autor kompilacji prawa miejskiego, tzw. „IX Bücher Magdeburger Rechtes”²¹. Ostatnio rękopis ten został opisany przez Ralfa G. Päslera²² i skatalogowany w internetowej Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften²³.

Pozostałe średniowieczne rękopisy zachowane w zasobie Archiwum Toruńskiego powstały jako efekt działalności kancelarii i poszczególnych urzędów miejskich, i mają charakter typowo urzędowy. Spisywano je na pergaminie lub papierze, początkowo po łacinie, później przede wszystkim w języku niemieckim. Wśród nich można wyróżnić najstarszą serię ksiąg czynszowych, w których spisywano m.in. nazwiska poszczególnych mieszczan lub instytucji oraz sumę zobowiązań płaconych przez nich na rzecz miasta (najstarsze rękopisy tego typu obejmują wpisy od 1318 r.)²⁴. W grupie rękopisów powstałych w związku z poborem różnych podatków państwowych i miejskich zwracają uwagę księgi szosu – podatku nadzwyczajnego nakładanego przez radę lub władze państwowe (najstarszy taki wolumen pochodzi z 1394 r.)²⁵, księgi szarwarków, cła funtowego i palowego, księgi i rachunki wojenne, rachunki urzędów miejskich i kościołów itp.²⁶ Warto dodać, że Toruń, podobnie jak większość pozostałych pruskich miast hanzeatyckich (Elbląg, Gdańsk, Chełmno, Braniewo), często musiał partycypować w kosztach wystawienia zbrojnych na różne akcje wojenne podejmowane przez władze państwowe. Jedną z nich była zorganizowana w 1398 r. przez zakon krzyżacki wyprawa na wyspę Gotlandię. Do dzisiaj przetrwały dwa rękopisy informujące o tego typu obciążeniach miasta. Pierwszy z nich, opatrzony w XIX wieku tytułem jako „Stammrolle der Thorner Bürgerschaft (Wepener, Reislute, ihre Bewaffnung, conf. Wachstafeln)”, zawiera m.in.

²¹ [C]. G. Homeyer, *Die deutsche Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften*, Weimar 1931/1934, s. 34, 246–247; J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa–Toruń 1990, s. 167–168.

²² R. G. Päsler, *Deutschsprachige*, s. 186–189.

²³ MR, [online], [dostęp 28 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Thorn_7003438260000.html, [7003438330000.html](http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Thorn_7003438330000.html), [7003438340000.html](http://www.bbaw.de/forschung/dtm/HSA/Thorn_7003438340000.html).

²⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: AP Toruń), Katalog II, III, 61, 62, 72, 73 i in.

²⁵ AP Toruń, Katalog II, III, 69, 70 i in. Zob. *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435 [Schoßbücher und Lastenverzeichnisse der Einwohner der Altstadt Thorn von 1394–1435]*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski, Toruń 2002.

²⁶ AP Toruń, Katalog II, III, 74; III, 64, 65; IV, 1, 2, XVI, 8; XVI, 3, 5–7, 9–11, 13–14 i in. Por. też *Księga kamlarii miasta Torunia 1453–1495 [Kämmereibuch der Stadt Thorn von 1453 bis 1495]*, wyd. K. Kopiński, K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2007.

wykazy mieszczan – indywidualnie lub w ramach korporacji zawodowych – zobowiązanych do dostarczenia zbrojnych na wyprawę na Gotlandię oraz spis właścicieli domów w Starym Mieście Torunia zobowiązanych do służby wojskowej z około 1401 r.²⁷ Drugi, określony już w Archiwum Toruńskim jako „Kostenrechnungen von den Kriegszuge (hansischen) nach Gothland”, podaje ogólne rozliczenia kosztów wyprawy na Gotlandię w 1398 r.²⁸ Uzupełnieniem tych przekazów są spisy członków cechów Starego Miasta Torunia zobowiązanych do świadczeń wojskowych z około 1401 r.²⁹ oraz – dotyczący już innych wydarzeń wojennych – wykaz wydatków miasta poniesionych w 1409 r. przy zdobywaniu Złotorii i Bobrownik³⁰. Zobowiązania militarne władz Torunia i podległych im urzędów ilustruje też kilka ksiąg rachunkowych z okresu wojny trzynastoletniej z zakonem krzyżackim (1454–1466), często łączonych z tzw. Archiwum Ziem Pruskich, w rzeczywistości wytworzonych w kancelarii toruńskiej i przechowywanych w Archiwum w Toruniu. Archiwalia te – najogólniej mówiąc – zawierają rozliczenia wpływów i wydatków miasta Torunia i stanów pruskich na prowadzenie działań w tej wojnie³¹.

Odrębną grupę toruńskich ksiąg miejskich tworzą niemieckojęzyczne papierowe rękopisy powstałe w następstwie członkostwa Starego Miasta Torunia w Hanzie oraz uczestnictwa jego przedstawicieli w zjazdach tej organizacji i w życiu stanowym Prus, zawierające recesy ze zjazdów hanzeatyckich oraz zgromadzeń stanów i miast pruskich. Jak wiele innych archiwaliów toruńskich, również materiały obejmujące recesy do 1454 r. zostały w wieku XIX na nowo pozszywane i oprawione w karton oraz oznaczone – aktualnymi do dzisiaj – sygnaturami³².

Specyficzną serię ksiąg toruńskich tworzą rękopisy powstałe w wyniku działalności rajców opiekujących się w imieniu rady majątkiem ruchomym i nieruchomym sierot po obywatelach miasta, nieposiadających innych krewnych lub opiekunów. W Archiwum Toruńskim znajdują się oryginalne księgi papierowe z wpisami po łacinie i niemiecku, połączone w XIX w. po dwie w dwóch tomach. Każda z czterech ksiąg jest oprawiona w jasną pergaminową okładkę. Oprawy te, jak na to wskazują fragmenty dawnych tytułów oraz ślady zapieczęć, wcześniej chroniły jakieś inne rękopisy. Wpisy w tych księgach mają w większości charakter dość jednorodny, dotyczą pożyczania lub przekazania w użytkowanie pieniędzy lub innego sierociego majątku konkretnej osobie³³.

Najciekawszą grupę średniowiecznych rękopisów w zasobie Archiwum Toruńskiego stanowią księgi ławnicze Starego i Nowego Miasta Torunia. Z interesujące-

²⁷ AP Toruń, Katalog II, IV, 2; źródło to częściowo opublikowała K. Ciesielska, *Wykazy mieszczan toruńskich zobowiązanych do udziału w wyprawach krzyżackich na Gotlandię w latach 1398–1408*, *Zapiski Historyczne* (dalej: ZH), t. 32: 1967, z. 4, s. 79–98, a brakującą część wydano jako *Wykaz właścicieli domów kupieckich w Starym Mieście Torunia zobowiązanych do służby wojskowej z około 1401 r.*, [w:] *Księgi szosu*, s. 121–134.

²⁸ AP Toruń, Katalog II, IV, 1.

²⁹ AP Toruń, Katalog I, 1079, 1080, 1081; źródła te wydano jako *Wykazy członków cechów Starego Miasta Torunia zobowiązanych do świadczeń wojskowych z około 1401 roku*, [w:] *Księgi szosu...*, s. 135–167.

³⁰ I. Janosz-Biskupowa, *Materiały dotyczące udziału Torunia w wyprawie krzyżackiej na ziemię dobrzyńską w r. 1409*, ZH, t. 25: 1960, z. 2, s. 83–101.

³¹ AP Toruń, Katalog II, IV, 3, 4, 5; Katalog II XVI 12b, 15, 16, 17, 18. Część z nich została wydana drukiem, np. *Księga Theudenkusa*, wyd. L. Koczy, Toruń 1937; *Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Toruń 1964; *Księga żołdu Związku Pruskiego z okresu wojny trzynastoletniej 1454–1466*, wyd. A. Czacharowski, Toruń 1969.

³² AP Toruń, Katalog II, VII, 1, 2, 3, 5.

³³ AP Toruń, Katalog II, III, 66, 67; druk: *Księgi małoletnich z lat 1376–1429 [Mündelbücher aus den Jahren 1376–1429]*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2002, tam też dokładny ich opis.

go nas okresu przetrwały cztery niemieckojęzyczne wolumeny ze Starego Miasta i jeden z Nowego Miasta Torunia. Ponieważ trzy najstarsze księgi staromiejskie i rękopis nowomiejski zostały wydane drukiem, zrezygnowano tu z szerszego ich opisu (wszystkie są księgami pergaminowymi, niektóre mają oryginalne oprawy) i przedstawienia ich zawartości treściowej. Ogólnie rzecz biorąc, zawierają one przede wszystkim różnego rodzaju informacje o kupnie i sprzedaży nieruchomości, spłatach i podziałach majątkowych, długach i wierzytelnościach, opiece nad majątkiem małoletnich i wdów, stosunkach i związkach rodzinnych, kupnie czynszów i rent, niektórych sprawach kryminalnych itp. Zapiski prowadzono z reguły sukcesywnie, w porządku chronologicznym, na podstawie notatek sporządzanych w manuałach lub na luźnych kartach³⁴. W Archiwum Toruńskim jest również przechowywana papierowa księga w oprawie z desek obciążonych skórą cielącą i z widocznymi śladami po guzach, zawierająca niemieckojęzyczne wpisy dokumentujące działalność sądu przedmiejskiego Chełmna z lat 1480–1559³⁵.

Omawiając najważniejsze rękopisy z zasobu Archiwum w Toruniu należy przynajmniej wspomnieć o przechowywanych tu stu dwudziestu ośmiu tabliczkach woskowych, zapisanych, przede wszystkim w języku niemieckim w kancelarii Starego i Nowego Miasta Torunia. Początkowo tworzyły one – umieszczone w drewnianych, niekiedy zdobionych okładkach – poliptyki (niektóre były prowadzone równolegle w tym samym okresie), składające się z kilkunastu lub kilkudziesięciu deseczek z drewna lipy, jabłoni lub innych drzew owocowych, połączonych ze sobą wiązaniami z rzemieni i oprawionych dodatkowo na grzbiecie paskami pergaminu lub skóry. Po wyjściu z użycia kodeksy te przeważnie niszczały, rozpadając się w miarę upływu czasu w mniejsze części. W XIX wieku stanowiły już zbiór wymieszanych ze sobą luźnych wiązek i pojedynczych deseczek. Ich pierwotny układ próbowali nie do końca udanie odtworzyć najpierw Georg Bender (w 1879 r.), a następnie ich wydawcy Karol Górski i Witold Szczuczko; najpełniej i jak się wydaje najlepiej uczynił to dopiero Tomasz Jasiński³⁶. Na tabliczkach zapisywano przede wszystkim czystsze płacone obu miastom przez mieszczan, z urzędzeń targowych oraz z terenu patrymonium. Notowano również przyjęcia do prawa miejskiego, wykazy zbrojnych wysyłanych na wyprawy wojenne, inwentarze zbrojowni miejskiej i pomieszczeń ratusza, wykazy broni będącej własnością miasta itp. Niektóre tabliczki służyły jako notatniki, w których zapisywano protokoły z posiedzeń rady Nowego Miasta oraz inne, bardzo różne sprawy³⁷.

Przedstawione informacje można podsumować ogólnym stwierdzeniem, że nie wszystkie średniowieczne rękopisy z zbiorów toruńskich bibliotek naukowych i ar-

³⁴ AP Toruń, Katalog II, IX, 1, 2, 3, 4, 52; druk: *Liber scabinorum Veteris Civitatis Thorunensis (1363–1428)*, wyd. K. Kaczmarczyk, Toruń 1936; *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456)*, wyd. K. Ciesielska, J. Tandecki, cz. 1 (1428–1443), Toruń 1992; cz. 2 (1444–1456), Toruń 1993; *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007; *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)*, wyd. K. Ciesielska, Warszawa–Poznań 1973. Więcej na temat średniowiecznych ksiąg Starego Miasta Torunia zob. J. Tandecki, *Średniowieczne*, s. 143–170.

³⁵ AP Toruń, Akta miasta Chełmna, sygn. 1; druk: *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*, wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Warszawa–Poznań–Toruń 1990.

³⁶ Zob. *Tabliczki woskowe miasta Torunia, ok. 1350–I poł. XVI w.*, wyd. K. Górski, W. Szczuczko, Warszawa–Poznań–Toruń 1980, s. XIII i n.; T. Jasiński, *Tabliczki woskowe w kancelariach miast Pomorza Nadwiślańskiego*, Poznań 1991, s. 70 i n.

³⁷ T. Jasiński, *Tabliczki*, s. 159 i n. Zrezygnowano tu z przedstawiania średniowiecznych rękopisów zachowanych w zespołach akt toruńskich cechów, więcej na ten temat zob. J. Tandecki, *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa–Poznań–Toruń 1987, s. 43–44.

chiwów – w tym najbardziej nas interesujące niemieckojęzyczne – są dzisiaj do końca rozpoznane i poprawnie zinwentaryzowane. Nadal – jak w Archiwum Toruńskim – w użyciu są inwentarze powstałe jeszcze w XIX wieku lub – jak w bibliotekach – niewiele młodsze karty katalogowe niektórych kodeksów.

Summary

Medieval manuscripts from the collections of Toruń's libraries and archives

The highest number of typical library medieval manuscripts may be found in the collections of the University Library in Toruń. All the manuscripts were brought there after the end of WW II, mostly in the years 1945–1947, and were placed among the so-called “protected collections”. Currently the collection consists of 770 inventory units and 6 linear metres of uncatalogued material. Today's collection of 71 medieval manuscripts of NCU library constitute mainly old collections of the State and University Library in Königsberg. They comprise religious works, legal works, and historical, medical and astronomical texts.

Another library which stores medieval manuscripts is Copernicus Voivodeship Public Library in Toruń. Its collections consists of 19 manuscripts (e.g. calendars, prayer books, the lives of the saints) from the period until 1500, written in Latin, German and Greek.

A considerable number of medieval official books generated in the office files of the Old and the New Towns of Toruń are kept in the State Archive in Toruń. The collection includes also manuscripts similar to those found in the library.

Zusammenfassung

Mittelalterliche Handschriften aus den Beständen der Thorner Bibliotheken und Archive

Die größte Anzahl typischer mittelalterlicher Bibliothekshandschriften wird in den Beständen der Universitätsbibliothek in Toruń (Thorn) aufbewahrt. Sie alle kamen nach Ende des Zweiten Weltkriegs dorthin, vor allem in den Jahren 1945–1947, als sie in der Bibliothek den sog. „sichergestellten Beständen“ zugeordnet wurden. Heute gehören 770 Inventareinheiten sowie 6 laufende Meter nicht inventarisierter Materialien zu diesen Beständen. Die heutige Sammlung von 71 mittelalterlichen Handschriften der Bibliothek der Nikolaus-Kopernikus-Universität besteht vor allem aus den früheren Beständen der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg. Sie umfassen religiöse und juristische Werke sowie geschichtliche, medizinische und astronomische Texte.

Eine weitere Thorner Bibliothek, in der mittelalterliche Handschriften aufbewahrt werden, ist die Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Toruń. In ihren Beständen sind insgesamt 19 Handschriften (u.a. Kalender, Gebetbücher, Hagiographien) aus dieser Zeit (bis 1500) erhalten geblieben, die in lateinischer, deutscher und griechischer Sprache geschrieben sind.

Eine beträchtliche Anzahl mittelalterlicher Amtsbücher, die in der Thorner Alt- und Neustadt erstellt worden waren, wird ebenfalls in den Beständen des Staatsarchivs in Toruń aufbewahrt. Darunter sind auch Handschriften von bibliotheksähnlichem Charakter.

Radosław Biskup, Marta Czyżak

Biskup sambijski Jan Clare z Torunia (1319–1344) i jego księgozbiór

*Johannes I, disser wart von seinen mitbrüdern erwelt und geweiht zcu Riga und er bauete mit hülff des almoss der fürstgenossen, die do woren yn Preussen kommen und kunden dach umb ungewitter auf Samayten nit zeihen zcu irem glücke, die mansionaria mit 6 pristern und 6 choralen auf die stelle, do S. Albrecht erschlagen ist worden, und providirte sie ehrlich. Er vorgingk in einer omechtigkeit zcu Fischausen und leit ym heiligen geiste zcu Konsbergk begraben neben seym vorfar Siffrido*¹. Tymi słowami kronikarz Szymon Grunau scharakteryzował biskupa Jana Clare z Torunia w swoim „katalogu” ordynariuszy sambijskich z pierwszej połowy XVI w., stanowiącym część kroniki. Większość zawartych w nich informacji jest zwyczajną konfabulacją, o czym wiemy dzięki badaniom nad wiarygodnością kroniki² i nad środowiskiem wysokich duchownych diecezji sambijskiej. Niewątpliwie – o czym zresztą poniżej – po śmierci swojego poprzednika Zygryda von Regenstein (1296–1310) Jan został wybrany na urząd biskupa przez swoich współbraci z kapituły katedralnej, a po śmierci pochowany w Królewcu.

Opracowania poświęcone osobie Jana Clare dostarczają dzisiaj obszernej wiedzy, która pozwala nie tylko zweryfikować zmyślenia kronikarza, lecz przede wszystkim dostrzec najistotniejsze momenty kariery biskupa pochodzącego z Torunia. W pierwszej kolejności należy wymienić szkic biograficzny Alfonsa Mańkowskiego³, oparty na dokumentach wydanych w kodeksie dyplomatycznym biskupstwa sambijskiego⁴ i koncentrujący się głównie na wyborze na urząd biskupi i staraniach o konfirmację oraz na sporach terytorialnych ze świeckimi władzami zakonu krzyżackiego, pokrótce zaś na działalności fundacyjnej Jana Clare.

Usystematyzowane informacje na jego temat podają biogramy Christiana Krollmanna⁵, Jana Powierskiego⁶ oraz Mario Glauerta⁷ zamieszczone w opracowaniach słownikowych. Wiele wiadomości o przebiegu kariery i działalności Jana Clare za-

¹ *Simon Grunau's preussische Chronik*, Bd. 1, hrsg. v. M. Perlbach, Leipzig 1876, s. 392 („Jan I, ten został wybrany przez swoich współbraci i wyświęcony w Rydze; dzięki jałmużnie książąt, którzy przybyli do Prus i na swoje szczęście nie mogli z powodu niepogody podążać na Żmudź, wybudował mansjonarię z sześcioma duchownymi i sześcioma chórzystami w miejscu, w którym został zamordowany święty Wojciech, i bardzo się o nią troszczył. Wyzionął ducha w Rybakach i leży pochowany w kościele św. Ducha w Królewcu, obok swojego poprzednika Zygryda”).

² J. Dworzaczkowa, *Kronika pruska Szymona Grunaua jako źródło historyczne*, Studia Źródłoznawcze, t. 2: 1958, s. 119–146; S. Zonenberg, *Kronika Szymona Grunaua*, Bydgoszcz 2009.

³ A. Mańkowski, *Jan Clare z Torunia, biskup sambijski (1319–1344)*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 9: 1933, nr 7–8, s. 81–89.

⁴ *Neues Preussisches Urkundenbuch. Ostpreussischer Theil. II Abtheilung. Urkunden der Bistümer, Kirchen und Klöster*, Bd. 2: *Urkundenbuch des Bisthums Samland* (dalej: UBS), H. I, hrsg. v. C. P. Woelky, H. Mendthal, Leipzig 1891.

⁵ Ch. Krollmann, *Clare Johann*, [w:] *Altpreußische Biographie*, Bd. 1, Marburg/Lahn 1974, s. 304.

⁶ J. Powierski, *Jan Clare*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* (dalej: SBPN), t. 1–4, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, Gdańsk 1992–1997, s. 277–280.

⁷ M. Glauert, *Johann Clare*, [w:] *Die Bischöfe der Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. v. E. Gatz, Berlin 2001, s. 682–684.

wierają opracowania dotyczące konkretnych aspektów funkcjonowania Kościoła w Prusach krzyżackich. Jego postać pojawia się w obszernym studium Hansa Schmaucha⁸ poświęconym zagadnieniu obsady biskupstw w Prusach i w Inflantach do 1410 r. Największym zainteresowaniem badaczy cieszył się do tej pory jeden wątek działalności biskupiej Jana, a mianowicie konflikt ze świeckimi władzami Zakonu na początku lat dwudziestych XIV stulecia, zaraz po objęciu przezeń urzędu biskupiego (Franz Rediger⁹, Andrzej Radziwiński¹⁰, Radosław Biskup¹¹). Oddzielnie należy wspomnieć o biogramie Jana Clare z Torunia w monografii sambijskiej kapituły katedralnej, w którym jednak skoncentrowano się na karierze kanonickiej tego duchownego, a więc na latach 1294–1310¹². Działalność fundacyjna biskupa Jana była w większości wspomnianych studiów traktowana mimochodem; jedynie fundacja księgozbioru została szerzej omówiona przez Ralfa Päslera w monografii poświęconej literaturze niemieckojęzycznej na obszarze średniowiecznych Prus¹³. Osobno należy wskazać na zachowujące do dziś swoją wartość opracowanie Ericha Weise¹⁴ dotyczące personelu kancelarii biskupów sambijskich oraz wytworów tejże kancelarii (księgi wpisów, analiza formularza dokumentów, dukt itd.).

Dotychczasowy stan badań pozwala na sformułowanie kilku uogólnień na temat postaci biskupa Jana. Był pierwszym (czwartym z kolei¹⁵) biskupem diecezji sambijskiej wywodzącym się z obszaru Prus. Jego poprzednicy – Henryk von Strittberg (1255–1275), Kristan von Mühlhausen (1275–1294) i Zygfryd von Regenstern (1294–1310) – przybyli do Prus z Rzeszy. Jan natomiast pochodził z toruńskiej rodziny mieszczańskiej¹⁶. Poświadczony w Toruniu 23 kwietnia 1293 r. Konrad Clare¹⁷ był według Jana Powierskiego ojcem lub bratem biskupa sambijskiego¹⁸. Przy okazji warto wskazać na innych krewnych Jana Clare, pojawiających się w źródłach przy różnych okazjach. *Nepos* biskupa, również noszący imię Jan, występuje 13 maja 1325 r. jako zarządca karwanu (*Karwansherr*) w Rybakach¹⁹. W dokumencie wystawionym według Ericha Weise między 1325 a 19 maja 1327 r.²⁰ biskup Jan Clare zapisał wspomnianemu bratankowi, Janowi Clare z Torunia, ogród warzywny w Dargen, który odkupił od Tydiko, mieszczanina z Ryba-

⁸ H. Schmauch, *Die Besetzung der Bistümer im Deutschordensstaate (bis zum Jahre 1410)*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 20: 1917–1919, s. 734–737.

⁹ F. Rediger, *Der Zwist des Bischofs Johannes I. Clare von Samland mit dem Deutschorden (1321–1322)*, Greifswald 1907.

¹⁰ A. Radziwiński, *Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach w XIII–XIV wieku. Z dziejów organizacji kościelnej i duchowieństwa*, Toruń 1999.

¹¹ R. Biskup, *Działalność osadnicza biskupów i kapituły sambijskiej do końca XIV wieku. Relacje między zakonem krzyżackim a duchowieństwem sambijskim*, Zapiski Historyczne (dalej: ZH), t. 67: 2002, z. 3–4, s. 25–59.

¹² R. Biskup, *Das Domkapitel von Samland (1285–1525)*, Thorn 2007, s. 405–407.

¹³ R. G. Päsler, *Deutschsprachige Sachliteratur im Preußenland bis 1500. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung*, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 62–69.

¹⁴ E. Weise, *Das Urkundenwesen der Bischöfe von Samland*, Altpreussische Monatsschrift, Bd. 59: 1922, s. 1–48 oraz 157–209.

¹⁵ Pomija się w tym miejscu dominikanina Tetwarda i franciszkanina Jana von Diest, którzy na początku lat 50. XIII w. występują w źródłach w tym samym czasie z tytułem biskupa sambijskiego, rywalizując o prawo do urzędu biskupiego; por. H. Schmauch, *Die Besetzung*, s. 722–727.

¹⁶ Ch. Krollmann, *Geistiges Leben in Königsberg während des 14. Jahrhunderts*, [w:] *Königsberger Beiträge. Festgabe zur vierhundertjährigen Jubelfeier der Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg Pr.*, hrsg. v. C. Diesch, Königsberg 1929, s. 253.

¹⁷ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Th. 2, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909, nr 610.

¹⁸ J. Powierski, *Jan Clare*, s. 277.

¹⁹ UBS, nr 235.

²⁰ UBS, nr 347; E. Weise, *Urkundenwesen*, s. 201 i n.

ków. Prawdopodobnie ten sam Jan Clare jest wymieniony w źródłach jako sołtys w Neuhoft koło Ornety, w dobrach kapituły warmińskiej²¹. Wraz z bratankiem Janem pojawia się także Frowin, krewniak biskupa Jana²². Temuż Frowinowi Jan Clare przekazał 10 października 1327 r. urząd sołtysa w Neuendorf wraz z siedmioma łanami²³. Biskup wydał też 7 listopada 1327 r. nowy przywilej dla Neuendorf, gdyż poprzedni sołtys Henryk sprzedał swoje ziemie Frowinowi²⁴. Być może bratanek Jana Clare jest tożsamy ze świadkiem fundacji bractwa ubogich duchownych w Królewcu 21 kwietnia 1354 roku²⁵.

Osoba Jana Clare jest w dotychczasowej historiografii niedoceniana, a tymczasem można z pełną odpowiedzialnością stwierdzić, że właśnie on stworzył stabilne podstawy administracji kościelnej i terytorialnej na terenie diecezji oraz wprowadził szereg rozwiązań usprawniających i porządkujących funkcjonowanie biskupstwa. Przede wszystkim Jan Clare przez pięćdziesiąt lat jako wyższy duchowny piastujący ważne urzędy był aktywnie zaangażowany w sprawy diecezji na różnych obszarach. Były to lata 1294–1344, kiedy krystalizowała się sieć parafialna, powstawały najważniejsze instytucje życia kościelnego oraz wypracowywano *modus vivendi* we wzajemnych relacjach władztw terytorialnych w biskupstwie: zakonu krzyżackiego, kapituły katedralnej i właśnie biskupstwa.

Jan Clare pierwszy raz pojawia się źródłowo w diecezji sambijskiej 7 kwietnia 1294 r.²⁶, jako duchowny zakonu krzyżackiego oraz jeden z sześciu członków reorganizowanej sambijskiej kapituły katedralnej²⁷; zapewne z racji wieku jest wymieniony jako ostatni. W fundowanej na nowo kapitule, w której *quatuor sint canonie et prebende simplices et in duabus aliis sint prelati* i której siedzibę wyznaczono w Rybakach (*Schönewik*), znalazł się jako kanonik. Co z punktu widzenia jego biografii istotne – występuje tutaj wśród innych duchownych kapitulnych jako *Johann de Thorun*. Formalnie Jan Clare przestał być członkiem kapituły w grudniu 1319 r., kiedy uzyskał konfirmację papieską na urząd biskupa sambijskiego. W czasie swojej dwudziestopięcioletniej działalności w kapitule katedralnej jest poświadczony jako kanonik (7 IV 1294–7 IV 1300)²⁸, dziekan (13 X 1301–18 XI 1301)²⁹, ponownie kanonik (8 III 1302–10 i 1303)³⁰, ponownie dziekan (19 VIII 1305)³¹ i wreszcie prepozyt oraz elekt sambijski (13 XII 1310–3 XII 1319)³².

Po wyborze na biskupa w grudniu 1310 r.³³ Jan Clare pozostawał przez ponad dziewięć lat prepozytem-elektem, starając się o zatwierdzenie papieskie³⁴. Na

²¹ *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 2: *Urkunden der Jahre 1341–1375 nebst Nachträgen von 1240–1340*, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1864, nr 55.

²² UBS, nr 235.

²³ UBS, nr 256.

²⁴ UBS, nr 259.

²⁵ UBS, nr 430.

²⁶ UBS, nr 164.

²⁷ Szerzej o fundacji kapituły katedralnej i jej politycznych uwarunkowaniach por. R. Biskup, *Das Domkapitel*, s. 50–81.

²⁸ 7 IV 1294 (UBS, nr 164), 27 IV 1296 (UBS, nr 180), 15 VII 1296 (UBS, nr 182), 8 IX 1296 (UBS, nr 183–185), 23 III 1299 (UBS, nr 189), 7 IV 1299 (UBS, nr 190–191), 13 i 1300 (UBS, nr 194), 7 IV 1300 (UBS, nr 195).

²⁹ 13 X 1301 (UBS, nr 198), 18 XI 1301 (UBS, nr 199).

³⁰ 8 III 1302 (UBS, nr 201), 10 i 1303 (UBS, nr 204B).

³¹ UBS, nr 208.

³² 13 XII 1310 (UBS, nr 214), 3 XII 1319 (UBS, nr 220).

³³ UBS, nr 214.

³⁴ Nie on jeden w tym czasie z Prus: H. Schmauch, *Die Besetzung*, passim; J. Powierski, *Eberhard*, SBPN, t.1, s. 381; idem, *Ludeko*, ibidem, t. 3, s. 89.

przeszkodzie stanęło kilka czynników. Jednym z nich był konflikt Zakonu z arcybiskupem ryskim Fryderykiem von Pernstein³⁵ odmawiającym zatwierdzenia nowo wybranych biskupów krzyżackich, mimo apelacji Jana do kurii papieskiej. Papież Klemens V zobowiązał kardynała Jakuba Colonnę do zbadania sprawy Jana Clare oraz kwestii wyboru elektów: chełmińskiego Eberharda i pomezkańskiego Ludeko. Drugim czynnikiem była śmierć papieża Klemensa V 20 kwietnia 1314 r., po której nastąpiła ponaddwuletnia sediswakancja na stolcu papieskim w Awinionie. Dopiero kiedy 5 września 1316 r. papieżem został Jan XXII możliwe się stało załatwienie spraw związanych z elektami z Prus, w tym z Janem Clare³⁶. Papież ponownie powierzył zadanie przeanalizowania elekcji pruskich kardynałowi Jakubowi Collonie, który jednak w 1318 r. zmarł. Ostatecznie Jan Clare zrezygnował ze wszystkich praw, jakie wiązały się z jego wyborem kanonicznym przez kapitułę katedralną, wobec kardynała Bertranda de Montefaventio. Akt ten umożliwił papieżowi nadanie Janowi prowizji 3 grudnia 1319 r., a 13 grudnia kardynał Ostii i Velletri, dominikanin Mikołaj Alberti konsekrował go; w tym samym dniu Jan zobowiązał się do wnieśienia opłat serwycjalnych w wysokości 800 florenów do 24 grudnia 1320 roku.

Księgozbiór biskupa Jana Clare, znany badaczom zakonu krzyżackiego i kultury książkowej w Zakonie, cieszył się do tej pory niewielkim zainteresowaniem jego biografów. Tymczasem w zawartości owego zbioru oraz w jego powstaniu odbijają się przynajmniej trzy aspekty działalności tego duchownego od roku 1294 do 1327, czyli do momentu przekazania woluminów kolegium kanoników katedralnych.

Pierwszy dotyczy działalności Jana Clare w kapitule katedralnej, a następnie po 1319 roku na jej rzecz. W latach 1294–1344 kapituła stała się, obok dworu biskupiego, najważniejszą instytucją życia kościelnego na terenie diecezji oraz władcą terytorialnym. Już dwa lata po drugiej fundacji, 17 kwietnia 1296 r.³⁷ kanonicy decyzją wielkiego mistrza Konrada von Feuchtwangen otrzymali prawo patronatu nad kościołem parafialnym św. Mikołaja w Starym Mieście Królewcu. Jak wynika z dokumentu, kapituła nie funkcjonowała w Rybakach: kanonicy mieli być rozproszeni po różnych konwentach krzyżackich, przez co nie mogli wypełniać zadań wynikających z reguły krzyżackiej i zasad *vita communis*. Stąd głównym motywem było nadanie kanonikom sambijskim stałej siedziby. Prócz tego uzyskali oni dochody z beneficjum plebańskiego oraz prawo do jego obsady; od 2 listopada 1318 r. aż do 1525 r. plebanem fary staromiejskiej był zawsze jeden z kanoników³⁸. W tym samym dokumencie z kwietnia 1296 r. wielki mistrz nadawał kapitule prawo budowy nowej katedry w Starym Mieście Królewcu. Co niezwykle istotne, jedną z pierwszych decyzji biskupa Jana Clare po powrocie z Awinionu było potwierdzenie 24 października 1320 r. prawa patronatu sambijskiej kapituły katedralnej nad staromiejskim kościołem parafialnym³⁹.

Decyzja wielkiego mistrza z 1296 roku zapewniała prawne i materialne podstawy funkcjonowania kapituły sambijskiej oraz wskazywała Królewiec jako miejsce jej siedziby. Dalsze przywileje i fundacje na rzecz korporacji kanonickiej dokonane w czasach kiedy jej członkiem był Jan Clare, wzmocniły pozycję kapituły jako jednej z najważniejszych instytucji w administracji kościelnej diecezji oraz jako władcy te-

³⁵ Zob. protokoły działalności legata papieskiego Franciszka de Moliano w Rydze w *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312)*. *Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens*, hrsg. v. Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, bearb. A. Seraphim, Königsberg 1912.

³⁶ M. Perlbach, *Zur Vorgeschichte*, passim.

³⁷ UBS, nr 178.

³⁸ R. Biskup, *Das Domkapitel*, s. 180–185.

³⁹ UBS, nr 223.

rytorialnego. Biskup Zygfryd von Regenstein ufundował 11 stycznia 1302 r. w Królewcu kościół katedralny pod wezwaniem św. Wojciecha; zgodnie z dokumentem fundacyjnym kanonicy otrzymali obszar Quednau, a czerpane stąd dochody mieli przeznaczyć na budowę nowej świątyni⁴⁰. W następnych miesiącach kanonicy otrzymali prawo budowy gdaniska (15 III 1302 r.)⁴¹, a w styczniu 1303 r. wymienili swoje alodium w Lauth na dwie kurie na terenie Starego Miasta Królewca; w dokumencie jest mowa o tym, że te nieruchomości były położone przy szpitalu kapitulnym⁴². Jak można wnosić na podstawie protokołu wyboru Jana Clare na urząd biskupi⁴³, kanonicy sprawowali liturgię w nowo wybudowanym kościele już przed rokiem 1310. W krótkim czasie pod ich kontrolą znalazły się dwa kościoły, szpital i kilka nieruchomości. Na co ponownie trzeba zwrócić uwagę – biskup Jan Clare podejmował podobne działania w latach dwudziestych XIV w. na terenie Knipawy, gdzie kanonicy uzyskali swoją ostateczną siedzibę. Taki bowiem charakter miały fundacja ołtarza Bożego Ciała, darowizna 300 grzywien na budowę prezbiterium katedry oraz przyznanie prawa połowu ryb w Zalewie Wiślanym na akwenie podlegającym jurysdykcji biskupiej (8 IV 1327 r.)⁴⁴. Na mocy tego samego dokumentu, w którym podjęte zostały wymienione decyzje, biskup Jan Clare przekazał kapitulę księgozbiór, który jest przedmiotem niniejszego artykułu⁴⁵.

Z punktu widzenia omawianego księgozbioru i jego zawartości istotne jest posiadanie przez kapitułę określonych praw, z których w tym miejscu najważniejsze są prawo wyboru biskupa oraz prawo administrowania diecezją w okresie *sede vacante*. Znamienna jest pod tym względem obecność w zbiorze Jana Clare ksiąg z zakresu prawa kanonicznego, w szczególności dotyczących wyborów na urzędy kościelne. Elekcja Jana Clare w grudniu 1310 r. na urząd biskupi po śmierci Zygfryda von Regenstein była pierwszym wyborem kanonicznym w biskupstwie sambijskim dokonany przez członków kapituły katedralnej metodą skrutacyjną, zgodnie z zaleceniami IV Soboru Laterańskiego⁴⁶. Posiadanie przez Jana traktatu poświęconego elekcji było może konsekwencją jego dziewięcioletnich starań o zatwierdzenie papieskie, o czym była już mowa wcześniej⁴⁷.

Drugi aspekt jego działalności stanowił udział w administrowaniu diecezją w ramach kapituły katedralnej, a następnie samodzielne sprawowanie urzędu biskupiego. Zgromadzony przez Jana księgozbiór (*libri per nos comparati*), którego wartość wyceniał na sto grzywien, był bez wątpienia odbiciem rozwoju kultury prawnej na

⁴⁰ UBS, nr 200.

⁴¹ UBS, nr 202.

⁴² UBS, nr 204.

⁴³ UBS, nr 214; nowa edycja protokołu A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 109–113.

⁴⁴ UBS, nr 251.

⁴⁵ *Ibidem*: Item donamus libere dicto nostro capitulo libros, qui in alia nostra littera desuper confecta et nostro sigillo munita plenius exprimuntur, per nos comparatos, centum marcas denariorum usualium et ultra bona estimacione valentes, in virtute sancte obediencie precipientes, ne dicti libri vel aliquis eorum ab ecclesia nostra cathedrali vendendo, obligando vel quocunque modo alienentur, sed diligentius apud dictam ecclesiam pro honore et communi utilitate canonicorum et personarum ipsius ecclesie in perpetuum conserventur.

⁴⁶ W arendze protokołu są odwołania do ówczesnych norm prawa kanonicznego, przewidującego konieczność wyboru nowego biskupa w ciągu 3 miesięcy od śmierci poprzedniego: *Sacris canonibus legitimus esse cautum, ut ultra tres menses cathedralis ecclesia pontifice proprio carere non debeat, ne pro defectu pastoris gregem dominicum lupus rapax invadat aut in facultatibus suis ecclesia viduata grave dispendium patiat* (UBS, nr 214, s. 125).

⁴⁷ Szerzej na temat elekcji biskupów pruskich w kontekście konfliktu zakonu krzyżackiego z arcybiskupem ryskim zob. M. Glauert, *Die Bischofswahlen in den altpreußischen Bistümern Kulm, Pomesanien, Ermland und Samland im 14. Jahrhundert*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 94 (1999), H. 1–2, s. 94–99; A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 88–94.

terenie biskupstwa oraz wypadkową wprowadzania wysokich standardów w administracji kościelnej. Dość przypomnieć, że z diecezji sambijskiej pochodzi pierwszy znany statut synodalny z obszaru średniowiecznych Prus, wydany w pierwszej dekadzie XIV stulecia przez biskupa Zygryda von Regenstein⁴⁸. Analizujący ten dokument Christian Krollmann zwrócił uwagę na widoczne wpływy kościelnego ustawodawstwa partykularnego z obszarów Rzeszy⁴⁹. Ponadto właśnie Jan Clare zadbał o zorganizowanie nowoczesnej kancelarii biskupiej w Rybakach, zaraz po swoim powrocie z Awinionu na początku lat dwudziestych XIV w. Z tego okresu pochodzi pierwsza księga wpisów z obszaru Prus, tzw. metryka rybacka (*Matricula Vischusiana*), zawierająca odpisy przywilejów biskupich, które zostały wydane w *Urkundenbuch des Bisthums Samland*⁵⁰. Oprócz przywilejów sambijskich znajdują się tutaj także m.in. odpisy bulli papieskich Aleksandra IV i dokumentów komtura królewieckiego⁵¹.

Metryka, obok przywilejów wpisywanych na bieżąco, zawiera także kopie dokumentów z drugiej połowy XIII w. dotyczących układów z braćmi-rycerzami zakonu krzyżackiego. Tak wczesne prowadzenie księgi wpisów w kancelarii biskupa Jana trzeba wiązać z jego sporem z komturem królewieckim w latach 1320–1322⁵² wokół układów w sprawie wymiany dóbr z drugiej połowy poprzedniego stulecia, niekorzystnych dla biskupstwa sambijskiego. W latach 1255–1294, czyli od momentu podboju Sambii do objęcia diecezji przez biskupa Zygryda von Regenstein i drugiej fundacji kapituły katedralnej, jedynymi zarządcami na terenie biskupstwa byli rycerze krzyżacy. Biskupi sambijscy – Henryk Strittberg oraz Kristan von Mühlhausen – przebywali poza granicami diecezji i niejednokrotnie zawierając niekorzystne układy z rycerzami krzyżackimi starali się zapewnić sobie dochody umożliwiające bieżącą działalność. Skala zarzutów sformułowanych przez Jana Clare w niedatowanym dokumencie⁵³ wskazuje na gwałtowny konflikt, a i sam biskup, twierdząc chociażby, że bracia-rycerze *bona et possessiones ecclesie sue Sambiensis et ad mensam episcopalem et capituli spectancia per vim iam per longum tempus iniuste ac indebite possiderunt*, wytaczał poważne argumenty. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że Janowi Clare chodziło w pierwszym rzędzie o uporządkowanie spraw majątkowych, dokładne wytyczenie granic dóbr oraz powrót do zasad sprawowania władzy terytorialnej zalecanych jeszcze w lipcu 1243 r. przez legata Wilhelma z Modeny. Samowola braci-rycerzy na terenach podlegających jurysdykcji biskupów sambijskich, podobnie jak nierównoprawne układy dotyczące wymiany dóbr, nie były efektem przemyślanej polityki braci-rycerzy, lecz trudnej sytuacji politycznej w Prusach w drugiej połowie XIII w., zmuszającej pierwszych biskupów do przebywania poza diecezją. Wydaje się, że w dotychczasowej historiografii nadininterpretowano ów konflikt, kreując silne kontrowersje między dwiema gałęziami zakonu krzyżackiego, tj. między braćmi-rycerzami a duchownymi zakonnymi. Przeczy

⁴⁸ Ch. Krollmann, *Eine merkwürdige samländische Urkunde*, *Altpreussische Forschungen*, Bd. 11: 1934, s. 36–38. Szerzej na temat ustawodawstwa synodalnego w biskupstwach pruskich zob. A. Radziński, *Synodalstatuten im Deutschordensland Preussen*, [w:] *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygner, Göttingen 2006, s. 157–176; idem, *Ustawodawstwo synodów diecezjalnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Uwagi do problemu*, [w:] *Ecclesia – Cultura – Potestas. Księga pamiątkowa U. Borkowskiej*, Kraków 2006, s. 145–156.

⁴⁹ Ch. Krollmann, *Ein merkwürdige*, s. 36.

⁵⁰ Dokładna analiza tego kopiarza zob. R. Biskup, *Das Domkapitel*, s. 34–36.

⁵¹ Tabela z wykazem kopii dokumentów powstałych poza kancelarią biskupa sambijskiego zob. E. Weise, *Urkundenwesen...*, s. 180–181.

⁵² Szeroko na ten temat F. Rediger, *Der Zwist*, passim; A. Radziński, *Biskupstwa*, s. 79–86; R. Biskup, *Działalność osadnicza*, s. 25–52.

⁵³ UBS, nr 226.

im bowiem choćby wsparcie, jakiego na początku lat dwudziestych XIV w. udzielili władzom zakonnym wszyscy przedstawiciele pruskiego episkopatu w czasie procesów z władzami polskimi o Pomorze Gdańskie⁵⁴, oraz brak śladów jakichkolwiek kontrowersji o zakres władzy na terenach diecezji sambijskiej i innych biskupstw pruskich po dokładnym uregulowaniu kwestii majątkowych.

Abstrahując od oceny tych zatargów, warto zwrócić uwagę na ich znaczenie dla diecezji kierowanej przez Jana Clare. Po pierwsze, w ich wyniku dokładnie wyznaczono granice między dobrami administrowanymi przez komtura królewieckiego a obszarami pozostającymi pod jurysdykcją biskupa i kapituły, precyzyjnie określając terytorialny zakres kompetencji poszczególnych podmiotów władzy terytorialnej (bracia-rycerze, biskup, kapituła katedralna). Po drugie, jednym z postanowień układu z mistrzem krajowym Fryderykiem von Wildenberg z 20 maja 1322 r.⁵⁵ było przekazanie kapitule katedralnej praw do połowy Knipawy, zobowiązujące jednocześnie kanoników do budowy mostu dla pieszych między starą katedrą położoną na terenie Starego Miasta Królewca a wyspą. Po trzecie wreszcie, spór, którego przedmiotem były układy z rycerzami krzyżackimi oraz ich bezprawna działalność na terenach podlegających władzy biskupa i kapituły, doprowadził do zorganizowania nowoczesnej kancelarii biskupiej, kierowanej przez wykwalifikowany personel.

O ile „metryka rybacka” z powodu odpisów układów z Zakonem, przywilejów papieskich i cesarskich oraz odpisów nadań dla wasali z obszarów biskupich stanowi odzwierciedlenie sprawowanej przez Jana Clare władzy terytorialnej, o tyle w księgozbiornie biskupim znajduje odbicie trzeci aspekt jego działalności, dotyczący jurysdykcji *in spiritualibus* na terenie diecezji sambijskiej.

Zbiór woluminów biskupa Jana przykuwał uwagę badaczy już w drugiej połowie XIX wieku. Jako pierwszy Max Perlbach przy okazji publikacji regestu odpisu dokumentu zidentyfikował w sposób pewny cztery oraz dwa prawdopodobne z siedemnastu ofiarowanych kodeksów, odwołując się do katalogu średniowiecznych rękopisów ówczesnej Królewskiej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu sporządzonego przez Emila Steffenhagena⁵⁶. Identyfikacje Perlbacha zweryfikowali na początku bieżącego stulecia Ralf G. Päsler i Arno Mentzel-Reuters, przede wszystkim na podstawie przechowywanej w Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte w Oldenburgu kopii ostatniego katalogu kartkowego dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu (tzw. *Gesamtkatalog* prowadzony od początków XIX w. do 1932 r.): Mentzel-Reuters przypisał do sygnatur z *Gesamtkatalog* jeszcze trzy inne kodeksy⁵⁷. W zamieszczonej poniżej liście powtórzono

⁵⁴ UBS, nr 230.

⁵⁵ UBS, nr 231.

⁵⁶ M. Perlbach, *Regesten der Stadt Königsberg*, Altpreussische Monatsschrift, Bd. 18: 1881, s. 10; E. Steffenhagen, *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae et Universitatis Regimontanae*, fasc. I: *Codices ad iurisprudentiam pertinentes*, fasc. II: *Codices historici*, Königsberg 1861, 1867–1872. Zbiory biblioteki katedralnej po sekularyzacji kapituły w 1525 r. zostały włączone do Biblioteki Zamkowej księcia Albrechta Hohenzollerna, która w 1810 r. stała się Biblioteką Królewską (Königliche Bibliothek), a w 1827 r. jej zbiory połączono ze zbiorami uniwersyteckimi – powstała Królewska (od 1918 r. Państwowa) i Uniwersytecka Biblioteka w Królewcu, zob. E. Kuhnert, *Geschichte der Staats- und Universitäts Bibliothek zu Königsberg: von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*, Leipzig 1926; J. Tondel, *Biblioteka Zamkowa (1529–1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu*, Toruń 1992, s. 184–186.

⁵⁷ R. G. Päsler, *Deutschsprachige Sachliteratur*, s. 61–70; A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia: Bibliotheken, Bücher und Bildung im Deutschen Orden*, Wiesbaden 2004, s. 272–275; R. G. Päsler, *Die Handschriftensammlungen der Staats- und Universitätsbibliothek, der Stadtbibliothek und des Staatsarchivs Königsberg. Mit einem Exkurs zur mittelalterlichen Bibliotheksgeschichte der Stadt und Anhängen*, [w:] *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, hrsg. v. A. E. Walter, Köln 2004,

lub skorygowano identyfikacje ustalone przez wymienionych badaczy, wskazano także nowe możliwości interpretacji niejasnych opisów podanych w tekście dokumentu. Odwołano się także do wydanego w 2004 roku przez Bernarda Jähniga „Katalogu rękopisów Biblioteki książęcej w Królewcu” (*Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Electoralis Brandenburgicae Regiomontanae*) z 1700 roku (korektury z 1720 r.), opracowanego przez Marcina Sylwestra Grabego na podstawie spisu przygotowanego przez jego ojca, królewieckiego bibliotekarza Marcina Grabego Starszego, w drugiej połowie XVII w. Katalog ten – pierwszy od końca XVI stulecia, jednocześnie bezpośredni poprzednik *Gesamtkatalog* – ukazuje w zasadniczym kształcie zasób rękopisów biblioteki w Królewcu od czasów księcia Albrechta Hohenzollerna (zmarł w 1568 r.) do początków XIX wieku⁵⁸.

Jan Clare darował bibliotece katedralnej *pro honore et communi utilitate canonicorum et personarum ipsius ecclesiae* („ku czci i dla wspólnego pożytku kanoników i duchownych kościoła katedralnego”), *ad perpetuam memoriam nostri habendam et faciendam per ipsos et eorum successores* („dla wiecznej o sobie modlitewnej pamięci”), następujące kodeksy⁵⁹:

1. *Decretum – Dekret Gracjana*, właściwie *Concordia discordantium canonum* – „prywatny” zbiór przepisów prawnych zaczerpniętych z kanonów soborów powszechnych i zbiorów dekretów papieskich, opracowany około 1140 r.; nazwa pochodzi od rzekomego jego twórcy Gracjana, kameduły w Bolonii⁶⁰. Kodeks identyfikowany przez Perlbacha z rękopisem 176 Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu. Niegdyś iluminowany, już w końcu XVII w. był pozbawiony kart z dekoracjami⁶¹. Zaginął w czasie wojny⁶².

2. *Decretales* – kodyfikacja dekretów papieskich i kanonów soborowych wydanych po *Dekrecie Gracjana*, przygotowana przez Rajmunda z Pennafort OP na zlecenie Grzegorza IX, promulgowana bullą *Rex pacificus* w 1234 r. jako podstawa nauczania uniwersyteckiego i orzecznictwa sądów kościelnych⁶³. Rękopis identyfikowany przez Perlbacha z ms 172 biblioteki królewieckiej⁶⁴. Zaginął w czasie wojny.

3. *Biblia* – identyfikowana przez Mentzel-Reutersa z ms 1103 (obecnie Biblioteka UMK, rkps 154/IV). Wskazany kodeks to w istocie tom drugi niegdyś czterotomowej Biblii, obejmujący księgi: 1. Królewska – Mądrość Syracha (Biblioteka UMK

s. 237–243. Sumarycznie o kolejnych katalogach biblioteki w Królewcu zob. R. G. Päsler, *Katalog der mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst Beschreibung der mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmente des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg*, München 2000, s. 12–15.

⁵⁸ B. Jähnig, *Katalog der Handschriften der landesherrlichen Bibliothek in Königsberg 1700/1720*, [w:] *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, s. 255–302; R. G. Päsler, *Die Handschriftensammlungen*, s. 190–203.

⁵⁹ UBS, nr 251, s. 169, nr 252, s. 170–171.

⁶⁰ A. Vetulani, *Corpus iuris canonici*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (dalej: EK), Lublin 1973, t. 3: 1979, kol. 597–598; E. Wilemska, *Gracjan*, [w:] EK, t. 6: 1993, kol. 22; H. Zapp, *Decretum Gratiani*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1–9 (dalej: LMA), Stuttgart 1999, Bd. 3, kol. 625; W. Hartmann, K. Pennington, *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, Washington 2008, s. 22–54.

⁶¹ E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 6, nr IX (brakuje początku i 10 kart wewnątrz); B. Jähnig, *Katalog*, s. 295 (*Ff 8: Decretum. Hin und wieder die Bilder außgeschnitten in der Mitten*).

⁶² Zob. R. G. Päsler, *Zum Handschriftenbestand der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, Scriptorium, Bd. 61: 2007, nr 1, s. 198–217 (lista ocalałych rękopisów wraz z miejscem ich obecnego przechowywania).

⁶³ A. Vetulani, *Corpus*, kol. 598–600; H. Zapp, *Decretales Gregorii IX.*, [w:] LMA, Bd. 3, kol. 623.

⁶⁴ E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 7, nr XII; B. Jähnig, *Katalog*, s. 295.

posiada także trzeci tom: Księga Izajasza – 2. Księga Machabejska). Wydaje się jednak, że całość powstała później; pismo – bastarda – wskazuje na XV wiek⁶⁵.

4. *Omnes libri sententiarum* – cztery księgi *Sentencji* Piotra Lombarda. Systematyczny zbiór tekstów patrystycznych i scholastycznych, ujmujących główne tajemnice wiary według porządku *Credo* (1) Trójca św., 2) Bóg jako stwórca i Jego dzieło, 3) Chrystus, dzieło Odkupienia, cnoty, dary Ducha św., 4) sakramenty, cztery rzeczy ostateczne), opracowany w latach 1155–1158⁶⁶. Rękopis niezidentyfikowany, być może zaginione *Sentencje* są wzmiankowane w katalogu Grabego wśród kodeksów *in quarto*⁶⁷.

5. *Super quartum sententiarum sancti Thome de Acquino* – komentarz do czwartej księgi *Sentencji* Piotra Lombarda, fragment dzieła św. Tomasza z Akwinu *Scriptum super libros Sententiarum*, będącego efektem jego nauczania jako bakałarza sentencjariusza na uniwersytecie paryskim (1252–1254). Była to właściwie starannie opracowana, obszerna (5 tys. stron) wersja kwestii omawianych w czasie wykładów⁶⁸. Rękopis identyfikowany przez Päslera i Mentzel-Reutersa z ms 1111 biblioteki królewskiej: *Super quartum Sententiarum*⁶⁹. Zaginął w czasie wojny.

6. *Secundam secunde sancti Tome* – właściwie *Secunda pars secundae partis Summae theologiae* – druga część drugiej części *Sumy teologicznej* Tomasza z Akwinu, poświęcona teologii moralnej szczegółowej. Zawierała omówienie trzech cnót teologalnych: wiary, nadziei i miłości, oraz czterech kardynalnych: roztropności, sprawiedliwości, męstwa i powściągliwości. Była bardziej popularna niż dogmatyczne części *Sumy*⁷⁰. Niewspominana w katalogu Grabego, może zaginęła jeszcze w bibliotece katedralnej.

7–8. *Super ewangelium quatuor ewangelistarum, videlicet Mathei, Luce, Iohannis et Marci duo volumina eiusdem sancti Thome* – Tomasza z Akwinu dwa tomy *Glossa continua super Evangelia* (znanej jako *Catena aurea* – *Złoty łańcuch*). Był to ciągły komentarz (werset po wersecie) do tekstu wszystkich czterech ewangelii, łączący w sobie krytycznie wybrane objaśnienia z dzieł ponad 80 ojców Kościoła: 57 greckich (św. Tomasz jako pierwszy przekazywał tak obszernie i systematycznie egzegezę ojców greckich Kościołowi zachodniemu) i 22 łacińskich (1262–1268)⁷¹. Jako zbiór tekstów patrystycznych, „kopalnia [wiedzy] dla egzegetów, teologów i kaznodziejów”, *Catena aurea* była szeroko rozpowszechniona w średniowieczu⁷². Do 1944 r. przetrwał w bibliotece królewskiej tom drugi *Kateny*, obejmujący ko-

⁶⁵ Biblioteka UMK, rkps 154/IV, 158/IV; A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 273; B. Jähnig, *Katalog*, s. 263.

⁶⁶ J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, Warszawa 2008, s. 60–62 (tu także obszerna literatura dotycząca *Sentencji*), s. 388–390; E. Wójcik, *Piotr Lombard*, [w:] EK, t. 15: 2011, kol. 678–681.

⁶⁷ B. Jähnig, *Katalog*, s. 266 (Xx 73: *Lombardi libri Sententiarum*).

⁶⁸ J. A. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu. Życie, myśl i dzieło*, Poznań 1985, s. 95–109, 439–440; J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu*, s. 60–67.

⁶⁹ R. G. Päslar, *Deutschsprachige Sachliteratur*, s. 68–69 (posiadał notę *Sambiensis ecclesia*); A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 274; B. Jähnig, *Katalog*, s. 264.

⁷⁰ J. A. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu*, s. 323–331, s. 329: „II – II przewyższa wszystko, co do tej pory napisali na ten temat teologowie i filozofowie wcześniejsi, jak i wielu współczesnych”, s. 441–443; J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu*, s. 178–194, s. 193: ok. 1290 r. powstał skrót *Secundae secundae*, w XIV w. liczne podręczniki teologii moralnej inspirowane tą częścią *Sumy*, s. 392–395.

⁷¹ J. A. Weisheipl, *Tomasz z Akwinu*, s. 223–226, 452; S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i w średniowieczu*, Lublin 1990, s. 193; J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu*, s. 169–174, 406–407.

⁷² C. Spicq, *Esquisse d'une histoire de l'exégèse latine au moyen âge*, Bibliothèque thomiste 26, Paris 1944, s. 310, cyt. za: J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu*, s. 172.

mentarze do ewangelii Łukasza i Jana: *Thomas Aquinas super Lucam et Johannem* (ms 1079, identyfikacja Mentzel-Reutersa)⁷³. Uznawany za stratę wojenną.

Warto w tym miejscu wspomnieć o recepcji komentarzy św. Tomasza w zakonie krzyżackim. W sto lat po powstaniu, najprawdopodobniej za wielkiego mistrza Winricha von Kniprode, *Catena* została przetłumaczona na język niemiecki (*ostmitteldeutsch*) dla kształcenia religijnego i duchowego rycerskiej gałęzi zakonu⁷⁴. W ostatniej ćwierci XIV w. tłumaczenia wszystkich czterech części dzieła: wielkowiekowe, zdobione miniaturami kodeksy, z których czytano w czasie posiłków⁷⁵, znajdowały się już w bibliotekach krzyżackich. Wymieniają je inwentarze majątkowe domów zakonnych w Malborku (rękopis identyfikowany z *Catena aurea super Lucam*, ms 887 biblioteki królewskiej, obecnie Biblioteka UMK, rkps 68/V), Królewcu (identyfikowany z *Catena aurea super Matthaeum*, ms 885, zaginiony) i w Ostródzie (identyfikowany z *Catena aurea super Ioannem*, fragmenty – ms 3050.12 biblioteki królewskiej, obecnie w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie). Z rękopisów *Kateny* powstałych na terenie państwa zakonnego zachowała się także *Catena aurea super Marcum* (ms 886, Biblioteka UMK, rkps 76/V) pochodząca najprawdopodobniej z Królewca oraz pojedyncze składki z osobnych kodeksów z komentarzami do ewangelii Jana i Mateusza⁷⁶.

9. *Casus Bernhardy* – Bernarda z Botony zw. Parmeńskim (zm. 1266 r.) zbiór *Casus longi in Decretales Gregorii IX* – kazusy prawne wyjęte z *Dekretalów*⁷⁷. Identyfikowany przez Perlbacha z kodeksem 184 biblioteki królewskiej⁷⁸. Zaginął w czasie wojny.

10. *Passionale* – najprawdopodobniej *Pasjonał*, trzyczęściowy utwór hagiograficzny w języku niemieckim z przełomu XIII i XIV w., powstały na zlecenie zakonu krzyżackiego (teza ta jest ostatnio podważana), obejmujący w księdze pierw-

⁷³ A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 274; B. Jähnig, *Katalog*, s. 261.

⁷⁴ D. Schmidtke, *Repräsentative deutsche Prosahandschriften aus dem Deutschordensgebiet*, [w:] *Deutsche Handschriften 1100–1400: Oxforder Kolloquium 1985*, hrsg. v. V. Honemann und N. F. Palmer, Tübingen 1988, s. 353–355, 362–363, 367–370; K. Ruh, D. Schmidtke, *Thomas von Aquin*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, hrsg. v. K. Ruh (Bd. 1–8), B. Wachinger (Bd. 9–14), Berlin–New York 1978–2008 (dalej: VL), Bd. 9: 1995, kol. 813–838; R. G. Päsler, *Zur Überlieferung der deutschen Übersetzungen der „Catena aurea“ des Thomas von Aquin. Zwei Neufunde in Danzig und einige Anmerkungen*, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, Bd. 137: 2008, s. 191–193; A. K. Jędrzejewska, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea super Marcum“ ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, *Folia Toruniensia*, t. 9–10: 2009–2010, s. 12–13.

⁷⁵ O *Tischlesung* w zakonie krzyżackim zob. A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 76–82.

⁷⁶ E. Steffenhagen, *Die altdeutschen Handschriften zu Königsberg*, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, Bd. 13: 1867, s. 571–573; W. Ziesemer, *Catena aurea*, *Altpreußische Forschungen*, Bd. 19: 1942, s. 189–190; D. Schmidtke, *Repräsentative*, s. 359–368; E. Potkowski, *Duchowość Krzyżaków a lektura. Księgozbiory zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane Prof. B. Bieńkowskiej*, Warszawa 1993, s. 95, przyp. 83; R. G. Päsler, *Katalog*, s. 73–75, 162–163, 206–207; idem, *Deutschsprachige geistliche Texte des Mittelalters in Preußenland*, [w:] *Berichte und Forschungen*, Bd. 13: 2005, s. 54; idem, *Zur Überlieferung*, s. 193–203; *Catena aurea deutsch: die ostmitteldeutsche Übersetzung des Katenenkommentars des Thomas von Aquin*. Bd. 1, *Lukasevangelium. Text*, hrsg. v. P. Hörner, Berlin 2008, s. 1–2 (wstęp do edycji); A. K. Jędrzejewska, *Gotyckie iluminacje*, s. 11–12, 21–24, 28–31. Egzemplarze toruńskie: *Catena aurea super Lucam*, *Catena aurea super Marcum* dostępne są w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej: http://kpsc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=33698&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=.

⁷⁷ J. F. von Schulte, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des canonischen Recht von Gratian bis auf die Gegenwart*, vol. 1–2, Stuttgart 1875–1877, vol. 2, s. 115–116; A. Stickler, [Bernhard de Botone], [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche* (dalej: LThK), Bd. 1–14, Freiburg 1986, Bd. 2, kol. 238.

⁷⁸ E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 28, nr LXVII; B. Jähnig, *Katalog*, s. 295.

szej Żywot NMP (*Marienleben*), w drugiej żywoty apostołów, w trzeciej żywoty 75 świętych⁷⁹. Katalog Grabego wymienia *Passionale Sanctorum* (3. księga *Pasjonalu*), jednak pochodziła ona najprawdopodobniej z biblioteki jednego z konwentów krzyżackich⁸⁰.

11. *Liber depictus*. Kodeks iluminowany?

12. *Mandagotus de eleccione* – Wilhelma z Mandagoto, kardynała zm. w 1321 r. w Awinionie, *Libellus super electione* – zarys prawa kościelnego odnoszący się do wyborów na urzędy kościelne⁸¹. Identyfikowany przez Perlbacha z ms 15, a przez Päslera z ms 26 biblioteki królewieckiej⁸². Oba zaginęły.

13. *Rupella, Questiones super quatuor libros sententiarum* – zapis interpretowany dotąd jako dwie osobne prace można, jak się zdaje, połączyć w jedną: komentarze do *Sentencji* Piotra Lombarda, przypisywane Janowi de Rupella (z La Rochelle) OFM (zm. 1245 r.), mistrzowi teologii uniwersytetu paryskiego, autorowi licznych kazań, komentarzy do Pisma św., sum⁸³. Katalog Grabego wymienia trzy tomy komentarzy do *Sentencji*, jednak bez podania autora⁸⁴. Wszystkie trzy zaginęły.

14. *Registrum Decreti*. Wykaz dystynkcji i spraw (*distinctiones, causae*) *Dekretu Gracjana*? Nie wymieniany w katalogu Grabego.

15. *Ludwicus* – może kazania lub żywot św. Ludwika Andegaweńskiego (1274–1297), bratanka św. Ludwika IX, franciszkanina, biskupa Tuluzy, kanonizowanego w 1317 roku?⁸⁵

16. *Summa Henrici* – Henryka z Merseburga OFM (zm. 1276 r.), lektora we franciszkańskim *studium generale* w Magdeburgu, *Summa super V libros Decretalium Gregorii IX*⁸⁶. W odniesieniu do tego kodeksu Perlbach wskazał trzy możliwości identyfikacyjne, w tym także ms 30, znajdujący się obecnie w Bibliotece Uniwer-

⁷⁹ W. Williams-Krapp, H.-G. Richert, *Passional*, [w:] VL, Bd. 7: 1989, kol. 332–340, Bd. 11, kol. 1166; E. Potkowski, *Duchowość Krzyżaków*, s. 94–95, przyp. 70; M. J. Schubert, „Das Passional” und der Deutsche Orden. Verbreitungs- und Traditionsanalyse anlässlich der DTM-Neuedition, [w:] *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, hrsg. v. R. G. Päsler, D. Schmidtke, Heidelberg 2006, s. 139–155 (zwł. s. 139–142, 148–155: uwagi krytyczne o miejscu powstania i autorze *Pasjonalu*); idem, *Die neue Edition des alten Passionalis. Zur Reimsprache*, [w:] *Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben*, hrsg. v. J. Wenta, S. Hartmann, G. Vollmann-Profe, Toruń 2008, s. 411–421.

⁸⁰ Obecnie Biblioteka UMK, rkps 50/IV (*Pasjonal*, księga 3, 1. poł. XIV w.); B. Jähnig, *Katalog*, s. 296 (*LII 7: Passionale sanctorum, reimweiß. Auff Pergamen*); R. G. Päsler, *Katalog*, s. 78–79.

⁸¹ J. F. von Schulte, *Die Geschichte der Quellen*, Bd. 2, s. 183–185.

⁸² E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 31, nr LXXVIII, s. 33, nr LXXXI; R. G. Päsler, *Deutschsprachige Sachliteratur*, s. 65: współprawnny zbiór rękopisów z XIV w. zaopatrzony w notę *Olim capituli Sambiensis*.

⁸³ J. Gründel, *Johannes de Rupella*, [w:] LThK, Bd. 5, kol. 1077; J. Wolny, *Jan z La Rochelle*, [w:] EK, t. VII: 1997, kol. 915–916; J. Łopat, *Leksykon postaci franciszkańskich z XIII i XIV wieku*, Niepokalanów 2011, s. 524–529; *John of Rupella*, [w:] *Catholic Encyclopedia* [dostęp 10 IV 2012], <http://www.newadvent.org/cathen/08477b.htm>.

⁸⁴ B. Jähnig, *Katalog*, s. 263, 265: Xx 31: *Super 4 libros Sententiarum*, Xx 56: *In 4 libros Sententiarum quaestiones*, Xx 69: *Expositio Librorum Sententiarum Lombardi cum quaestionibus*.

⁸⁵ A. Vauchez, *Ludwig von Anjou*, [w:] LMA, Bd. 5, kol. 2202–2203; J. Duchniewski, *Ludwik Andegaweński*, [w:] EK, t. 11: 2006, kol. 151.

⁸⁶ J. F. von Schulte, *Die Geschichte der Quellen*, Bd. 2, s. 244–245; W. Jürgensen, [Heinrich von Merseburg], [w:] VL, Bd. 3: 1981, kol. 797–799; K. Weinzierl, *Heinrich von Merseburg*, [w:] LThK, Bd. 5, kol. 198; H. van de Wouw, *Dekretalisten, Dekretalistik*, [w:] LMA, t. 3, kol. 658–660; W. Jürgensen, *Heinrich von Merseburg*, [w:] LMA, Bd. 4, kol. 2100; E. Wilemska, *Henryk z Merseburga*, [w:] EK, t. 6: 1993, kol. 717; J. Łopat, *Leksykon*, s. 372–373.

syteckiej w Toruniu. Do tej identyfikacji przychylił się Mentzel-Reuters⁸⁷. W istocie tylko ten egzemplarz ma na pierwszej karcie notę własnościową biblioteki kapitulnej: *Iste liber est ecclesie Sambiensis concessus*⁸⁸.

17. *Suma Reumundi* – Rajmunda z Pennafort OP (zm. 1275 r.), kanonisty, redaktora zbioru *Dekretałów* papieskich (1234), *Summa de poenitentia et matrimonio* – suma o spowiedzi w trzech księgach, uzupełniona później o czwartą księgę: o małżeństwie, ogłoszone razem w 1235 roku⁸⁹. Perlbach podaje cztery możliwości identyfikacji, wszystkie wymienione kodeksy zaginęły⁹⁰.

W księgozbiornie biskupa Jana znajdowało się także najprawdopodobniej *Speculum humane salvationis*, anonimowe dzieło z przełomu XIII i XIV w. przedstawiające za pośrednictwem tekstu i obrazu historię zbawienia, ozdobione cyklem miniatur, na podstawie których miejscowy, królewiecki artysta wykonał freski w chórze katedry (datowane na lata 1340–1360). Ponieważ nie przedstawił ilustracji rozdziałów 14–15 *Speculum* można sądzić, że korzystał z wcześniejszej wersji dzieła, zawierającej 136 miniatur, zachowanej tylko w czterech rękopisach. Może była to właśnie wspomnianą w dokumencie biskupa, nienazywaną jeszcze konkretnym tytułem *liber depictus* – „księga ozdobiona” (miniaturami)? Wersja rozszerzona, opracowana około 1330 r., zaopatrzona w tytuł *Speculum humane salvationis* i przypisywana Ludolfowi z Saksonii, zawierała 192 miniatury⁹¹.

Dar Jana Clare dla biblioteki katedralnej zawierał zatem wybrane, „klasyczne” tytuły średniowiecznej kanonistyki i teologii. W jego części prawniczej (siedem tytułów) znalazły się dwie najważniejsze średniowieczne prace kanonistyczne – prywatny zbiór *Dekret* Gracjana i pierwsza urzędowa kodyfikacja: *Dekretaly* Grzegorza IX, ponadto komentarz do *Dekretałów* autorstwa franciszkanina Henryka z Merseburga („najważniejszy niemiecki wkład do dekretalistyki”), Bernarda z Botone kazusy wybrane z *Dekretałów*, szeroko rozpowszechniona w średniowieczu suma Rajmunda z Pennafort. W kontekście historii elekcji Jana Clare na biskupstwo sambijskie nie dziwi obecność pracy Wilhelma z Mandagoto o obsadzaniu urzędów kościelnych.

Zaskakuje liczba dzieł teologicznych (siedem tytułów w ośmiu tomach), równa liczbie prac dekretalistów. Były wśród nich dwie może najważniejsze średniowieczne syntezy: komentowane na wydziałach teologicznych uniwersytetów *Sentencie* Piotra Lombarda i najpoczytniejsza część *Sumy teologicznej* Tomasza z Akwinu oraz dwa komentarze do *Sentencji* – Tomasza z Akwinu i nieznanego autora. Księgozbiór zawierał ponadto: dwa tomy *Catena aurea* Tomasza z Akwinu, przetłumaczonej kilkadziesiąt lat później na terenie państwa zakonnego na język niemiecki i służącej celom dydaktycznym i reprezentacyjnym Zakonu; *Pasjonat* – niemiecką wersję *Złotej legendy*, jeden z wcześniejszych znanych rękopisów tego dzieła, oraz *Liber depictus* – najprawdopodobniej pierwszą wersję *Speculum humane salvationis*, przeniesioną z inicjatywy biskupa Jana Clare na ściany chóru katedry w Kró-

⁸⁷ E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 41–43, nr XCIX–CI; A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 275, przyp. 1134; por. R. G. Päsler, *Deutschsprachige Sachliteratur*, s. 63, 65, 68.

⁸⁸ Biblioteka UMK, rkps 36/IV, k. 1v.

⁸⁹ J. F. von Schulte, *Die Geschichte der Quellen*, Bd. 2, s. 408–413; K. Weinzierl, *Raimund von Peñafort*, [w:] LThK, Bd. 8, kol. 977; H. Zapp, *Raymund von Peñafort*, [w:] LMA, Bd. 7, kol. 414–415; R. G. Päsler, *Katalog*, s. 54.

⁹⁰ E. Steffenhagen, *Catalogus*, vol. 1, s. 18, nr XXXIX–XLII.

⁹¹ J. Domasłowski, A. Karłowska-Kamzowa, A. S. Labuda, *Malarstwo gotyckie na Pomorzu Wschodnim*, Warszawa 1990, s. 16; G. Roth, *Speculum humanae salvationis*, [w:] LMA, Bd. 7, kol. 2088–2089; F. Gause, *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*, Bd. 1: *Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten*, Köln 1996, s. 121–122; A. Mentzel-Reuters, *Arma spiritualia*, s. 275.

lewcu. Zbiór ten, *per nos comparatos* – „przez nas zgromadzony”, świadczy o wysokiej kulturze intelektualnej jego właściciela: znajomości literatury kanonistycznej i teologicznej, umiejętności trafnego wyboru. Przekazany bibliotece katedralnej w trosce o pożytek kapituły i duchowieństwa katedralnego, mógł wpłynąć inspirująco na rozwój sztuki i piśmiennictwa w języku niemieckim w państwie zakonnym.

Summary

The book collection of the Sambian bishop John Clare from Toruń (1310–1344)

The examination of the book collection donated by John Clare to the chapter library brings surprising results. The bishop gave to the chapter 17 volumes: 7 books concerning canon law and 7 works concerning theology. Among the canonistic works we can find the most important medieval collections of church law: *The Decretum Gratiani* and *The Decretals of Gregory IX*, the commentary on *The Decretals of Gregory IX* by Heinrich von Merseburg, and the outline of church law concerning the election for church positions by William de Mandagoto. Among the theological works we can distinguish two most important medieval syntheses: *Sentences* by Peter Lombard and *Secunda secundae* – the most widely-read part of the *Summa* by Thomas Aquinas and his two volumes of the *Catena*, translated into German a few decades later on the initiative of the order. The mysterious “illuminated code” may be regarded as the first version of *Speculum humanae salvationis*, the anonymous work showing the history of salvation in miniatures, which was copied on the walls of the chancel in the cathedral in Königsberg.

The codes donated to the chapter are the evidence that the benefactor was a man of great intellect, who cared for the legal and theological education of the cathedral clergy. They also reflect the processes of forming new church administration in the bishopric of Sambia, whose protagonist in the years 1294–1344 was John Clare from Toruń – a member of the cathedral chapter and bishop. The book collection might have inspired the development of art and writing in German in the Teutonic Order.

Zusammenfassung

Die Büchersammlung des samländischen Bischofs Johann Clare aus Thorn (1310–1344)

Die Analyse der Büchersammlung, die Johann Clare der Kapitelbibliothek geschenkt hatte, bringt erstaunliche Resultate. Der Bischof hatte dem Kapitel 17 Bände zur Verfügung gestellt: sieben Titel aus dem Bereich des kanonischen Rechtes und sieben aus dem Bereich der Theologie. Unter den kanonischen Arbeiten befanden sich die wichtigsten mittelalterlichen Sammlungen des Kirchenrechts: Das *Decretum Gratiani* und die *Dekretalen* von Papst Georg IX., darüber hinaus der Kommentar zu den *Dekretalen* von Heinrich von Merseburg sowie ein Kompendium des Kirchenrechts von Wilhelm de Mandagoto, das sich auf die Wahlen für Kirchenämter bezieht; unter den theologischen Arbeiten waren die beiden wichtig-

sten mittelalterlichen Synthesen: Die *Sentenzen* von Petrus Lombardus und *Secunda secundae* – der am meisten gelesene Teil der *Summa* von Thomas von Aquin sowie zwei Bände *Katenen* desselben Autors, die ein paar Dutzend Jahre später auf Initiative des Ordens ins Deutsche übersetzt wurden. Der geheimnisvolle „illuminierter Kodex“ kann als erste Version von *Speculum humanae salvationis* angesehen werden, einem anonymen Werk, das in Miniaturen die Heilsgeschichte zeigt, die gut zehn Jahre später an den Wänden des Chors des Königsberger Doms nachgebildet wurde.

Die dem Kapitel als Geschenk überreichten Kodizes zeugen von der hohen intellektuellen Kultur des Stifters sowie von dessen Sorge um die juristische und theologische Ausbildung der Geistlichkeit des Doms. Sie spiegeln auch die Bildungsprozesse einer modernen Kirchenadministration im Bistum Samland wider, deren Protagonist – als Mitglied des Domkapitels und Bischof – Johann Clare aus Thorn in den Jahren 1294–1344 war. Diese Büchersammlung könnte auch auf die Entwicklung der Kunst und des Schrifttums in deutscher Sprache im Deutschordensstaat einen inspirierenden Einfluss gehabt haben.

Iwona Imańska

badania nad księgozbiorem prywatnym toruńskiego burmistrza Jana Gotfryda Rösnera

Folia
Toru
niensia

Burmistrz Jan Gotfryd Rösner był jedną z tragiczniejszych postaci w historii Torunia. O jego działalności politycznej i roli w wypadkach z 1724 r. napisano już wiele. Warto zatem zwrócić uwagę na inne aspekty życia burmistrza – na przykład jego zainteresowanie książką, gdyż Rösner, jak inni liczni przedstawiciele władzy w dawnym Toruniu, był właścicielem sporego księgozbioru prywatnego.

Jan Gotfryd (Johann Gottfried) Rösner¹ nie był torunianinem z urodzenia. Przyszł na świat w Sulechowie (niem. Züllichau) 21 listopada 1658 r. jako syn kupca Tobiasza i Teodory Wendt. Po otrzymaniu podstaw wykształcenia w miejscowej szkole i następnie w Lesznie podjął dalszą naukę w Toruńskim Gimnazjum Akademickim. W poczet jego uczniów został wpisany 4 sierpnia 1676 r.² Później studiował prawo i historię w Lipsku i Frankfurcie nad Odrą, by zakończyć studia wygłoszeniem w 1683 r. w Lipsku dysputy *De remediis subsidiariis...*, którą pisał pod kierunkiem rektora Andreasa Myliususa. W kolejnym roku przybył do Torunia bogatszy o gruntowne wykształcenie i biegłą znajomość języków klasycznych. Z języków nowożytnych, oprócz niemieckiego, władał także polskim i francuskim. W Toruniu najpierw zajął się kupiectwem, by z czasem założyć dom handlowy na Nowym Mieście. W 1687 r. za wstawiennictwem pastora Aarona Blivernitza został sekretarzem toruńskiej rady miejskiej. Dalszą karierę urzędniczą i wejście w krąg miejscowego patrycjatu umożliwiło mu zawarte w 1694 r. małżeństwo z córką rajcy, Anną Katarzyną Kissling, zmarłą bezpotomnie w 1708 r. Cztery lata po ślubie, w 1698 r. został rajcą, w 1703 r. pierwszy raz wybrano go na królewskiego burgrabiego oraz burmistrza. Burmistrzem był do śmierci, w tym kilkakrotnie burmistrzem prezydującym³.

Zasiadając w radzie zajmował się wieloma sprawami. Między innymi w latach 1706–1724 był też protoscholarchą i do jego zadań należała opieka nad szkołami i bibliotekami. Sprawy te były mu bardzo bliskie, dał się poznać jako zwolennik reformy studiów i przywrócenia szkole pozycji z czasów burmistrza Henryka Strobanda⁴. Żywo interesował się też losem księgozbioru toruńskiego gimnazjum. Wiele ciepłych słów pod jego adresem wypowiedział w pracy poświęconej bibliotece jej wieloletni opiekun i rektor szkoły Piotr Jaenichius. Według niego Rösner „codziennie oddawał te swoje zalety nie tylko na obronę wszystkich spraw szkolnych i naukowych, lecz cały zapał, troskę i myśli obrócił na powiększenie biblioteki i jej

¹ Podstawowe informacje z biografii J. G. Rösnera pochodzą z dwóch biogramów: S. Achremczyk, *Roesner Jan Gotfryd*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 31/3, Wrocław 1988, s. 380–381, i S. Salmonowicz, *Rösner Jan Gotfryd*, [w:] *Toruński słownik biograficzny* (dalej: TSB), t. 2, Toruń 2000, s. 209–210.

² *Metryka uczniów Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1600–1817*, cz. 1 (1600–1717), wyd. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, s. 198.

³ J. Dygdała, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy*, cz. III: 1651–1793, Toruń 2002, s. 63–73, 238.

⁴ S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817. Studium z dziejów nauki i oświaty*, Poznań 1973, s. 49, 83.

ozdób, ku wielkiemu pożytkowi uczonych⁵. Jako burmistrz miał konflikty z Trzecim Ordynkiem i z jezuitami. Jego działalność i życie zakończyły wydarzenia tzw. tumultu toruńskiego z 16–17 lipca 1724 r., w wyniku których wraz z dziewięcioma innymi osobami został skazany na śmierć. Wyrok wykonano 7 grudnia 1724 roku.

Burmistrza Rösnera można zaliczyć do grupy tzw. uczonych (*litterati, Gelehrte*)⁶. Byli to ludzie mający staranne wykształcenie, żywo interesujący się sprawami nauki, a jednym z przejawów takiej postawy było posiadanie własnego księgozbioru, który zapoczątkowały książki kupowane w trakcie edukacji szkolnej i uniwersyteckiej. *Litterati* traktowali książkę częściowo jako nieodzowny element pracy zawodowej, częściowo była im potrzebna do pogłębienia zainteresowań prywatnych, a była też przedmiotem pasji bibliofilskiej. Dotychczasowa wiedza na temat tego pola zainteresowań Rösnera jest dość skąpa. Pierwsze informacje o książkach posiadanych przez burmistrza pochodzą ze spisu sporządzonego dwa dni po jego ścięciu, 9 grudnia 1724 r. W obecności urzędników skierowanych do tej czynności przez magistrat dokonano wówczas specyfikacji „substancyi ruchomey i nieruchomey” należącej do byłego burmistrza, a wyceną dóbr zajęli się odpowiedni rzemieślnicy. Spisane rzeczy, zgodnie z wyrokiem królewskiego sądu asesorskiego w Warszawie, miały zostać skonfiskowane na rzecz miasta⁷. Wykaz obejmował: pieniądze w gotówce, wyroby ze srebra, klejnoty, przedmioty z miedzi i cyny, karety i wozy, suknie i bieliznę, wyroby stolarskie, obrazy, lustra, wyposażenie spichrza, należące do burmistrza dobra nieruchome (kamienica na ul. Szczytnej, kamienica przy Bramie Chełmińskiej i na Nowym Mieście oraz dom koło drukarni na Starym Mieście). W końcu spisu wymieniono książki według formatów. Jednak spis nie został skończony, zawiera jedynie czterdzieści jeden tytułów w formacie folio⁸. Wydaje się, że miasto przejęty majątek częściowo przeznaczyło na licytację. Rada miejska już na posiedzeniu 16 kwietnia 1725 r. udzieliła zgody na aukcję majątku po burmistrzu⁹, a 27 sierpnia tego roku zajmowała się sprawą licytacji książek i mebli należących niegdyś do Rösnera¹⁰. Aukcja rozpoczęła się 1 października. Zgodnie z obowiązującymi w mieście przepisami wcześniej „celem upamiętnienia wystawcy” jedna książka z tego zbioru miała trafić do biblioteki gimnazjum akademickiego, druga do zbiorów rady miejskiej. Pod tą datą odnotował ją ówczesny kronikarz miasta Dawid Brauer, zauważając, że licytacja była okazją do nabycia czegoś z majątku Rösnera¹¹. Drukowany katalog licytacyjny nie zachował się.

Do tej pory wydawało się, że na wspomnianą aukcję wystawiono całą kolekcję burmistrza, tak jednak nie było. Okazuje się, że w Toruniu pod młotek licytatora trafiła tylko część biblioteki. Dalszy jej fragment został zlicytowany przeszło dwa lata później w Wittenberdze. Początek aukcji wyznaczono na 3 lutego 1728 r., po zakończeniu wyprzedaży księgozbioru Johanna Christopha Wichmannshausena, zmarłego 17 stycznia 1727 r. filologa, profesora greki na uniwersytecie w Wittenberdze i dyrektora biblioteki uczelnianej. Był on właścicielem pokaźnej kolek-

⁵ P. Jaenichius, *Notitia Bibliothecae Thorunensis*, Jenae 1723, s. 41. Cyt. za: K. Podlaszewska, *Notitia Bibliothecae Thorunensis Piotra Jaenichiusa z 1723 r. Przyczynek do dziejów biblioteki gimnazjum toruńskiego*, Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu, Nauka o Książce 3, 1965, s. 27.

⁶ J. Dygdała, op. cit., s. 22.

⁷ S. Kujot, *Sprawa toruńska z r. 1724*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 20: 1894, s. 94.

⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: APT), Akta miasta Torunia, Kat. II, XIII, 46, s. 397–406.

⁹ Ibidem, Kat. II, II, 28, k. 46.

¹⁰ Ibidem, Kat. II, II, 28, k. 122v-123. Por. też I. Imańska, *Toruńskie aukcje książek w XVIII wieku*, Toruń 2007, s. 22, 69–70.

¹¹ APT, Akta miasta Torunia, Kat. II, XIII, 54, s. 254, D. L. Brauer, *Geschichte der Stadt Thorn*.

cji książek, które licytowano w trzech częściach w 1728 r.: po raz pierwszy od 17 stycznia, następnie w lipcu i zakończono licytacją prowadzoną od 19 listopada¹². Książki Rösnera trafiły pod młotek licytatora po pierwszej wyprzedaży kolekcji Wichmannshausena. Tym razem zachował się katalog¹³, a w każdym razie jego spora część; do naszych czasów nie przetrwał dodatek (*Anhang*), być może wymieniono w nim ubrania i inne ruchomości, które miały również być przedmiotem aukcji. W sumie na 46 niepaginowanych stronach zostały spisane 644 woluminy, przy czym nie wszystkie sprzedawane książki były własnością toruńskiego burmistrza. Na karcie tytułowej katalogu widnieje tylko jego nazwisko jako głównego właściciela licytowanego zbioru, proveniencja reszty dzieł nie została ujawniona. W opisie wystawionych na sprzedaż książek także nie ma żadnych wskazówek co do ich pochodzenia. Dlatego trudno stwierdzić, które z wykazanych w katalogu tytułów były własnością toruńskiego burmistrza i czy rzeczywiście stanowiły największą część licytowanego zbioru. Być może umieszczenie na karcie tytułowej nazwiska Rösnera miało charakter reklamowy, było rodzajem wabika przyciągającego zainteresowanie licytacją, gdyż – jak wiemy – wydarzenia toruńskie z 1724 r., a przede wszystkim ich reperkusje odbiły się szerokim echem w całej protestanckiej Europie. Mimo to, podchodząc ostrożnie do katalogu z wittenberskiej aukcji i korzystając z kilku innych fragmentarycznych źródeł, w tym zachowanych egzemplarzy książek ze znakami własnościowymi Rösnera¹⁴, warto spróbować zasygnalizować jego zainteresowania czytelnicze.

Spis rzeczy należących do Rösnera pokazuje, że kompletowanie książek traktował poważnie. Przeznaczył na nie osobne pomieszczenie na piętrze kamienicy ozdobione, jak można wnioskować ze specyfikacji, kilkoma różnej wielkości obrazami w ramach. Wśród nich były trzy obrazy *ex historia Ovidii*, jeden alabastrowy i jeden umieszczony nad kominkiem. W bibliotece wisiło jeszcze mosiężne lustro¹⁵.

Rösner nie znaczył swych książek superekslibrisem ani ekslibrisem, poprzestając na podpisie. Podpis burmistrza widnieje na karcie tytułowej kilku zachowanych do dziś książek z jego kolekcji, czasami nawet z datą nabycia¹⁶. Pod tym względem nie odbiegał od innych kolekcjonerów książek w Toruniu, ponieważ zaczęli się oni posługiwać ekslibrisami dopiero od połowy XVIII stulecia¹⁷. Dbając o nabyte książ-

¹² Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, Bd. 4, Leipzig 1751, szp. 1939–1940; Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen, 1727, nr 99 z 11 XII, s. 993. Por. też G. Loh, *Verzeichnis der Kataloge von Buchauktionen und Privatbibliotheken aus dem deutschsprachigen Raum*, Tl. 1, Leipzig 1995, s. 213, 215, 216.

¹³ *Catalogus librorum variorum Theolog. Iuridic. Medico-Politic. Philosophic. Historic. Philolog. Mathematicorum, Imprimis ex Bibliotheca B. Roesneri, Praesidis quondam Thorunensis collectorum, qui D. III. Februar. et seqq. Anno 1728. finita Auctione Bibliothecae Wichmannshaus. Vitembergae plus licitantibus Auctionis lege vendentur. Nebst einigen Kleidern und Mobilien*, Vitembergae [1728], Literis Gaebertianis. Egzemplarz tego katalogu znajduje się w Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, sygn. 4.A.1334, angeb.3. Dostęp również [online], [dostęp 24 V 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://digital.slub-dresden.de/fileadmin/data/339270861/339270861_tif/jpegs/339270861.pdf.

¹⁴ Jedna książka jest obecnie przechowywana w zbiorach starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, 10 woluminów z kolekcji Rösnera posiada Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (dalej: WBP-KK). Bardzo dziękuję Pani Krystynie Wyszomirskiej, kierownicze Działu Zbiorów Specjalnych, za wskazanie mi książek należących niegdyś do Rösnera.

¹⁵ APT, Akta miasta Torunia, Kat. II, XIII, 46, s. 399.

¹⁶ Burmistrz nie miał stałego wzoru podpisu: spotyka się zarówno pełne brzmienie imion i nazwisko, jak i inicjały imion z nazwiskiem, a nawet tylko inicjały imion i nazwiska.

¹⁷ Na temat ekslibrisu toruńskiego zob. K. Wyszomirska, S. Wyszomirski, *Toruński ekslibris XVIII wieku w zbiorach Książnicy Miejskiej w Toruniu*, Toruń 1996.

ki, Rösner zaopatrywał je w trwałe oprawy, najczęściej tradycyjnie oprawiając je w jasny pergamin. Kilka dzieł miało cenniejsze okładziny, na przykład powleczone posrebrzaną blachą, którą w specyfikacji wyceniono na 24 floreny, lub aksamitem o wartości 15 florenów¹⁸. Jako czytelnik burmistrz nie dopisywał własnych uwag na kartach książek, nie noszą też one śladów podkreśleń, poprawek ani uzupełnień.

Trudno dziś dokładnie opisać zawartość księgozbioru Rösnera. Sporządzony po jego śmierci, nieukończony wykaz nie upoważnia do pełnej charakterystyki jego zainteresowań czytelniczych, podobnie jak katalog z aukcji wittenberskiej, gdyż nie wiemy, które z wystawionych na licytację książek były jego własnością. Należy jeszcze pamiętać, że Rösner był właścicielem pewnej liczby książek – zapewne co najmniej kilkuset, jeżeli nie kilku tysięcy – które sprzedano na aukcji w Toruniu zapoczątkowanej 1 października 1725 roku.

Przyjrzyjmy się na początek tym czterdziestu jeden tytułom z nieukończonej specyfikacji. Trzeba zaznaczyć, że od strony bibliograficznej jest to wykaz bardzo niedokładny – zawiera jedynie nazwisko autora i skrócony tytuł książki, czasem podany w brzmieniu, w jakim wówczas określano daną książkę, oraz liczbę tomów w przypadku prac wielotomowych. Autor spisu całkowicie pominął takie elementy tytułatury, jak miejsce i rok druku, nazwisko drukarza lub nakładcy, cechy nabyte dzieła: oprawę, stan zachowania. Spis ów swą formą i zawartością nie odbiegał jednak od inwentarzy sporządzanych w tym czasie w Toruniu i w innych miastach. Mimo zgłoszonych zastrzeżeń na jego podstawie można zidentyfikować większość występujących w nim tytułów. Od razu widać, że burmistrz posiadał książki o różnej tematyce: zarówno pisma autorów klasycznych, dzieła z zakresu prawa, polityki, historii, jak i prace filozoficzne, medyczne oraz teologiczne.

W omawianej grupie najliczniej było reprezentowane prawo – tej dziedziny dotyczyła połowa spisanych książek. Aż osiem, czyli trochę mniej niż połowę dzieł prawniczych napisał Benedykt Carpozovius, żyjący w XVII w. prawnik i profesor uniwersytetu lipskiego. Z twórczości Caspara Manza (1606–1677), prawnika związanego z uczelniami w Dillingen i Ingolstadzie, a także odpowiedzialnego za zakończenie sukcesem reformy prawa w księstwie Pfalz-Neuburg za czasów księcia Filipa Wilhelma, toruńskiego burmistrza zainteresowały trzy prace poświęcone prawu rzymskiemu¹⁹.

Rösnerowi były znane również książki kilku innych niemieckich prawników z tego stulecia: Johanna Ottona Tabora, Johanna Brunnemanna, związanego z Wittenbergą Gottfrieda Christiana Leisera oraz żyjącego na przełomie stuleci XVI i XVII Christopha Besoldusa. W swej bibliotece miał także dzieła kilku prawników z XVI w., w tym Fernando Vázqueza Menchaca, hiszpańskiego jurysty i humanisty, zaliczanego do najznakomitszych specjalistów z tej dziedziny w czasach Filipa II; François Douarena, znawcy prawa rzymskiego związanego z uniwersytetem w Bourges; Giacomina Menochia, profesora prawa z Padwy. Godna odnotowania jest też ze względu na przydatność w praktyce urzędniczej edycja prawa saksońskiego, określona przez spisującego wykaz jako olbrzymia, niestety nie daje się zidentyfikować bibliograficznie.

¹⁸ APT, Akta miasta Torunia, Kat. II, XIII, 46, s. 398.

¹⁹ *Deutsche biographische Enzyklopädie*, Bd. 6, München 1997, s. 602; Eisenhart, *Manz Kaspar*, [w:] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 20, Berlin 1970, s. 283. W spisie figurowały następujące książki autorstwa Manza: *De testamento valico vel invalido* (I wyd. Augsburg 1661); *Bibliotheca aurea iuridico-politico-theoretice-practica: X tractatibus iuris constans* (I wyd. Frankfurt nad Menem 1695); *Commentarius ratio-regularis in quatuor libros institutionum imperialium* (I wyd. w Ingolstadt 1645).

Kolejną dziedziną licznie reprezentowaną w omawianym księgozbiórze jest historia. Spis notuje dwie książki pióra znanego i popularnego w Prusach Królewskich Samuela Pufendorfa (1632–1694), historyka, ale także teoretyka prawa, jednego z twórców prawa międzynarodowego i teorii prawa natury. Niewykluczone, że Rösner oddawał się również lekturze jego pism z zakresu prawa; fragmentaryczny wykaz księgozbioru zawiera jedynie przykłady twórczości historycznej Pufendorfa, mianowicie prace poświęcone Karolowi Gustawowi i Fryderykowi Wilhelmowi²⁰. Rösner miał też jakieś bliżej nieokreślone dzieła innego historyka niemieckiego, dobrze znanego w prowincji pruskiej – żyjącego w XVI w. Johannesa Sleidenusa, autora *De quatuor summis imperiis libri tres*, zarysu dziejów powszechnych, który w krajach protestanckich stał się popularnym podręcznikiem historii i był używany między innymi w gimnazjach akademickich w Gdańsku, Elblągu i Toruniu²¹. Niemiecką historiografię w tym zestawie reprezentuje jeszcze tworzący na przełomie XV i XVI w. Johannes Aventinus, urzędowy historiograf bawarski, przedstawiciel nurtu antykwarycznego; tym razem wiemy, że toruński burmistrz miał główne jego dzieło, *Annales Boiorum*²². Spoza kręgu niemieckiego znanym Rösnerowi autorem był Antonio Albizzi, włoski prawnik, ale też genealog. Torunianin miał jego *Principum Christianorum Stemmata*, zbiór rycin pokazujących drzewa genealogiczne ważnych domów królewskich i szlacheckich ówczesnej Europy. Historyków starożytnych w spisie reprezentuje Liwiusz z bliżej niesprecyzowaną bazylejską edycją jego dzieła. Twórczość autorów klasycznych przybliżał Rösnerowi zapewne Caelius Rhodiginus, żyjący na przełomie XV i XVI w. wenecki znawca literatury greckiej i łacińskiej, gdyż w omawianym spisie widnieje jego *Antiquarum Lectionum*, zbiór notatek odnoszących się do literatury klasycznej.

Z pozostałych dziedzin na uwagę zasługuje przede wszystkim dzieło wybitnego flamandzkiego kartografa i geografa z XVI w. Abrahama Orteliusa *Teatrum Orbis Terrarum* – pierwszy nowożytny atlas, zawierający usystematyzowany zbiór map świata, opublikowany w 1570 r., cieszył się dużym zainteresowaniem, co odzwierciedlało się w mnogości edycji. W wykazie były też wymienione dwie książki z zakresu medycyny: *Quaestionum medico-legalium* Paola Zacchia, włoskiego medyka uważanego za ojca medycyny sądowej, lekarza papieży Innocentego X i Aleksandra VII, oraz *Opera medica theoretico-practica* niemieckiego lekarza Michaela Ettmüllera. Popularny słownik języka łacińskiego *Thesaurus eruditionis scholasticae* opracowany przez niemieckiego filologa Basiliusa Fabera pojawił się w omawianym spisie trzykrotnie. Niewykluczone, że burmistrz miał różne edycje słownika, gdyż dzieło to, opublikowane po raz pierwszy w 1571 r., było potem wielokrotnie wznawiane, a ponadto wychodziły jego wydania poprawione i uzupełnione między innymi przez synów autora Philippa i Christopha, a także przez Paula Franka, Augusta Buchnera i Christopha Cellariusza²³.

Wśród kilku poloników należy zwrócić uwagę przede wszystkim na słownik opracowany przez Grzegorza Knapusza, odnotowany w specyfikacji jako „Thesaurus Latino graecus”; prawdopodobnie chodzi o popularne dzieło tego leksykografa *Thesaurus polono-latino-graecum*. Rösner miał także dwie prace miejscowych autorów: Adama Freitagą i Konrada Tamnitiusa. Twórczość Freitagą, lekarza, ma-

²⁰ Były to: *De Rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege Gestis Commentaria*, Norymberga 1696 i *De Rebus Gestis Friderici Wilhelmi Magni, Electoris Brandenburgici*, Berlin 1695.

²¹ J. Serczyk, *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Toruń 1994, s. 148–149; S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817*, s. 158.

²² J. Serczyk, op. cit., s. 151–152.

²³ Kämmerl, *Faber Basilius*, [w:] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 6, Berlin 1968, szp. 488–489.

tematyka, inżyniera wojskowego, związanego przez krótki czas z toruńskim gimnazjum akademickim, reprezentuje jego główne dzieło z zakresu fortyfikacji *Architectura militaris*, bogato ilustrowane, opublikowane po raz pierwszy w Lejdzie w 1631 roku²⁴. Tamnitius natomiast zapisał się w dziejach miasta jako utalentowany, przedwcześnie zmarły poeta nowołaciński. Spod jego pióra wyszło wiele panegiryków, efektownie wydanych przez miejscową drukarnię. Pisał je na cześć władców polskich, a także na chwałę rodzinnego miasta²⁵. Nie wiemy, który zaciekał Rösnera na tyle, że włączył go do swoich zbiorów, gdyż w specyfikacji określono dzieło Tamnitiusa jednym słowem: „Panegiricus”.

Dwie z wymienionych wyżej książek znajdują się obecnie w zasobach starych druków Książnicy Kopernikańskiej. Praca włoskiego prawnika G. Menochia *De praesumptionibus, coniecturis, signis et indicijs commentaria: in sex distincta libros et recensin lucem edita*, opublikowana w Kolonii w 1628 r., do rąk burmistrza trafiła przeszło pół wieku później, w 1684 roku²⁶. Natomiast jedno z dzieł medycznych, książka innego Włocha, Paola Zacchia *Quaestionum medico-legalium* (Frankfurt nad Menem 1688), wzbogaciła księgozbiór Rösnera prawie zaraz po wydrukowaniu, bo w 1689 roku²⁷. Ponadto Książnica w swych bogatych zbiorach ma jeszcze szesnaście innych tytułów książek (w ośmiu woluminach) będących niegdyś jego własnością. Tematycznie nie odbiegają one od przedstawionych w artykule. Połowa z nich to dzieła prawnicze, głównie autorstwa niemieckich jurystów żyjących w XVII stuleciu. Rösner miał między innymi książkę *Syntagma jurisprudentiae, secundum ordinem Pandectarum concinnatum* (Jena i Helmstadt 1678) Georga Adama Struvego, prawnika związanego z uniwersytetem w Jenie i autora podręcznika prawa popularnego w XVII i XVIII w., zatytułowanego *Jurisprudentia Romano-Germanica forensis*; być może burmistrz posiadał również wspomniany podręcznik. Z pewnością zaś trafiły do jego rąk trzy prace Johanna Straucha, prawnika także początkowo wykładającego na uczelni w Jenie, a później w Giessen, oprawione w jeden wolumin wraz z komentarzem pióra dobrze znanego na tym terenie niemieckiego uczonego, prawnika i filozofa Christiana Thomasiusa²⁸.

W tej grupie książek Rösnera sprawy polskie reprezentuje klocek intrologatorski z trzema polskojęzycznymi tekstami związanymi z dyskusją nad indygenatem pruskim, podjętą w końcu XVII w.²⁹ Spośród poloników ze zbiorów burmistrza w Książnicy Kopernikańskiej jest też obecnie przechowywany traktat polityczny z 1690 r. pióra Kazimierza Zawadzkiego, kasztelana chełmińskiego, pisarza politycznego

²⁴ J. Serczyk, *Freitag Adam*, [w:] TSB, t. 1, s. 100–101.

²⁵ S. Salmonowicz, *Kultura umysłowa Torunia w dobie renesansu, reformacji i wczesnego baroku*, [w:] *Historia Torunia*, t. 2, cz. 2, oprac. J. Dygdała, S. Salmonowicz, J. Wojtowicz, Toruń 1996, s. 236.

²⁶ Egzemplarz w zbiorach WBP-KK, sygn. 5621.

²⁷ Zob. egzemplarz w zbiorach WBP-KK, sygn. 5584.

²⁸ Były tam następujące prace J. Straucha: *Dissertatione juris publici* (Frankfurt i Lipsk 1680); *Ad quinquaginta decisiones Justiniani Imperatoris, exercitationes sex...*, [Giesse?] 1676; *Lexicon particularum juris, seu de usu et efficacia quorundam syncategorematum, et particularum in declinabilem...*, Francofurt i Jena 1671, i Ch. Thomasiusa *Annotationes theorico-practicae in celeberrimi JCTI D. Johannis Strauchii & Dissertationes Undetriginta ad Universum Jus Justinianum privatum...*, Francofurt i Lipsk 1683. WBP-KK, sygn. 1525–1528.

²⁹ Były to: *Z dotrzymanego indygenatu pruskiego dobro pospolite, z niedotrzymanego uszczerbek y ruina prowincyi, przez Indygenę Pruskiego swiatu wywiedziona. Przydana Juris correct Inter Fratres & Sorores de Successione Defensio*, B. m. i dr.; 1696; *Respons indygenie pruskiemu na wywiedzenie swiatu uszczerbku z niedotrzymanego pożytku z dotrzymanego indygenatu pruskiego każdemu szlachcicowi polskiemu, winę y prawdę kochającemu do przeczytania potrzebny*; b. m. dr. i r.; *Replik Indygeny Pruskiego na Respons gruby, in Veritate, & Justitia błędzący, z obszerniejszym kolo tego wywodem, każdemu prawdę i dobro pospolite kochającemu, pod rozsądek podana*. A. B., b. m. dr. i dr. 1697. WBP-KK, sygn. 424–426.

i kronikarza, dedykowany królowi Janowi III Sobieskiemu³⁰. Próbkę literatury pięknej z kolekcji Rösnera daje kolejny klocek introligatorski, zawierający teksty Christiana Weisego, niemieckiego pisarza, dramaturga i pedagoga, który będąc rektorem gimnazjum w Zittau napisał około pół setki sztuk teatralnych, wystawianych następnie w szkole. Co najmniej trzy sztuki, powstałe w latach 1680–1681, znalazły się w księgozbiornie toruńskiego kolekcjonera³¹.

Znana nam dziś część księgozbiornie Rösnera zawiera również kilka książek o treści religijnej, w tym przetłumaczoną na język niemiecki pracę Alexandra Rossaneusa poświęconą religii na różnych kontynentach³² i jedną z ostatnich ważnych publikacji Philippa Jakoba Spenera, niemieckiego teologa uważanego za ojca pietyzmu³³. Dzieło Spenera, zanim trafiło do biblioteki toruńskiego gimnazjum akademickiego, a wraz z nią w 1923 r. do Książnicy Miejskiej (obecnej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej), przeszło przez ręce kilku osób. Był wśród nich Jan Jakub Haselau, który po przyjeździe do Torunia w 1763 r. został najmłodszym pastorem w staromiejskim zborze ewangelickim, a jako znawca i miłośnik książek często uczestniczył w aukcjach powiększając swoją kolekcję³⁴. Z jego notatek zapisanych na odwrocie górnej okładziny pierwszego tomu książki Spenera, poniżej naklejonego ekslibrisu, którym znaczył swoje książki, dowiadujemy się, że omawiany egzemplarz nabył na licytacji biblioteki Jana Rechenberga, żyjącego w latach 1687–1758 pastora w kościele św. Trójcy. Wyprzedaż przeprowadzono pięć lat po jego śmierci, czyli wkrótce po przybyciu Haselaua do Torunia. Daty życia Rechenberga z kolei mogą sugerować, że pastor ten był aktywnym uczestnikiem aukcji księgozbiornie burmistrza Rösnera i tą drogą trafiła do niego książka niemieckiego pietysty.

Toruńska licytacja pomesnerowskich książek dała wielu bibliofilom znakomitą okazję do wzbogacenia własnych kolekcji. Ponieważ nie zachował się towarzyszający jej katalog, nie jest możliwe odtworzenie księgozbiornie i wnioskowanie na temat zainteresowań czytelniczych Rösnera na jego podstawie. Szczątkowe informacje, jakie mamy, są jednak zachęcające. Wiemy, że czynnym uczestnikiem aukcji był Jakub Zabler, pochodzący z Węgier profesor toruńskiego gimnazjum. Uczył przede wszystkim języków klasycznych, starożytności, retoryki i poetyki³⁵. Korzystał z różnych możliwości powiększenia swego księgozbiornie, a do tego miał zwyczaj na każ-

³⁰ K. Zawadzki, *Vere repraesentans Speculum Anomaliam in Capitibus Imperii Sarmatici*, Warszawa 1640. WBP-KK, sygn. 611.

³¹ E. Schmidt, *Weise Christian*, [w:] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 41, Berlin 1971, s. 523–533. Były to: Ch. Weise, *Das Ebenbild eines Behorsamen Glaubens welches Abraham in der vermeinten Opferung seines Isaacs beständig erwiesen, wie solches den 4. Mart. M D C LXXX auf der Zittauischen Schaubühne vorgestellt worden*, Zittau 1682; *Der Tochter Mord, welchen Jephtha unter dem Vorwande eines Opfers begangen hat den 13. Febr. MDCLXXIX. auff der Zittauischen Schaubühne vorgestellt*, Zittau 1680; *Der gestürzte Marggraff von Ancre, in einem Trauer-Spiele den XIV. Febr. MDCLXXIX auf der Zittauischen Schaubühne vorgestellt*, Zittau [1681]. WBP-KK, sygn. 110212 G.8° 329.

³² A. Rossaeus, *Der gantzen Welt Religionen; oder Beschreibung aller Gottes-und Götzendienste, wie auch Ketzereyen in Asia, Africa, America, und Europa, von Anfang der Welt biß auff diese gegenwertige Zeit*, Amsterdam 1668. WBP-KK, sygn. 985.

³³ Ph. J. Spener, *Theologische Gedencken und andere briefliche Antworten auff geistliche sonderlich zur erbauung gerichtete Materien zu unterschiedenen Zeiten aufgesetzt und nun auff langwieriges Anhalten Christlicher Freunde in einige Ordnung gebracht*, Th. 1–4, Halle 1700–1702. WBP-KK, sygn. 103782.

³⁴ K. Wyszomirska, S. Wyszomirski, op. cit., s. 27–28; I. Imańska, op. cit., s. 100–104, 106–107.

³⁵ S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie a ziemie Korony Węgierskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1: XVI–XVIII w., red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1972, s. 191–192.

dej nabytej książce zapisywać w jaki sposób wszedł w jej posiadanie. Na aukcjach książek bywał od chwili przybycia do Torunia w 1718 r. do śmierci w 1753 r.³⁶ Z licytowanej biblioteki Rösnera kupił kilka dzieł, w tym Nowy Testament w języku greckim, w edycji amsterdamskiej oficyny Daniela Elzewira z 1675 r., który znajduje się obecnie w zbiorach starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu³⁷. Z kolei dzięki zainteresowaniu tą licytacją innego znakomitego bibliofila, Józefa Andrzeja Załuskiego, wiemy, że toruński burmistrz miał w kolekcji także książki rękopiśmienne. Jedną z ich był pochodzący z XVII stulecia herbarz szlachty Prus Królewskich opracowany przez Jana Karola Dachnowskiego. Ów manuskrypt kosztował współtwórcę biblioteki publicznej aż 300 florenów³⁸. Zestaw książek z biblioteki Rösnera zachowanych do dziś uzupełnia dzieło Cycerona *Rhetorica ad Herennium libri III* (Wenecja 1546), które do jego kolekcji trafiło w 1694 r., a obecnie jest przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Erfurcie³⁹.

Ostatnim ze źródeł, które może rzucić trochę światła na prywatną bibliotekę Rösnera, jest wspomniany wyżej katalog z licytacji przeprowadzonej w Wittenberdze w 1728 r., do którego jednak należy podejść z dużą ostrożnością ze względu na przedstawione już tu zastrzeżenia. Na licytację wystawiono 644 woluminy, w tym było prawie 80 klocków introligatorskich, zawierających od dwóch do kilkunastu prac, w sumie więc oferowano 771 tytułów. W przeciwieństwie do cząstkowego spisu rzeczy po burmistrzu, przechowywanego obecnie w Archiwum Państwowym w Toruniu, opisy bibliograficzne książek wymienionych w katalogu są dość dokładne, zawierają w większości informacje umożliwiające identyfikację druków: imię i nazwisko autora, tytuł, rok i miejsce druku, liczbę tomów, wzmiankę o cechach edytorskich książki, na przykład większej liczbie ilustracji. Nazwisko drukarza lub nakładcy pojawia się w tytulaturze tylko wtedy, gdy publikacja wyszła z jakiejś uznanej oficyny europejskiej, takiej jak Johann Oporin, Johann Froben i Johannes Petri w Bazylei, Christopher Plantin w Antwerpii, Elzewirowie w Lejdzie, Estienne w Paryżu, firma Merianów we Frankfurcie nad Menem. Oczywiście trafiają się opisy mniej dokładne, najczęściej pomijanymi elementami tytulatury są rok i miejsce druku. Niektóre opisy wzbogacają informacje dotyczące cech nabytych książek: stanu zachowania, ewentualnych ubytków, a przede wszystkim oprawy. Najczęściej odnotowanym typem opraw była oprawa pergaminowa, prawie zawsze nowa, czasami barwiona na kolor zielony; woluminów w tej oprawie było przeszło pięćdziesiąt. Pojedyncze książki miały oprawę ze świńskiej skóry, z czarnego korduanu lub tzw. oprawę francuską. Kilkakrotnie w tytulaturze zwrócono uwagę na wartość bibliofilską dzieła, sygnalizując, że jest to druk zaliczany do rzadkich.

³⁶ O sposobach gromadzenia książek przez Zablera por. L. Freytag, *Die Bildnisse der Familie Zabler in der Altstädtischen Kirche in Thorn*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, Bd. 23: 1915, s. 103, oraz I. Imańska, op. cit., s. 99–101.

³⁷ *Novum Testamentum*, editio nova..., studio et labore s. Curcellaei, Amsterdam 1675, egzemplarz w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, sygn. Ob.7.II.6948.

³⁸ O pochodzeniu rękopisu i jego cenie świadczy notatka, którą na drugiej karcie umieścił J. D. Janocki. Według jego słów książkę nabył Załuski na aukcji w 1727 r. Jest to pomyłka, gdyż wiele innych źródeł przytoczonych już w tekście wskazuje, że aukcja odbyła się w 1725 r. Janocki zapisał tę informację długo po zakupie książki i mógł się mylić, błędnie też podał nazwisko autora herbarza – Joachim Posselius. Rękopis ze zbiorów Rösnera nie został opatrzony tytułem przez Dachnowskiego, Janocki zatytułował go: „De Prussicarum familiarum insignibus gentilicis virisque et domi et militiae clarissimis auctoris ignoti fragmetum nobile”. Por. J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, z rękopisu Biblioteki Kórnickiej i Biblioteki Narodowej odczytał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Pentek, Kórnik 1995, s. XXX. Egzemplarz rękopisu znajduje się w zbiorach Biblioteki Narodowej, sygn. III.3143.

³⁹ Egzemplarz z sygnaturą Druck 4° 00171.

Chronologia wydawnicza książek wystawionych na wittenberską aukcję wskazuje, że większość ich właścicieli żyła na przełomie stuleci XVII i XVIII. Prawie 66% publikacji z podanym rokiem druku pochodziło z wieku XVII, 18,5% z wieku XVI, a o trzy procent mniej z wieku XVIII. Wśród licytowanych druków nie było żadnego inkunabułu. Ponadto w grupie dzieł wydanych w XVIII stuleciu dziewięć wyłoczono już po śmierci toruńskiego burmistrza, w latach 1725–1727, więc nie mogły być jego własnością.

Jeszcze bardziej jednolity był licytowany zbiór pod względem typografii wydawniczej. Aż 77% druków wyszło spod pras w miastach niemieckich (Lipsk, Frankfurt nad Menem, Norymberga, Wittenberga), niecałe 10% jako adres wydawniczy miało podane miasto niderlandzkie (Amsterdam, Lejda, Antwerpia), 5% wydrukowano w Szwajcarii (Bazylea, Zurych, Genewa), pojedyncze tytuły pochodziły z tłoczni francuskich, angielskich, włoskich. Prawie 3% książek wyłoczono na ziemiach polskich, głównie w Gdańsku, a także w Warszawie i Krakowie.

Przeszło połowa (55,5%) oferowanych książek była wydana po łacinie, drugą grupę pod względem wielkości stanowiły dzieła w języku niemieckim (42,8%), poza tym występowały pojedyncze druki w językach francuskim, niderlandzkim i angielskim oraz greckim i hebrajskim. Jeżeli chodzi o tematykę licytowanego zbioru – zgodnie z informacją zamieszczoną na karcie tytułowej katalogu uczestnik aukcji miał możliwość nabycia dzieł z wielu dziedzin: teologii, prawa, medycyny, polityki, filozofii, filologii i matematyki. Po dokładnej analizie katalogu do wymienionych dziedzin można dodać geografię, nauki przyrodnicze i literaturę piękną. Proporcje między grupami tematycznymi były różne. Zdecydowanie najwięcej, bo jedną trzecią stanowiły książki teologiczne, jedną piątą prace z zakresu prawa i polityki, niecałe 10% opracowania historyczne, dalej literatura piękna i medycyna; pozostałe dziedziny były reprezentowane przez mniej niż 5% publikacji.

Które z książek wystawionych na wittenberskiej aukcji możemy przypisać Janowi Gotfrydowi Rösnerowi? Przede wszystkim należy zaznaczyć, że wśród wymienionych w katalogu są też książki odnotowane we fragmentarycznym wykazie sporządzonym w Toruniu krótko po ścięciu burmistrza – jeżeli nie ten sam tytuł, to inne prace danego autora. Jako przykład może posłużyć jedno z prawniczych dzieł Caspra Manza: na licytacji można było nabyć jego *Commentarius ratio-regularis in quatuor libros institutionum imperialium* (Norymberga 1671). Podobnie jest w przypadku licznie posiadanych przez Rösnera publikacji Carpoviusa: w katalogu wymieniono ich dziewięć w ośmiu woluminach, część to zapewne te same tytuły co w specyfikacji toruńskiej, w której jednak opisy książek tego autora są tak lakoniczne, że trudno mieć stuprocentową pewność. Na aukcji wystawiono również książki pióra takich autorów, jak J. Brunnemann, G. Menochio, S. Pufendorf, J. Sleidanus, G. A. Struve, P. Zacchia, Ch. Weise, Ph. J. Spener, Liwiusz. Ich twórczość cieszyła się wówczas sporą poczytnością w kręgu kulturowym bliskim burmistrzowi Rösnerowi. Niektóre ich dzieła miały po wiele wydań, stąd nie ma żadnej pewności, że były wcześniej własnością toruńskiego kolekcjonera. Na przykład pracę z zakresu medycyny autorstwa P. Zacchia wykazuje niedokończony spis rzeczy burmistrza, egzemplarz z jego podpisem znajduje się obecnie w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej. Na aukcji w Wittenberdze został wystawiony ten sam tytuł we wcześniejszej edycji z 1666 r., Rösner miał jego wznowienie z 1688 roku.

Prawdopodobnie co najmniej część spośród trzydzieści jeden oferowanych na aukcji w Wittenberdze poloników mogła być własnością tragicznie zmarłego burmistrza. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie były to publikacje o lokalnym znaczeniu, a raczej twórczość autorów znanych poza Polską, często tam wydawanych. Domi-

nowały w tej grupie pisma religijne, które wyszły spod pióra związanych z Gdańskiem teologów protestanckich, obrońców ortodoksyjnego luteranizmu Jana Botsacka i Abrahama Calova. W katalogu zostały odnotowane po trzy prace obu teologów. Ich twórczość cieszyła się dużą popularnością zarówno w Prusach Królewskich, jak i w Niemczech, wiele prac miało po kilka edycji, np. dostępne na aukcji dzieło Botsacka *Moralium Gedanensium libri XXX*⁴⁰. Z dorobku Calova, teologa bardzo kontrowersyjnego, który od 1650 r. do końca życia związał się z uczelnią wittenberską, katalog wymienia napisany jeszcze w czasach gdańskich tekst skierowany przeciw synkretyzmowi występującemu wśród luteranów⁴¹. W Wittenberdze licytowano też dwa druki Samuela Schelwiga, czołowego teologa luteranckiego w Gdańsku przełomu XVII i XVIII w., zwolennika pietyzmu, tłoczony w mieście nad Motławą⁴². Oferowano także dwie książki polskich duchownych katolickich: biskupa Stanisława Hozjusza *Opera omnia* w wydaniu słynnej kolońskiej oficyny Maternusa Cholinusa z 1584 r. i biskupa Piotra Mieszkowskiego *Comedia Spei*, dzieło ascetyczne, ale pisane w konwencji dramatu, drukowane w Poznaniu w 1641 r. przez Wojciecha Regulusa.

Wśród poloników spotykamy tylko jedno opracowanie z zakresu prawa – autorstwa Joachima Hoppego, profesora gimnazjum, a także burmistrza w Gdańsku. Jako prawnik zajmował się prawem cywilnym i kanonicznym, ale nawiązywał również do rzymskiego prawa prywatnego i prawa cywilnego, pisząc m.in. na temat Instytucji Justyniańskich. Na aukcję trafiła właśnie jedna z jego prac o tej tematyce, choć nie najważniejsza w dorobku naukowym Hoppego: *Commentatio succincta ad Institutiones Justinianaeas* w wydaniu frankfurckim z 1705 r., w której odniósł się także do aktualnej problematyki władztwa mórz i wolności żeglugi⁴³.

Trochę bogatsza była oferta poloników z dziedziny historii i polityki. Na aukcji wystawiono historię Prus pióra Kaspra Schütza, najważniejszą książkę tego gdańskiego historyka, prawnika i sekretarza rady miejskiej⁴⁴, a także główne dzieło polityczne Aarona Aleksandra Olizarowskiego *De politica hominum societate libri tres*, które ukazało się w 1651 r. w wydaniu gdańskiego księgarza i nakładcy Jerzego Förstera. Warto również wspomnieć niemieckojęzyczny wierszowany opis Elbląga – *Lobspruch und Beschreibung der Stadt Elbing in Preussen* (1565) pióra Krzysz-

⁴⁰ Na aukcji wystawiono egzemplarz z pierwszej edycji z 1655 r. drukowanej we Frankfurcie nad Menem. Znane są jeszcze wydania z Jenu z 1678 r. i Lipska z 1689 r. Por. Z. L. Pszczółkowska, *Botsack (Botsaccus) Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* (dalej: SBPN), supl. 2, Gdańsk 2000, s. 43–45.

⁴¹ L. Mokrzecki, *Calovius Abraham*, [w:] SBPN, t. 1, red. s. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 190–191. Chodzi o *Examen doctrinae publicae et Syncretisimi ecclesiarum Reformatorum Persona Christi [...] adiunctis quibusdam generalibus quaestionibus et subiunctis ad ealcem philologicis controversiis*, Gdańsk 1649.

⁴² Były to: *De Concilio Hierosolymitano, quod Actorum cap. XV. a v. 1. usq[ue] ad v. 31. describitur, Exercitatio Theologica: in qua non tantum singula Scripturae verba explicantur, & a corruptelis Heterodoxorum omnis generis vindicantur, sed praeterea etiam, multa, quae ad Historiam plenius cognoscendam faciunt, inseruntur, una cum diligenti Examine Quaestionis, de Sanguine Cibario*, Gdańsk 1678, i *Synopsis controversiarum, sub pietatis praetextu motarum, quae in pugillos quaestionum LXI distributae*, Gdańsk 1701.

⁴³ L. Mokrzecki, *Hoppe Joachim*, [w:] SBPN, t. 2, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 222–223.

⁴⁴ *Historia rerum Prussicarum, das ist warhaffte und eigentliche Beschreibung der Lande Preussen* ukazała się po raz pierwszy w Zerbst w 1592 r., kolejny w Lipsku w 1593 r. W katalogu aukcyjnym jako rok i miejsce druku podano Zerbst 1659. Bibliografie takiej edycji nie notują, należy sądzić, że wkraść się tu błąd drukarski. Por. W. Szczuczko, *Schütz Kaspar*, [w:] PSB, t. 36, Warszawa–Kraków 1995, s. 58; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 27, Kraków 1929, s. 281–283.

tofa Falka, kronikarza, przez dwa lata nauczyciela w gimnazjum elbląskim⁴⁵. Na uwagę w grupie poloników zasługują też trzy różne edycje tomików wierszy związanego z Gdańskiem poety Marcina Opitza oraz tekst na temat wersyfikacji pióra Jana Piotra Titiusa, innego gdańskiego poety z XVII w. i przy tym profesora miejscowego gimnazjum. Jego napisana w języku niemieckim rozprawka zatytułowana *Zwey Bücher von der Kunst, Hochdeutsche Verse und Lieder zu machen* (Gdańsk 1642) powstała pod wpływem śmierci Opitza⁴⁶. W tej grupie książek znajdujemy jeszcze *Systema phisicum* (Hanower 1617), podręcznik fizyki autorstwa Bartłomieja Keckermanna, również związanego z Gdańskiem, którego prace zyskały rozgłos europejski. Podobny sukces odniósł nieco od niego młodszy Piotr Krüger, matematyk, fizyk, a przede wszystkim astronom i twórca kalendarzy, którego wydane w Gdańsku w 1625 r. obszerne dzieło *Diatribes Paschalis* zostało wystawione na omawianej aukcji. Powiązania z miastami Prus Królewskich miał Jan Amos Komenski, autor nowoczesnego podręcznika do nauki łaciny *Janua linguarum reserata*, który uczestnicy aukcji mogli nabyć w edycji gdańskiej z 1633 r. Mieli oni również sposobność zakupu jednej z prac zaprzyjaźnionego z Komenskim Jana Jonstona, przede wszystkim lekarza i przyrodnika, a przy tym człowieka o wszechstronnych zainteresowaniach, autora popularnych książek medycznych, przyrodniczych, ale i dzieł encyklopedycznych. Na aukcji była wystawiona rozprawa *De festis Hebraeorum et Graecorum* (Jena 1670), odbiegająca od głównego nurtu badań Jonstona. Do profilu zainteresowań toruńskiego burmistrza wyjątkowo pasuje podręcznik sztuki wojennej autorstwa Ernesta Brauna, komendanta artylerii miejskiej w Gdańsku, zatytułowany *Novissimum fundamentum et praxis artilleriae* i oferowany w edycji z 1682 r., opublikowanej również staraniem bibliopoli z Gdańska Bruno Laurentiusa Tanckego i czcionkami tamtejszej niewielkiej tłoczni prowadzonej krótko przez przybysza z Turynii Jana Fryderyka Gräfego. Książka wyróżniała się wieloma starannie wykonanymi ilustracjami miedziorytowymi, co zostało skrupulatnie odnotowane w tytulaturze.

Nawet ten niepełny wgląd w kolekcję książek burmistrza Rösnera pozwala go widzieć jako człowieka podchodzącego poważnie do gromadzonego księgozbioru. Jego dbałość o książki przejawiała się między innymi w zaopatrywaniu ich w trwałe oprawy oraz w oznaczaniu przynależności podpisem. Znane nam tytuły z jego biblioteki wskazują, że duży wpływ na wybór nabywanych dzieł miała działalność zawodowa Rösnera – poświadcza to jego spore zainteresowanie literaturą prawniczą, historyczną i polityczną. Na podkreślenie zasługuje nieograniczenie się w jej wyborze do miejscowych twórców. Jak inne kolekcje z tamtego okresu, i tę cechowała różnorodność treściowa, widoczna w obecności wśród zachowanych książek nieodzownych dzieł religijnych, ale także publikacji z zakresu medycyny, geografii, wojskowości, historii literatury, a nawet językoznawstwa i literatury pięknej, zarówno pióra autorów mu współczesnych, jak i starożytnych, które mogły pochodzić z okresu edukacji przyszłego burmistrza. Kilkanaście zachowanych egzemplarzy z jego zbioru pokazuje też, że Rösner chętnie nabywał książki starannie wydane pod względem edytorskim, z bogatą szatą graficzną. Należy jedynie żałować, że nie ma możliwości całościowego zapoznania się z zainteresowaniami czytelnicy i bibliofilskimi toruńskiego burmistrza.

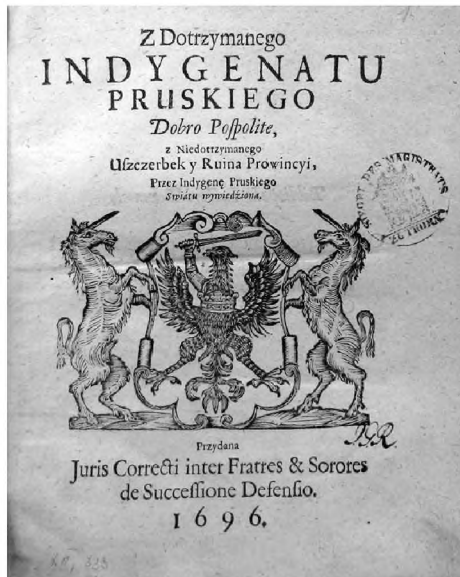
⁴⁵ M. Pawlak, *Nauczyciele gimnazjum elbląskiego w latach 1535–1772*, cz. II, *Rocznik Elbląski*, t. 6: 1973, s. 137.

⁴⁶ L. Mokrzecki, *Titius Jan Piotr*, [w:] SBPN, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 369.

Karta tytułowa książki Ph. J. Spenera *Theologische Gedencken...* (Halle 1700) z podpisem J. G. Rösnera. Repr. za: Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska, (dalej: WBP-KK), sygn. 103782

Karta tytułowa broszury *Z dotrzymanego indygenatu pruskiego dobro pospolite...* (b. dr. i m. 1696) z inicjałami J. G. Rösnera, zamieszczonej w klocek introligatorskim. Repr. za: WBP-KK, sygn. 103782

Karta tytułowa książki G. Menochia *De praesumptionibus coiecturis...* (Kolonia 1628) z podpisem J. G. Rösnera. Repr. za: WBP-KK, sygn. 5621

From the research on the private book collection of Toruń's mayor Johann Gottfried Rösner

Toruń's mayor Johann Gottfried Rösner, who died in 1724, bequeathed a considerable book collection. However, the source base does not allow us to get fully acquainted with his reading interests. The book collection and other properties of the mayor were put up for auction in Toruń on 1 October 1725 owing to the decision of the town council. The auction catalogue to the book collection did not survive. It turns out that not all books were sold. In February 1728 some part of Rösner's book collection was put up for auction in Wittenberg. The auction catalogue has survived, and not all the books included in it were the property of Rösner. The list of Rösner's belongings includes 41 books in the folio format, and a dozen of volumes kept now in the collections of various libraries, mostly Copernicus Voivodeship Public Library in Toruń and the Library of Nicolaus Copernicus University. The above-mentioned sources let us conclude that Toruń's mayor created an interesting book collection. Being a great book lover, he also exhibited a utilitarian attitude towards books.

Zusammenfassung

Aus der Forschung über die private Büchersammlung des Thorner Bürgermeisters Johann Gottfried Rösner

Der 1724 verstorbene Bürgermeister Johann Gottfried Rösner hinterließ eine ansehnliche Bibliothek. Die vorhandene Quellenbasis gestattet uns jedoch keine vollständige Erkenntnis über seine Leseinteressen. Durch Beschluss des Stadtrates wurde die Büchersammlung ebenso wie die anderen Güter des Bürgermeisters zerstreut, als sie am 1. Oktober 1725 in Thorn versteigert wurde. Der ihr beigegebene Katalog ist nicht erhalten geblieben. Es stellte sich heraus, dass damals nicht alle Bücher verkauft wurden. Im Februar 1728 wurde ein Teil der Büchersammlung von Rösner noch in Wittenberg versteigert. Diesmal überdauerte der Katalog, aber nicht alle darin verzeichneten Bücher waren sein Eigentum gewesen. Einen bescheidenen Einblick in die Bibliothek gibt die unvollendete Liste der Rösner gehörenden Dinge, in der 41 Bücher im Folioformat sowie etwa ein Dutzend Volumina verzeichnet sind, die heute in den Beständen verschiedener Bibliotheken aufbewahrt werden, darunter vor allem die Öffentliche Woiwodschafsbibliothek – Kopernikus-Bücherei in Toruń sowie die Bibliothek der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Die genannten Quellen erlauben die Feststellung, dass der Thorner Bürgermeister eine interessante Sammlung geschaffen hatte, und deuten auf sein nicht nur utilitäres Verhältnis zu Büchern hin, sondern auch auf seinen bibliophilen Zugang zu den gesammelten Beständen.

Janusz Tondel

literatura piękna w młodopolskim księgozborze toruńskiego malarza i bibliofila Eugeniusza Przybyła (1884–1965)

Folia
Toru
niensia

Eugeniusz Przybył – malarz i bibliofil

Jedną z ważniejszych postaci w toruńskim środowisku bibliofilskim w okresie międzywojennym i w dwóch pierwszych dziesiątkach lat po drugiej wojnie światowej był Eugeniusz Przybył¹. W Toruniu pojawił się w 1920 r. z wykształcenia był malarzem. Studiował w Krakowie w latach 1905–1914 pod kierunkiem Józefa Unierzyskiego, Józefa Pankiewicza, a przede wszystkim Wojciecha Weissa, który ukształtował go jako malarza. W czasie studiów został wyróżniony srebrnym medalem za „Martwą naturę” oraz nagrodą pieniężną za akt. Po przybyciu do grodu Kopernika podjął pracę na stanowisku profesora rysunków w Seminarium Nauczycielskim Męskim. W 1930 r. przeszedł na wcześniejszą emeryturę. Okupację spędził w Toruniu. Po wojnie przez sześć lat pracował jako adiunkt na Wydziale Sztuk Pięknych UMK.

Od pierwszych lat pobytu w Toruniu uczestniczył w życiu kulturalnym i artystycznym miasta. Współorganizował m.in. Konfraternię Artystów i do wybuchu wojny był jednym z najbardziej zaangażowanych jej członków. Na łamach „Słowa Pomorskiego” w latach 1926–1929 zamieszczał recenzje wystaw malarskich. Malował, ale rzadko wystawiał. Był również współzałożycielem i aktywnym członkiem Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu, m.in. wygłaszał referaty na posiedzeniach, jeździł na ogólnokrajowe zjazdy bibliofilów, prezentował swoje książki na wystawach.

Eksponowana rola Przybyła w Towarzystwie była konsekwencją jego zainteresowań bibliofilskich. W świetle sporządzonego przezeń czterotomowego Inwentarza², zgromadził księgozbiór składający się z przeszło 10 tys. tomów. Książki zaczął zbierać w latach szkolnych³. Tuż przed wojną miał około 6 tys. tomów. W posiadanie pozostałych wszedł po drugiej wojnie światowej⁴. Prawie trzy czwarte księgozbioru (7420 wol.) na dwa lata przed śmiercią podarował Bibliotece Uniwersyteckiej

¹ L. Jarzębowski, *Eugeniusz Przybył (1884–1965), artysta i bibliofil, Janina Przybyłowa, (1892–1975)*, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1982, s. 301–305; idem, *Przybył Eugeniusz*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Warszawa–Łódź 1986, s. 179; idem, *Przybył Eugeniusz*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 3, Gdańsk 1997, s. 509; J. Bełkot, K. Przybyszewski, *Przybył Eugeniusz*, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, t. 1, red. K. Mikulski, Toruń 1998, s. 209–210.

² Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu (dalej: BUT), Rkps 995/I–IV, Inwentarz biblioteki Eugeniusza Przybyła.

³ J. Tondel, *Księgozbiór uczniowski przyszłego toruńskiego bibliofila Eugeniusza Przybyła (1884–1965)*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, R. 5: 2012, nr 1(8), s. 9–35.

⁴ BUT, Rkps 995/I – IV, Inwentarz.

w Toruniu (BUT), prawie całą resztę (2580 wol.) jej sprzedał⁵. W BUT zachowało się około jednej ósmej do jednej dziesiątej ksiązek z biblioteki Przybyła.

Najwartościowszą częścią księgozbioru Przybyła są książki, w posiadanie których wszedł w czasie krakowskich studiów. Przypadły one na ważną w dziejach polskiej kultury i sztuki epokę określaną mianem Młodej Polski, obejmującą okres między 1890 a 1918 r.⁶ Z tamtego czasu zgromadził około siedmuset woluminów. Dominuje w tym młodopolskim księgozbiorze zdecydowanie piśmiennictwo z zakresu literatury pięknej, głównie poezja i dramat, w następnej kolejności proza – łącznie przeszło trzysta tomów. Ich wyodrębnienie było możliwe dzięki temu, że we wspomnianym Inwentarzu Przybył podawał przy tytułach ksiązek datę ich nabycia. Tylko niewiele – trzynaście druków zaopatrzonych w ekslibris Przybyła bądź (część) tylko w naniesiony jego ręką numer Inwentarzowy – zachowało się w BUT do dzisiaj. W niniejszym przyczynku ich tytuły zostały wyróżnione gwiazdką (*); autor poznał z autopsji owych kilkanaście druków, a także inne edycje utworów z okresu Młodej Polski odnotowane w Inwentarzu, które zachowały się w BUT w egzemplarzach m.in. z księgozbiorów profesorów uniwersytetu toruńskiego.

Estetyka książki młodopolskiej

Wpływ na wysoką wartość młodopolskiego księgozbioru Przybyła miał znaczący dorobek modernizmu w dziedzinie będącej szczególnym obiektem jego kolekcjonerskich zainteresowań – literatury, a także sztuki, w tym również sztuki książki. Duże zmiany w tym ostatnim obszarze zaszły w Polsce pod koniec XIX w. za sprawą idących głównie z Anglii idei odnowy sztuki użytkowej. Przyjęły się one najszybciej w Galicji, w Krakowie. Za początek tych zmian uważa się objęcie w 1898 r. funkcji redaktora graficznego pisma „Życie” przez Stanisława Wyspiańskiego, który był nie tylko dramaturgiem, poetą, malarzem, witrażystą, projektantem mebli, ale też wybitnym artystą książki. Istotną rolę w podniesieniu rangi *libri typographici* odegrali także artyści skupieni w Towarzystwie Polska Sztuka Stosowana⁷.

Estetyką wytworów „czarnej sztuki” byli zainteresowani nie tylko wydawcy, drukarze, graficy i malarze ilustrujący książki, ale także poeci, dramaturdzy i pisarze; od ich wrażliwości i uporu zależała nierzadko wizualna forma publikacji. Te kolektywne działania znacznie przyczyniły się do podniesienia poziomu estetycznego wydawanej w tamtym czasie książki. Uwagę wrażliwego na estetykę Przybyła szybko przyciągnęły współczesne mu płody sztuki typograficznej. Zainteresował się zwłaszcza publikacją literacką, ponieważ wyróżniała się korzystnie swoją wizualną formą na tle wydawnictw z innych dziedzin piśmiennictwa. Nie ulega wątpliwości, że ich zewnętrzna uroda przyczyniła się w dużym stopniu do pogłębienia przez Przybyła zainteresowań bibliofilskich, uważniej zaczął się przyglądać książkom, częściej brać je do ręki i podejmować świadome decyzje o ich zakupie. Jego małżonka zanotowała: „Spod prasy drukarskiej wychodziły pierwsze wydania dzieł

⁵ Książnica Kopernikańska, KM Rkps 631/25, Podziękowanie dyrekcji Biblioteki Głównej UMK z 23 V 1963 r.

⁶ Zob. m.in. A. Hutnikiewicz, *Młoda Polska*, Warszawa 2002.

⁷ J. Wiercińska, *Z problematyki zdobnictwa książkowego lat dziewięćdziesiątych XIX w.*, [w:] *Sztuka około 1900. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, grudzień 1967*, Warszawa 1969, s. 233–238; eadem, *Sztuka i książka*, Warszawa 1986, s. 47–75; J. Sowiński, *Sztuka typograficzna Młodej Polski*, Wrocław 1982.

poetów Młodej Polski, urzekające nową treścią, jak i artystyczną, graficzną szatą. Przybył chwycił je skwapliwie⁸.

Swoje zainteresowania rozwijał przede wszystkim dzięki działającym w Krakowie księgarniom, oferującym najnowszą produkcję książkową. W okresie jego studiów było ich w tym mieście kilkanaście – w 1907 r. trzynaście, trzy lata później szesnaście. Do najważniejszych należały księgarnie: S. A. Krzyżanowskiego (w 1908 r. przejął ją syn Marian), Gebethnera i Spółki, D[aniela] E[dwarda] Friedleina (najstarsza w Krakowie działająca od 1809 r.) oraz księgarnia „Spółki Wydawniczej Polskiej”. Do dyspozycji miał jeszcze antykwariaty, w 1907 r. było ich trzynaście, ulokowanych głównie przy ulicy Szpitalnej⁹. Jednak zakupił niewiele starych druków – doliczyłem się ich kilkanaście, dziewiętnastowiecznych zaś (bez ostatniej dekady) ze dwie dziesiątki. Część książek nabył w Łodzi, odwiedzając rodziców w czasie wakacji oraz w okresie pierwszej wojny światowej. Ze swoich dwóch wyjazdów edukacyjnych, do Włoch i do Paryża, przywiózł niewiele książek.

Część zgromadzonych przez Przybyła książek z zakresu literatury pięknej ukazała się w oficynach krakowskich. Najwięcej nabył druków wydanych przez firmę Gebethner i S-ka, w dalszej kolejności przez Księgarnię S. A. Krzyżanowskiego oraz Spółkę Nakładową „Książka”. Przeważają jednak publikacje oficyn funkcjonujących w największym ośrodku wydawniczym na ziemiach polskich w okresie zaborów, jakim była Warszawa. Najwięcej ma w adresie wydawniczym nazwę firmy Gebethnera i Wolffa, znacznie mniej zakładów M. Arcta, Jakuba Mortkowicza, Stanisława Sadowskiego oraz Stefana Dembego. Dorobek wydawniczy Lwowa reprezentują w omawianym księgozbiórze przede wszystkim druki największych oficyn tego miasta, a więc Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego oraz oficyny H[ermana] Altenberga. Widoczne są także druki poznańskie oraz wileńskie. Z małych miasteczek wyróżnia się Złoczów z oficyną Wilhelma Zuckerkandla oraz Brody z wydawnictwem Feliksa Westa. Kilkanaście pozycji wydano w języku polskim poza granicami kraju, m.in. w Dreźnie w drukarni Józefa I. Kraszewskiego, w Lipsku u Friedricha Arnolda Brockhousa, w Kijowie u Bolesława Koreywy i u Władysława Karpińskiego, we Wrocławiu u Wilhelma Bogumiła Korna, w Petersburgu u Kazimierza Grendyszyńskiego.

Wśród książek literackich zgromadzonych przez Przybyła w okresie Młodej Polski przeważają tanie, mało efektowne pod względem bibliofilskim, m.in. z serii „Biblioteka Powszechna”, „Książki dla Wszystkich”, „Arcydzieła polskich i obcych pisarzy”. Przybyła utrzymywali wtedy rodzice, nie dysponował środkami finansowymi pozwalającymi na zakup kosztownych edycji albumowych ani wydań luksusowych. Nie znaczy to jednak, że w tej części jego kolekcji nie ma publikacji drogiej, wielotomowych, druków wyróżniających się walorami artystycznymi i starszą metryką – należą do nich wspomniane stare druki oraz najstarsze książki dziewiętnastowieczne. Za tę kolekcjonerską pasję płacił wysoką cenę. Jego żona wspomina, że w okresie studiów kupował książki kosztem jedzenia¹⁰, co świadczy, jaką wartością była dla niego książka już w tamtym czasie.

„Tanie i skromne” nie znaczy, że wydane niestarannie, pozbawione walorów estetycznych, dbałości o ich stronę zewnętrzną. O pięknie książki nie decyduje

⁸ Rękopis w posiadaniu dr. T. Zakrzewskiego: J. Przybyłowa, „Moje ukochane książeczki!”, Rzecz o Eugeniuszu Przybylu, Toruń 1966, s. 6.

⁹ Zob. *Wielka księga adresowa stołecznego królewskiego miasta Krakowa i królewskiego wolnego miasta Podgórze*, Kraków 1907, rozdz. III, s. 5, 21; *Wielka księga adresowa*, Kraków 1910 – na podstawie opracowania A. Ruty, *Księgarnia „S. A. Krzyżanowski” w Krakowie. Zarys dziejów 1870–1950*, Kraków 2003, s. 38.

¹⁰ J. Przybyłowa, op.cit., s. 7.

przecież kosztowny papier, bogactwo szaty graficznej, wyszukana, dekoracyjna oprawa. Jak stwierdza wybitny księgoznawca „Zwykły druk, bez ozdób i ilustracji, odbity starannie na dobrym papierze, może stanowić w daleko większym stopniu dzieło sztuki niż [...] wydawnictwa albumowe, bogato lecz banalnie (pod względem artystycznym i graficznym) ilustrowane i opatrzone złożonymi obficie oprawami”¹¹. Sądząc po książkach zgromadzonych przez niego w okresie studiów, Przybył, adept sztuk plastycznych, miał świadomość tej zasady. Ze stosunkowo bogatej oferty księgarskiej tamtych czasów wybierał tytuły ważne dla jego formacji intelektualnej oraz odpowiadające jego wrażliwości estetycznej.

W konsekwencji jego zbiór książek literackich z ostatniego dziesięciolecia XIX wieku i prawie dwóch dziesiątek lat wieku XX jest w całości interesujący, zarówno pod względem zawartości treściowej, jak i walorów wizualnych.

Edycje z wcześniejszych epok

Przybył gromadził przede wszystkim współczesną mu literaturę Młodej Polski. Nabywał też utwory z wcześniejszych epok, wydawane w latach jego studiów oraz w czasie pierwszej wojny światowej.

Klasykę z epoki Odrodzenia reprezentują m.in. dwa egzemplarze dzieła Mikołaja Reja z Nagłowic *Zwierciadło*, nazywanego testamentem literackim poety – oba wydane przez Akademię Umiejętności. Chronologicznie wcześniejszy, z 1905 roku, odbity na podstawie edycji Macieja Wirzbięty z lat 1567–1568 zachowuje wszystkie cechy pierwodruku z wyjątkiem nowożytnego kroju czcionki z zasobu Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dekoracja okładki, zaprojektowanej przez Jana Bukowskiego, jest utrzymana w duchu szesnastowiecznej estetyki. W zbiorze są również *Figliki* (1905) „Breugla polskiej literatury” – jak nazywany był Rej ze względu na malarskość języka, wydane staraniem Wiktora Wittyga, znanego przede wszystkim jako zbieracza ekslibrisów i bibliofila. W interesującym nas okresie Przybył wszedł w posiadanie niewielkiego formatu (w 16°) tomiku, zawierającego *Pisma polskie wybrane* (1914) Jana Kochanowskiego, który ukazał się w serii „Wendego Biblioteka Klasyków Polskich”. Poezję czasów Oświecenia w księgozbiorze reprezentuje Franciszek Zabłocki tomem zawierającym *Pisma. Ody. Pastorki. Satyry etc.* (1903).

Dzieł literatury romantycznej jest niewiele, ale są wśród nich cenne pozycje. Zapewne nie tylko przez sentyment dla Łodzi, Przybył kupił arcydzieło poezji romantycznej – *Pana Tadeusza* (1906), którego wydawcą był łódzki „Rozwój” (na jego łamach kilka lat później zamieści informację o ukończeniu studiów w ASP w Krakowie). Edycja ta uchodzi za pierwszą, jaka ukazała się na terenie Królestwa Polskiego bez skreśleń cenzury. Jej ilustracje, wykonane przez uznanego w tamtym czasie malarza Stanisława Masłowskiego, ze względu na swój impresjonistyczny charakter są w opinii Andrzeja Banacha bliższe Stanisławskiemu niż Mickiewiczowi. Egzemplarz zdobią także dekoracyjne winiety oraz inicjały nieznanego bliżej artysty. Druk odbito na luksusowym papierze sprowadzonym z Rygi¹². Pomimo usilnych starań, edycja nie spotkała się z oczekiwanym zainteresowaniem¹³. Możliwość zapoznania się z całym dorobkiem wieszczą dawała Przybyłowi edycja *Dzieł*

¹¹ J. Muszkowski, *Książka na wystawie sztuki dekoracyjnej w Paryżu*, Kraków 1926, s. 6.

¹² Na temat ilustracji zob. M. Komza, *Mickiewicz ilustrowany*, Wrocław 1987; A. Bajdor, H. Natuniewicz, *Pan Tadeusz w ilustracjach*, Gdańsk 1984.

¹³ J. Dunin, *Moja Łódź pełna książek*, Łódź 2002, s. 13.

wszystkich (1911–1913)* w dwunastu tomach w formacie 16°, którą wydali Tadeusz Pini i Marian Reiter w Księgarni H. Altenberga. W każdym tomie kartę tytułową poprzedza portret Mickiewicza autorstwa różnych artystów, m.in. Wojciecha Stattlera, Tadeusza Goreckiego, Leopolda Horowitza, Franciszka Tepy, Walentego Wańkowicza¹⁴. W opinii wybitnego mickiewiczologa Stanisława Pigionia wydanie to było wzorowe pod względem edytorskim i stanowiło podstawę do przyszłych badań naukowych.

Wśród mickiewiczianów odrębne miejsce zajmuje niewielki, czternastostronicowy egzemplarz (10 x 15 cm) zaopatrzony w dwa ekslibrisy: Mocarskiego i Przybyła, zawierający bestseller polskiej literatury erotycznej, a mianowicie dziełko zatytułowane *Pan Tadeusz, czyli rzecz o mrówkach. Spotkanie się pana Tadeusza z Telimeną w świątyni dumania i zgoda, ułatwiona za pośrednictwem mrówek**. Wydrukowany został w Kijowie w 1907 roku w Drukarni Jana Czokołowa. Na karcie tytułowej wydawca, mający pochodzić z Lipska, reklamuje publikację: „Spotkanie w lesie Telimeny z Tadeuszem, napad mrówek i bohaterska obrona pięknej panny przez rozgorzałego młodziana – oto treść tego zajmującego fragmentu. Płynny wiersz oraz humorystyczne, nie pozbawione pikantnych scen epizody składają się na bardzo oryginalną całość”. Odbity na dziewięciu stronach tekst jest dość frywolnym raczej niż pornograficznym rozwinięciem epizodu spotkania Telimeny z Tadeuszem w Świątyni Dumania. Na omawianym egzemplarzu jako autor figuruje Adam Mickiewicz. Po raz pierwszy tekst ten z nazwiskiem wieszczka pojawił się w druku w warszawskim czasopiśmie „Muchy”, w numerze 12 z 9 grudnia 1915 r. Tego samego roku miał się ukazać jako samodzielny druk z fałszywą datą i miejscem wydania: „Lipsk 1902”. Oprócz tego egzemplarza znane są dwa inne i oba wymieniają w „adresie wydawniczym Lipsk – jeden podaje rok 1912 drugi zaś 1910. Na wszystkich drukach jako autor figuruje Mickiewicz. Ta atrybucja od początku budziła wątpliwości. Na jednej broszurze jako autor występuje Aleksander Fredro i jemu właśnie niektórzy z kręgu „brązowników” Mickiewicza przypisywali ten żart. Zagadkę autorstwa rozwikłał wrocławski historyk literatury: dowiódł w sposób niebudzący wątpliwości, że tekst jest apokryfem, który wyszedł spod pióra dziennikarza i satyryka Antoniego Orłowskiego (zm. 1912 r.)¹⁵. Kaleta nie wymienia toruńskiego egzemplarza z księgozbioru Przybyła, co wskazuje na to, że jest to kolejna nieznaną edycja z fałszywym miejscem oraz datą wydania, będąca dowodem dużej popularności rymotwórczych umiejętności Antoniego Orłowskiego. Po raz pierwszy pod jego nazwiskiem ukazała się w Warszawie w 1986 r., w państwowej oficynie Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, ze wstępem Janusza Odrowąża-Pieniążka oraz z ilustracjami Janusza Stannego.

Z dzieł Juliusza Słowackiego w bibliotece Przybyła jest m.in. kolejne wydanie poematu filozoficznego prozą *Genesis z ducha* (1918)* – można przypuszczać, że zwrócił uwagę na jego szatę graficzną, bardziej atrakcyjną niż edycji z 1903 r., którą kupił kilkanaście lat wcześniej. Zapewniła ją Spółka Wydawnicza „Ostoja” w Poznaniu, w opinii jednego z recenzentów życia literackiego Poznania publikująca „książki edytorsko znakomite”. Tę odbito czcionkami periodyku „Zdrój” w łocznym „Pracy” w Poznaniu. Układ graficzny książki obmyślił Jerzy Hulewicz i on też ozdobił ją oryginalnymi awangardowymi drzeworytami. Skromniejsza jest książka pt. *Immortele Słowackiego* (1910), zawierająca cytaty z dzieł (poematów, dramatów, listów) poety z Krzemieńca, wydana w Księgarni Józefa Zawadzkiego, niegdyś

¹⁴ M. Komza, *Portret autora w książce, jego typy i funkcje*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Bibliotekoznawstwo, 1998, nr 21, s. 115–130.

¹⁵ R. Kaleta, *Sensacje dawnych lat*, wyd. 3, Wrocław 1986, s. 504–512.

słynnej, w omawianym czasie już mało znaczącej regionalnej placówce wydawniczej. Tekst jest ujęty w bordiury z girland Kwiatowych, sygnowanych inicjałami FR – Ferdynand Ruszczyc, on też wykonał rysunek na okładce. Była to jedna z około pięćdziesięciu publikacji, do których autor *Ziemi*, związany od 1908 roku z Wilnem, zaprojektował okładki, karty tytułowe, winiety. Książka ta była prezentowana na słynnej w odrodzonej Polsce powojennej wystawie pt. „Pięć wieków drukarstwa polskiego”¹⁶. Stalorytowy portret autora *Balladyny* wzbogaca tomik w niewielkim formacie charakterystycznym dla elzewirów (11,7 x 8 cm), mieszczący *Wybór pism* (1906)*, wydany przez firmę Gebethnera i Wolffa w serii „Biblioteka miniaturowa” i jak wszystkie inne tomiki tej z założenia wykwiintnej serii, oprawny w półskórek. Przybyłowe słowaczana zamyka *Korespondencja Juliusza Słowackiego. Listy do matki i inne* (1910) w dwóch tomach (w jednym woluminie), wydana przez znaną oficynę Karola Miarki w Mikołowie. Publikację zdobią liczne zdjęcia oraz twarda okładka pokryta jasnoniebieskim płótnem, z portretem matki autora Salomei Słowackiej pośrodku.

„Trzeci wieszcz” – Zygmunt Krasiński – jest obecny w omawianym księgozbiorze tylko dwiema pozycjami bibliograficznymi. Jedną są ośmiotomowe *Pisma* (1912), wydane z okazji setnej rocznicy urodzin poety, drugą niewielki tomik oficyny Połonieckiego zawierający *Mysli o sztuce* (1912), które zebrał i opatrzył przedmową Adam Grzymała-Siedlecki, dramaturg, krytyk literacki i teatralny ponad trzy dziesiątki lat związany z Bydgoszczą.

Przybył nie pomijał, budując księgozbiór, twórczości mniej sławnych autorów. Jest w nim tom z *Wyboorem poezji* (1909) przyjaciela Krasińskiego – Konstantego Gaszyńskiego, który ukazał się w brodzkiej oficynie Feliksa Westa, w serii „Arcydziała polskich i obcych pisarzy”, wzorowanej na wiedeńskim wydawnictwie Grärsersa. Warto dodać, że Gaszyński jako emigrant popowstaniowy spędził kilka lat w Aix de Provence – mieście Cézanne’a, malarza najwyższej cenionego przez Przybyła, i że zajmował się głównie nie sprawami literackimi, lecz zgłębianiem historii malarstwa¹⁷. Być może Przybył znał ten etap życiorysu autora i to w jakiejś mierze zdecydowało o zakupie poezji Gaszyńskiego.

Na półce bibliotecznej zwracał na pewno uwagę wolumin w barwnych okładkach, mieszczący *Komedie* (1898) Aleksandra Fredry; w sumie jest ich trzydzieści siedem z najbardziej znanymi: *Zemstą*, *Damami i huzarami*, *Ślubami panieńskimi* oraz *Panem Jowialskim*.

Śledząc bieżące wydarzenia w świecie literackim nie mógł Przybył nie zauważyć dzieł Kamila Cypriana Norwida, odkrytych ówczesnie przez krytyka literackiego i tłumacza Zenona Przesmyckiego (Miriam), szczególnie zaś imponujących czterotomowych *Pism zebranych* (1911) obejmujących tom A część I, tom A część II, tom C, tom E. Wydane zostały przez Przesmyckiego w oficynie Jakuba Mortkowicza, który zaliczał je do swoich największych osiągnięć wydawniczych. Karty tytułowe, inicjały, nagłówki i przerywniki rysował wybitny typograf i grafik Adam Półtawski. Bardzo korzystny wpływ na stronę wizualną *Pism* miały również reprodukcje prac artystycznych Norwida, „dwurodnego artysty”, oraz tłoczenie jej w najlepszej wtedy polskiej drukarni W. L. Anczyca. Książka ta jest obecnie zaliczana do bi-

¹⁶ J. Bułhak, *Spis prac plastycznych Ferdynanda Ruszczyca*, [w:] *Ferdynand Ruszczyc. Życie i dzieła*, księga zbiorowa, red. J. Bułhak, J. Hoppen i in., Wilno 1939, s. 446–447; *Pięć wieków drukarstwa polskiego: wybór książek i innych utworów drukarskich od XV do XX w. wystawiony w Kamienicy Baryczków*, Warszawa 1922, s. 67, nr 349.

¹⁷ F. Ziejka, *Konstanty Gaszyński w Aix-en-Provence*, [w:] idem, *Studia polsko-prowansalskie*, Kraków 1977, s. 25; odbiciem wiedzy Gaszyńskiego z tego zakresu są tylko jego *Listy z podróży po Włoszech*, Lipsk 1853.

blifilskich rarytasów; na jej temat niemało napisano, eksponując zawsze wysoką kulturę artystyczną wydawcy¹⁸. Obok *Pism zebranych* Przybył postawił na półce *Czarne i białe kwiaty* (1910) Norwida w nakładzie Księgarni Polskiej, z ładnie narysowaną okładką autorstwa współpracującego przez lata z firmą Połonieckiego Antoniego Procajłowicza.

Wśród kilku innych tomów, jakie Przybył przechowywał na „poetyckiej półce”, można wymienić *Wybór poezji* (1909) Józefa Bohdana Zaleskiego, której walory mocno przecenił Mickiewicz, uważając autora za „niezaprzeczenie najważniejszego ze wszystkich poetów słowiańskich”. Miał również *Wybór poezji* (1908) czołowego poety pozytywizmu Adama Asnyka, którego popularność osłabła z nadejściem modernizmu, jednak nie na tyle, by zaprzestano wydawać jego utwory w tamtym czasie – tomik ukazał się we wspomnianej już serii „Biblioteki miniaturowej” Gebethnera i Wolffa.

Na tej samej półce można jeszcze wskazać wydaną w kijowskiej Księgarni Bolesława Koreywy powieść poetycką poety i satyryka Włodzimierza Wysockiego *Laszka* (1894), osnutą na wydarzeniach wojennych polsko-tatarskich.

Z twórczości Marii Konopnickiej, jeszcze popularnej w epoce Młodej Polski (drukowano ją w „Życiu”, w „Sfinksie”), wybrał Przybył kilka poetyckich tomików. Na zbiór zatytułowany *Damnata, poezje* (1900), który ukazał się w jednej z największych (po Altenbergu i Połonieckim) oficyn wydawniczych dawnego Lwowa – Gustawa Seyfartha i Damiana Czajkowskiego, złożyły się wiersze zatrzymane przez cenzurę carską. Na okładce czerwonymi czcionkami, tak wysokimi jak tytuł, odbito napis: „Zabronione przez cenzurę rosyjską”, co w intencji wydawców, jak można się domyślić, miało przede wszystkim podnieść zainteresowanie tomem. Nabył też jeden z najpóźniejszych utworów Konopnickiej *Pan Balcer w Brazylii* (1910), poruszający dramatyczne losy chłopskich emigrantów. Książka prezentuje się korzystnie – ładna jest szara okładka z tytułem złożonym złożonymi wersalikami oraz marynistyczną winiętą Jana Bukowskiego, karty z szerokimi marginesami charakterystycznymi dla edytorsko starannie wydanych książek, co jest zasługą krakowskiej drukarni W. L. Anczyca. Za interesujące uznał Przybył teżże autorki *Drobiazgi z podróży teki* (1903), w których zawarła wierszowane impresje z podróży do Włoch, Istrii i Prowansji. Z dorobku pisarskiego pozostającej z Konopnicką w przyjaźni Elizy Orzeszkowej wybrał nowelę *I pieśń niech zapłacze* (1905).

Z prozy pozytywistycznej na półkach jego biblioteki znajdujemy m.in. powieść *Paskarze* (1920) Teodora Jeske Choińskiego, którą na rynek wprowadziła warszawska firma „Synowie s. Niemiry”. Niewielki objętościowo tom *in octavo* zawierający nowele Adolfa Dygasińskiego *Na odlocie* (1907), wydany w warszawskiej księgarni nakładowej prowadzonej przez siostrę autora – Justynę Lisowską, ma wprawdzie szarą kartonową okładkę, ale z ładnym rysunkiem zrywającego się do lotu żurawia. Obiektem bliższych zainteresowań Przybyła była twórczość Henryka Sienkiewicza. Do wcześniej, jeszcze w latach gimnazjalnych nabytych woluminów jego *Pism*, ukazujących się jako dodatek do „Tygodnika Ilustrowanego”, dołączył kolejne tomy: 35 – *Dwie łąki i inne nowele* (s.a), 78–80 – *Pisma ulotne* (1906) oraz wydanych z okazji jubileuszu pięćsetnej rocznicy bitwy pod Grunwaldem *Krzyżaków* (1910). Sympatią darzył twórczość Wiktora Gomułickiego, ojca Juliusza, wybitnego warsawianisty, kolekcjonera, bibliofila, o czym świadczy szereg książek tego autora, w tym dwutomowe *Opowiadania o starej Warszawie* (1913) zdobione zdjęciami i reprodukcjami sztychów m.in. z Brauna *Theatrum urbium*,

¹⁸ Zob. M. Kridl, *Pisma Norwida*, Książka, 1913, nr 9, s. 439–445.

głównie Fryderyka Dietricha – pieniądze na publikację wyłożyło Towarzystwo Akcyjne s. Orgelbranda i Synów.

W okresie studenckim siedmiotomowe *Pisma* (1908–1909) czołowego przedstawiciela pozytywizmu Aleksandra Świętochowskiego, dla niektórych równie płodnego pisarso jak J. I. Kraszewski, oraz dwie powieści Gabrieli Zapolskiej: *Córkę Tuśki* (1907), będącą kontynuacją *Sezonowej miłości*, oraz *Rajski ptak, powieść w trzech częściach* (1914).

Książki modernistyczne

W księgozbiorne Przybyła, jak już wspomniano, dominowała literatura współczesna, modernistyczna, a wśród niej poezje i dramaty, najbardziej popularne formy wypowiedzi artystycznej w epoce Młodej Polski. Przybył wyraźnie faworyzował jej czołowego przedstawiciela Stanisława Wyspiańskiego. Zgromadził dwadzieścia trzy egzemplarze edycji jego dramatów i wierszy, odnotowując je w Inwentarzu w tomie 1 pod nr. 896–918. Wśród nich miał osiem pierwszych wydań (w tym dwa dramaty w jego przekładzie): *Achilleis* (1903), *Akropolis* (1904), *Noc Listopadowa* (1904), *The Tragicall Historie of Hamlet* (1905), *Cyd* (1907) Pierre'a Corneille'a, *Powrót Odysa* (1907), *Skalka* (1907), *Daniel* (1908). Pozostałe egzemplarze pochodzą z późniejszych edycji, m.in. *Wesele z czwartej* (1908), *Warszawianka* zaś z piątej (1906).

Pierwsze dramaty Wyspiańskiego wyłoczono w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, w której kierownikiem zecerem był od 1898 r. Józef Filipowski, torunianin z urodzenia, mający za sobą edukację w dziedzinie „czarnej sztuki” w miejscowym warsztacie Józefa Buszczyńskiego. Większość została odbita w czołowej oficynie drukarskiej galicyjskiego Krakowa A. L. Anczyca. Dziesięć dramatów z księgozbioru Przybyła ukazało się nakładem własnym „czwartego wieszca”, który w ten sposób chciał sobie zapewnić niczym nieskrępowane decyzje przy kształtowaniu szaty wizualnej swoich książek oraz nadzór na ich realizację. Filipowski wspomina, że ułatwiał Wyspiańskiemu próby z nowymi układami typograficznymi i popierał jego działania w poszukiwaniu nowej estetyki książki¹⁹. Mają one ten sam format – 8°. Jednakowa jest też na ogół kompozycja okładek: u góry biegnie przez całą ich szerokość złożony dużymi wersalikami tytuł, u dołu zaś odbita mniejszymi wersalikami informacja „Napisał Stanisław Wyspiański”. Pole między obydwoma napisami jest zwykle „wypełnione” elementem dekoracyjnym. Najbardziej efektownie, w postaci naklejek z reprodukcją trójbarwnej akwareli, prezentuje się on na trzech tomikach z 1904 r. Na okładce *Nocy Listopadowej* (1904) widnieje fragment parku, pałacu w Łazienkach oraz Teatru na Wyspie; identyczną naklejką był ozdobiony egzemplarz piątego wydania *Warszawianki* (1906)*, niestety, na zachowanym egzemplarzu z podpisem „E. Przybył, Kraków 7/I. 07” pozostał po niej tylko szczątkowy ślad. Naklejka z *Akropolis* (1904) przedstawia Wzgórze Wawelskie z zamkiem i katedrą, natomiast szarą okładkę *Legendy* (1904) rozjaśnia barwny pejzaż z zakolem Wisły widzianej ze Wzgórza Wawelskiego.

Szereg wydań dramatów Wyspiańskiego, w miejsce niepraktycznych nalepek, zdobi umieszczony bezpośrednio na okładce ornament kwiatowy. Okładkę *Wesela* (1908) upiększa umiejscowiona centralnie macierzanka, będąca niemal do-

¹⁹ J. Filipowski, *Wspomnienia o Stanisławie Wyspiańskim*, Kraków 1932.

kładną kopią tej rośliny z *Zielnika* poety²⁰. Imponująco wygląda graficznie ujęty rysunek mniszka pospolitego (mleczu), zdobiący okładkę *Kłątwy* (1905). Dramat *Powrót Odysa* (1907) przystrajają trzy drobne gałązki żywokostu, których Wyspiański wcześniej użył jako przerywnika w tomiku *Poezji* Lucjana Rydla z 1901 r. Ten sam ornament kwiatowy zdobi okładki tragedii Corneille' a *Cyd* (1907) oraz *The Tragical History of Hamlet* (1905). Warta jest odnotowania okładka dramatu *Achilleis* (1903) z ujętą w kole sceną skopiowaną z antycznej wazy Soziasa (z V w. p.n.e.), przedstawiającą Achillesa opatrującego rękę Patroklesa. Rysunek jest wykonany barwą złotą, tytuł zaś złożony w kolorze ciemnozielonym, co stanowi rzadkie u Wyspiańskiego zestawienie kolorystyczne. Drugie wydanie *Bolesława Śmiałego* (1902), odnotowane w Inwentarzu księgozbioru Przybyła, w BUT jest obecne egzemplarzem z podpisem Stanisława Srebrnego, wybitnego hellenisty oraz tłumacza Ajschylosa i Arystofanesa, wzbogaconym o kartę przedtytułową z reprodukcją witraża do katedry na Wawelu z wizerunkiem św. Stanisława według projektu Wyspiańskiego. Niektóre egzemplarze dramatów Wyspiańskiego z kolekcji Przybyła zostały pozbawione oryginalnych okładek. Zastąpiono je introligatorskimi, wykonanymi w prywatnym warsztacie toruńskim przed wojną albo w pracowni introligatorskiej w BUT, do której trafiły w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Wszystkie krótko tu przedstawione egzemplarze druków Wyspiańskiego z księgozbioru Przybyła są cenne, ale nie ma wśród nich wydań luksusowych, wyłoczonych na szlachetnym papierze albo na welinie, jak pięćdziesiąt egzemplarzy pierwszej edycji *Wesela*, lub na papierze czerpanym, jak m.in. wszystkie egzemplarze pierwszej edycji *Bolesława Śmiałego* i po dziesięć egzemplarzy pierwszego wydania *Achilleis*, *Akropolis*, *Legandy* oraz *Nocy Listopadowej*²¹.

Dużym uznaniem studenta malarstwa cieszył się jeden z najwybitniejszych przedstawicieli Młodej Polski – Jan Kasprówic. Wśród posiadanych przez Przybyła kasprówiczianów wyróżnia się pod względem szaty graficznej kilka edycji. Poemat dramatyczny *Bunt Napierskiego* (1899) wydany nakładem Towarzystwa Wydawniczego – firmy działającej od 1896 r., wśród jej najbardziej znanych autorów był m.in. Kasprówic²² – został zilustrowany w cynkografii²³ przez Stanisława Dębickiego, mającego u współczesnych opinię tęgiego mistrza w dziedzinie zdobnictwa książkowego; jako profesor ASP w Krakowie od 1911 r., nie był on postacią obcą Przybyłowi. Dębicki jest również autorem ilustracji do poematu hymnicznego *Ballada o słoneczniku* (1908), który ukazał się w tej samej oficynie co *Bunt Napierskiego*. Jej nakładem zostały wydane także *Poezje* (1905) oraz tom *Krzak dzikiej róży* z wierszami należącymi do „najwspanialszych arcydzieł modernizmu polskiego”. Ładnie się prezentuje posiadana przez Przybyła liryczna *Księża ubogich* (1916), którą wydał H. Altenberg po kilkuletniej przerwie spowodowanej wybuchem wojny. Dochód ze sprzedaży tych egzemplarzy przeznaczono na pomoc dla dzieci poległych żołnierzy. Przybył miał jeszcze prozatorski utwór poety z Szymborza *O bohaterskim koniu i walącym się domu* (1906), wydany u H. Altenberga. Szeroki dostęp do bogatego dorobku poetyckiego Kasprówicza zapewniały przyszłemu torunia- ninowi opracowane przez Ludwika Bernackiego sześciotomowe *Dzieła poetyckie* (1912), których edycję sfinansowało Towarzystwo Wydawnicze.

²⁰ *Zielnik Wyspiańskiego. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, kwiecień–wrzesień*, Kraków 2007, s. 26.

²¹ T. Estreicher, *O wytwornych egzemplarzach niektórych dzieł Wyspiańskiego*, *Silva Rerum*, 1929, z. 3, s. 45–46.

²² D. Adamczyk, *Polskie społeczne placówki wydawnicze w dobie autonomii galicyjskiej*, Kielce 1996, s. 23.

²³ A. Banach, *Polska książka ilustrowana, 1800–1900*, Kraków 1959, s. 459, 893.

Z twórczości bardzo popularnego nie tylko w Krakowie „meteora” Młodej Polski Stanisława Przybyszewskiego, o którym Karol Irzykowski w również posiadanej przez Przybyła pracy *Słowo i czyn* pisał, że wniósł pewną zdrową porcję „niemoralności, która jest potrzebna każdej porządnej literaturze”²⁴, na półkach omawianego księgozbioru znajdowały się trzy książki. Jedną z nich było *Requiem aeternam* (1904) z rozpoczynającym je głośnym, bulwersującym w swoim czasie stwierdzeniem: „Na początku była chuć. Nic prócz niej, a wszystko w niej” („Am Anfang das war Geschlecht gewesen”), następnie *Taniec miłości i śmierci* (1901) z ciekawą okładką nawiązującą do tytułu i mieszczącą się w tonacji twórczości Przybyszewskiego – przedstawiającą trupią białą czaszkę z korowodem kobiecych postaci w tańcu, sygnowaną monogramem E. H., oraz *Dla szczęścia* (1903) z winiętą okładkową Stanisława Wyspiańskiego. Wszystkie wydał we Lwowie Połoniecki, który według Ludwika Fiszer²⁵ egzekwował niektóre literackie zobowiązania Przybyszewskiego zamykając go w pokoju z butelką dobrego koniaku i w ten sposób zmuszając do pracy.

W dużej obfitości do omawianego księgozbioru trafiła twórczość jednego z najbardziej popularnych poetów młodopolskich – zafascynowanego folklorem podkrakowskiej wsi Lucjana Rydla. Najbardziej znaną jego sztukę *Betleem polskie* [1917]*, odbitą w najstarszej krakowskiej drukarni Daniela Edwarda Friedleina, będącą prototypem pastorałki, szopki, zdobią barwne ilustracje Włodzimierza Tetmajera, który też zaprojektował miękką okładkę z barwnym wizerunkiem Czarnej Madonny w promieniach gwiazdy betlejemskiej. Znacznie mniejsze wzięcie miał dramat Rydla *Na zawsze* (1903), nawiązujący do powstania styczniowego, sfinansowany przez Friedleina, wytłoczony zaś w miejscowej Drukarni Literackiej. Egzemplarz w 8° prezentuje się sztywnie dzięki czterem litografiom utrzymanym w ciemnej i szarej tonacji, umieszczonym na początku każdego aktu. Autorem litografii był A. Procajłowicz, który również narysował okładkę oraz zaprojektował winiety zamykające od góry i od dołu każdą stronę. Z tekstów dotyczących starożytności Przybył nabył publikację Rydla *Z greckiego świata* (1910), wydaną w Księgarni Stanisława Sadowskiego w serii „Nowości literackie”, w której obok beletrystyki wychodziły prace popularnonaukowe. Książka jest rezultatem fascynacji autora kulturą helleńską. Prowadził wykłady na jej temat w Akademii Sztuk Pięknych, gromadzące licznych słuchaczy; niewykluczone, że wśród nich był Przybył i stąd wzięło się jego zainteresowanie twórczością Rydla. Przybył dołączył do swoich książkowych zbiorów również utwór mniej ważny w dorobku pisarskim Rydla, a mianowicie poemat bajeczny w osiemnastu pieśniach *Pan Twardowski* (1906) w formacie 8°, wydany u Friedleina w sto dziesiątą rocznicę założenia tej Księgarni, który autor ofiarował siostrzeńcom. Przybył skusił się na nią, jak się wydaje, z powodu niebanalnego wystroju plastycznego: rysunków i pięciu umieszczonych na tablicach autolitografii autorstwa A. Procajłowicza, w ciepłych, pastelowych kolorach, nawiązujących do sztuki ludowej promowanej przez Towarzystwo Sztuki Stosowanej, którego artysta był współzałożycielem.

Kolekcjoner włączył do swego zbioru tomik okolicznościowych wierszy wojennych *Trzy psalmy i Hejnał* (1917) poety Józefa Ruffera, przez pewien czas pozostającego w bliskich kontaktach z Leopoldem Staffem i Władysławem Orkanem, wytłoczony w Paryżu przez Marcina Flinikowskiego. Zygmunt Mocarski tę skromną książeczkę uznał za „wzorową pracę mającą całkowicie charakter środowiska,

²⁴ K. Irzykowski, *Słowo i czyn*, Lwów 1913, s. 150.

²⁵ L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959, s. 155.

w którym powstała²⁶. Nieco później do rąk Przybyła trafił dedykowany mu drugi utwór Ruffera *Pobudka* (1920).

Do szczególnie cennych młodopolskich cymeliów w księgozbiornie Przybyła należały dwie edycje arcydzieła Kazimierza Przerwy Tetmajera *Na skalnem Podhalu* – zbioru opowiadań opartych na motywach tatrzańskich (m.in. *Jak baba diabła wyonaczyła*), którym w opinii jednego z jego recenzentów „sięgnął bardzo wysoko [...] stworzył, można powiedzieć, odrębny dział beletrystyki tatrzańskiej”²⁷. Jeden egzemplarz jest spod pras firmy Gebethner i S-ka w 1910 r. Drugi – będący edycją jubileuszową – opublikowała w 1914 r. Spółka Nakładowa „Książka”, oficyna, w której mieli udział twórcy o poglądach lewicowych, bliskich ideologii PPS. Wydawała głównie beletrystykę pióra takich twórców, jak Stefan Żeromski, Wacław Sieroszewski, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Andrzej Strug, Zofia Nałkowska, Gustaw Daniłowski, Władysław Orkan, Tadeusz Miciński, Juliusz Kaden-Bandrowski. Autorom wypłacała stosunkowo wysokie honoraria²⁸. Atutem wydawnictw „Książki”, oprócz przystępnej ceny, była strona graficzna. Współtworzyły ją dwie tłocznie, w których lokowano nakłady. Jedną z nich była Drukarnia Narodowa Napoleona Telza. Drugą, Drukarnią Ludową, specjalnie założoną na potrzeby druków socjalistycznych, kierował wysokiej klasy majster sztuki typograficznej Władysław Teodorczuk, wcześniej współpracujący w Drukarni UJ z Wyspiańskim przy wydawaniu jego utworów. Istotny udział w kształtowaniu szaty graficznej publikacji „Książki” mieli wybitni graficy tamtych czasów. Stronę wizualną arcydzieła Tetmajera zapewnił Włodzimierz Konieczny, tworząc, w opinii specjalistów, najwybitniejsze swoje dzieło w zakresie zdobnictwa książkowego. Tekst urozmaicają motywy stylizowanej roślinności tatrzańskiej i ornamentu podhalańskiego. Przemysław Smolik nazwał owe winiety „osobliwą pięknnością” i wyjaśniał: „Tajemnica tej piękności tkwi nie tylko w nieszablonowym i pełnym inwencji zastosowaniu podhalańskich motywów zdobniczych, i nie tylko w umiejętnym podporządkowaniu się artysty warunkom zdobnictwa drukarskiego, ale i w niezwykle subtelny i głębokim zrozumieniu ducha Tetmajerowskich opowieści i w podkreśleniu ozdobą uroku monumentalnej prostoty, którym się to dzieło K. Tetmajera odznacza”²⁹. Tom zdobi jeszcze dwanaście barwnych pejzaży tatrzańskich pędzla Leona Wyczółkowskiego. P. Smolik zaliczył tę publikację do najpiękniejszych książek tatrzańskich i jednocześnie do najznamienitszych współczesnych wydawnictw polskich. Przybył wszedł też w posiadanie innych utworów Tetmajera o tematyce tatrzańskiej – *Legenda Tatr* (1912), ozdobionej ładnymi winiętami i inicjałami kontynuacji *Na Skalnem Podhalu*, oraz *Bajecznego świata Tatr* [1906] z ilustracjami przedstawiającymi postacie z opowiadań, m.in. gawędziarza Sabałę, wydanych nakładem i drukiem Towarzystwa Akcyjnego s. Orgelbrand i Synowie. Do biblioteki Przybyła trafił też oparty na motywie nowotestamentowym utwór sceniczny Kazimierza Tetmajera *Judasz* (1917) oraz *Wybór nowel* (1914) opublikowany przez Księgarnę E. Wende i S-ka, dedykowany bratu („Mojemu bratu Włodzimierzowi tę książkę poświęcam”) i z kolorową reprodukcją jego obrazu, który powstał z inicjatywy autora: „uprosiłem mego brata [Włodzimierza], aby mi wymalował naszego Ojca, gwarzącego z księdzem Piotrem [...] i aby koło Niego wymalował naszych rodnych Górali”.

²⁶ Z. Mocarcki, *Wystawa polskiej sztuki drukarskiej w Warszawie*, Południe, 1923, nr 5, s. 19.

²⁷ H. Galle, rec. wcześniejszej edycji: K. Przerwa-Tetmajer, *Na Skalnym Podhalu*, Kraków 1908, Książka, t. 9: 1909, nr 3, s. 108; A. Gruca, *Nakładem własnym...*, Kraków 2007, s. 135.

²⁸ D. Adamczyk, *Spółka nakładowa „Książka” 1904–1914*, Editor, t. 1: 1988, s. 180–196.

²⁹ P. Smolik, *Włodzimierz Konieczny. Człowiek i artysta*, Kraków 1927, s. 19.

Włodzimierz Tetmajer posługiwał się nie tylko piędzlem, ale również piórem. Przybył miął tom jego poezji *Noce letnie* (1902), który ukazał się nakładem Księgarni D. E. Friedleina, z okładką ozdobioną przez autora barwnymi motywami stylizowanych kwiatów oraz białym orłem z koroną na głowie.

Przybył, wrażliwy na poezję, co widać choćby po dużej liczbie książek w jego bibliotece reprezentujących ten gatunek literacki, zgromadził spory zbiór liryki Leopolda Staffa, poety trzech epok. Miął jego debiutancki tom *Sny o potędze*, ale nie z pierwszej edycji z 1901 r., lecz z trzeciej z 1909 r., wydany przez utrzymującego szczególnie bliskie kontakty ze Staffem Połonieckiego, który uzyskał prawo pierwszych wydań utworów poety. Przybył miął jeszcze kilka tomików Staffa opublikowanych przez Połonieckiego (który w opinii wytrawnego księgarza Ludwika Fiszera nie wydał „ani jednej bezwartościowej książki”³⁰) – zbiór wierszy *Płakom niebieskim* (1905) oraz sześć dramatów, w której to formie, zgodnie z duchem epoki młodopolskiej, wypowiadał się w swojej wczesnej twórczości. Wśród nich na uwagę zasługuje pierwsza chronologicznie sztuka sceniczna Staffa: *Skarb* [1904] oraz dramat *To samo* (1912), mieszczące się w poetyce teatru realistycznego. Pozostałe: *Wawrzyny* (1912), *Godiwa* (1906), *Igrzysko* (1909)* odpowiadają konwencji dramatu symbolicznego. W witrynie księgarni Połonieckiego we Lwowie co roku miął być eksponowany nowy tomik w niebieskiej okładce z winiętą kwiatową.

Dramat modernistyczny w księgozbiornie Przybyła reprezentuje też kilka sztuk Jerzego Żuławskiego: *Gra* (1906) w nakładzie lwowskiej Księgarni Narodowej, z wizerunkiem autora i okładką z girlandą uwił z drobnych zielonych listków, *Donna Aluica* (s.a.), *Ijola* (1912), w którym święciła tryumfy Irena Solska³¹, *Koniec Mesjasza* (1911), baśń dramatyczna *Gród słońca* (1911) oraz „komedia omyłek” *Za cenę łez* (1910). Oprócz sztuk scenicznych na „poetyckiej półce” znajdował się również tom *Poezji* (1906) Żuławskiego oraz jego szkice i eseje *Przed zwierciadłem prawdy. Szkice filozoficzne* (1914), wśród których dominują teksty poświęcone panteiście Baruchowi Spinozie, ale obecna jest także problematyka literacka i tatrańska, przeważająca w eseistycznej publikacji *Miasta umarte* (1918).

W bibliotece Przybyła znalazło się również miejsce dla utworów urodzonego w Łodzi Tadeusza Micińskiego – trudnych w odbiorze, skomplikowanych, mistycznych, okultystycznych. Czesław Miłosz stwierdził, że na pierwszy rzut oka twórczość Micińskiego czyni wrażenie „domu wariatów”, w innym miejscu nazwał ją „operą buffo”³². Toruński kolekcjoner posiadał kilka utworów Micińskiego, m.in. głośny dramat *Kniaź Patiomkin* (1906), wydany przez szacowną oficynę D. E. Friedleina, z okładką narysowaną według projektu Stefana Filipkiewicza, z tytułowym pancernikiem, na którym marynarze floty czarnomorskiej wszczęli bunt w 1905 r. Miął również tomik poezji *W mroku gwiazd* [1902] wydany nakładem autora, odbity w Drukarni UJ, z trzema rysunkami Stanisława Wyspiańskiego, ozdobiony okładką z tytułowymi gwiazdami, mającymi szczególne znaczenie dla symboliki młodopolskiej. Kupił też *Księżdzę Fausta* [1913], jedną z najwyżej cenionych powieści Micińskiego, w której spletają się charakterystyczne dla jego twórczości wątki mistyczne i narodowe i z tego względu budzącej niejednoznaczne oceny³³. Powieść wydała starannie „Książka” w Krakowie; okładkę zaprojektował Konstanty Zacharkiewicz, ilustracje zaś wykonali (za kartą tytułową): Stanisław Ignacy Witkiewicz – „Ks. Faust i Imogiena” oraz Jan Rembowski „Zburzenie Mesyny”. Ład-

³⁰ L. Fiszer, op. cit., s. 154.

³¹ A. Wysocki, *Sprzed pół wieku*, Kraków 1974, s. 260.

³² C. Miłosz, *Historia literatury polskiej*, Kraków 1993, s. 394–395.

³³ Z. Nałkowska, *Dzienniki (1909–1917)*, t. 2, Warszawa 1976, s. 320.

ne, dekoracyjne winiety zdobią wydany przez S. Sadowskiego tom z publicystyką pt. *Walka o Chrystusa* (1911), najmniej efektownie wygląda niewielki, mieszczący się w kieszeni tomik z krótkimi tekstami prozatorskimi Micińskiego *Dęby Czarobylskie* (1911).

Między książkami zakupionymi w czasach studenckich Przybył miał również głośną książkę malarza, autora *Sztuki i krytyki u nas* Stanisława Witkiewicza za tytułowaną *Na przełęczu. Wrażenia i obrazy z Tatr* (1891)* w nakładzie Gebethnera i Wolffa. Wydana w dużym formacie 8° (27 x 19,5 cm), ozdobiona 135 drzeworytami wykonanymi na podstawie rysunków autora (i reprodukowanymi sposobem cynkograficznym), ma twardą oprawę, pokrytą niebieskim płótnem ze złożonym ornamentem, złożone są też brzegi kart. Należała do książek najbardziej poczytnych na ziemiach polskich w okresie zaborów. Zdaniem Władysława Matlakowskiego była jedną z najlepszych polskich prac w dziedzinie folkloru, pokazującą wielorakie piękno Tatr m.in. w malarskich opisach tatrzańskiej przyrody, którą Witkiewicz uwiecznił także na obrazach³⁴. Pia Górska, przyszła malarka, której książkę Witkiewicza podarował brat, profesor historii sztuki w krakowskiej szkole – jego wykładów słuchał być może Przybył – pisała o niej z zachwytem: „Ucieszyłam się nią nie tylko z powodu treści, ale i zewnętrznej formy i umieściłam ją triumfująco na półce mojej biblioteczki. Jakież to piękne i dziś jeszcze pełne uroku dzieło, żywe, gorące, przenoszące czytelnika w atmosferę wierchów i sabałowych legend”³⁵.

Atrakcyjną okładką zaprojektowaną przez Tadeusza Noskowskiego odznacza się tomik *Chwila była przedwieczorna... Wrażenia* (1903) Ignacego Dąbrowskiego, wydany nakładem Jana Fiszera.

Niewiele było w księgozbiorze Przybyła utworów, które wyszły spod pióra kobiet. Jednym z nich jest tomik poezji Bronisławy Ostrowskiej *Jesienne liście* (1905)*, utrzymany w poetyce symbolistycznej wydany przez H. Altenberga, z okładką i stroną tytułową zaprojektowaną przez bardzo aktywnego artystę książki Stanisława Dębickiego. Autorka, spędzająca większość czasu wraz z mężem (wybitnym rzeźbiarzem) w Paryżu, zwracała uwagę przebywających tam artystów (nie tylko talentem poetyckim, ale także „swą żywą i frapującą inteligencją”³⁶).

Do artystycznie udanych tomików poetyckich w omawianym księgozbiorze należy egzemplarz w formacie – jakbyśmy dziś powiedzieli – *pocket book*, zawierający utwory poety i powieściopisarza Edwarda Słońskiego *Wiśniowy sad. Wybór wierszy o wiosnie, o miłości i o szczęściu* (1918). Mieści się on w kanonach wysmakowanego estetycznie wydawnictwa ze względu na swoje piękno i starannie przez Piotra Laskauera odbity tekst; walorem tomiku jest również okładka, zaprojektowana przez Ferdynanda Ruszczyca.

Z twórczości pisarskiej Tadeusza Rittnera do biblioteki Przybyła trafił niewielki objętościowo tomik modernistycznych nowel pt. *Powrót* (1915), który ukazał się nakładem „Wiedeńskiego Kuriera Polskiego” w wydawanej przez Antoniego Chmurskiego „Biblioteczce Polskiej”. Egzemplarz Przybyła się nie zachował, jest natomiast w księgozbiorze uczelnianym egzemplarz oznaczony napisem „Ze zbiorów Stan. Helsztyńskiego”. Helsztyński, wybitny, zmarły przed kilku laty warszawski kolekcjoner, pochodził z położonej na Kujawach Pakości.

Szczególnie wiele miejsca przeznaczył Przybył na książki Stefana Żeromskiego, jednego ze swych ulubionych pisarzy. Kilka z nich wyróżnia się formą wizualną. Opublikowane pod pseudonimem Maurycego Zycha *Echa leśne* (1905), odnotowa-

³⁴ Zob. J. Woźniakowski, *Tatry w malarstwie*, Marki 2006.

³⁵ P. Górska, *Paleta i pióro*, Kraków 1960, s. 42.

³⁶ X. Glinka, *Paryż mojej młodości*, Londyn 1957, s. 10.

ne w Inwentarzu, są według Jarosława Iwaszkiewicza „nie tylko najpiękniejszą nowelą polską, ale również jedną z najpiękniejszych nowel świata”³⁷. Odbite zostały w formacie 8° w drukarni W. L. Anczyca i S-ki. Poszczególne strony zdobią zaprojektowane przez Bukowskiego ładne ramy z motywami roślinnymi i kwiatowymi nawiązującymi do bordiur książek z okresu renesansu, a także z wcześniejszej epoki książki rękopiśmiennej. Ramy zostały sporządzone w czterech wariantach i powtarzają się co czwarta para stron. Bukowski jest również autorem ciekawej, barwnej okładki. Na piękną szatę graficzną *Ech leśnych* składa się również odbita na frontyspisie w chromotypii ilustracja Jacka Malczewskiego³⁸. Z kolei okładkę dramatu Żeromskiego pt. *Róża* (1909), niezbyt udanego literacko, chociaż przez wybitnego krytyka Karola Irzykowskiego sytuowanego obok *Dziadów*³⁹, ogłoszonego pod pseudonimem Józefa Katerli przez „Książkę” w formacie 8°, ozdobi naklejona tzw. marka ochronna, to jest karteczka o wymiarach 10,5 x 12,6 cm z kolejnym numerem (tu 1327.) egzemplarza oraz podpisem autora. Miała ona w intencji pomysłodawcy – Żeromskiego – chronić autora przed „nadbijaniem” egzemplarzy ponad normę ustaloną w umowie wydawniczej. Podobnie jak inne marki ochronne, jest opatrzona ładnym elementem graficznym – trzema kolczastymi łodygami oraz czerwoną różą o rozchylnych płatkach. Jej autorem był Karol Młodzianowski, którego „Książka” chętnie angażowała do zdobienia wydawanych przez nią publikacji⁴⁰. Przybył zainteresował się także dwoma innymi utworami Żeromskiego wydanymi przez „Książkę”: sztuką sceniczną *Sułkowski* (1914), ocenioną przez Nałkowską jako „Tragedia bardzo piękna”⁴¹, oraz powieścią *Wierna rzeka* (1912) zilustrowaną, zgodnie z życzeniem autora, przez jego przyszłą żonę Annę Zawadzka.

W przybyłowym zestawie żeromscianów znajduje się także, bulwersująca część ówczesnej opinii publicznej, powieść *Dzieje grzechu* (1911), trzy tomy powstałej w czasie wojny, nierównej pod względem artystycznym trylogii *Walka z szatanem* (1916–1919) i odznaczający się wyszukaną formą literacką utwór *Aryman mści się. Godzina* (1912); ta ostatnia edycja nie ma niestety okładki z pierwszego wydania z 1904 r., narysowanej przez Edwarda Okunia. Ważna dla Przybyła, mającego wyjątkową uwagę dla „królowej polskich rzek”, była niewielka, licząca 71 stron broszura Żeromskiego *Wisła* (1918), wydana przez Towarzystwo Wydawnicze i stanowiąca część trylogii morskiej; dwa pozostałe tomy: *Wiatr od morza* (1922) i *Międzymorze* (1924). Przybył nabył już w Polsce niepodległej.

Interesowała Przybyła także twórczość Władysława Reymonta, autora Gebethnera i Wolffa (prawie wszystkie jego utwory wyszły w ich oficynie). Nabył m.in. oba tomy jego dylogii opartej na wspomnieniach kolejowych i doświadczeniach aktorskich: *Komediantka* (1911) oraz *Fermenty* (1914). Nie przeoczył również ostatniego dzieła laureata literackiej Nagrody Nobla z 1924 r., które autor uważał za najwybitniejsze w swoim dorobku, tj. trylogii *Rok 1794* (1: *Ostatni Sejm*, 2: *Nil desperand*, 3: *Insurekcja*; 1913–1916) oraz szkicu powieściowego *Marzyciel* (1910) – ta ostatnia książka jest niestety pozbawiona oryginalnej okładki z winiętą Bukowskiego.

Wyrazem intelektualnych aspiracji Przybyła są obecne w jego księgozbiore dwie powieści Wacława Berenta, mającego opinię pisarza elitarnego. Pierwszą jest debiutancki utwór *Fachowiec* (1911), napisany konwencjonalną, realistyczną prozą,

³⁷ J. Iwaszkiewicz, *Ludzie i książki*, Warszawa 1983, s. 163.

³⁸ J. Sowiński, op. cit., s. 151; J. Kozłowski, *Proletariacka Młoda Polska*, Warszawa 1986, s. 125–128.

³⁹ J. Przyboś, *Sens poetycki*, t. 2, Kraków 1967, s. 177.

⁴⁰ D. Adamczyk, *Wydawnicza i kulturotwórcza działalność Spółki Nakładowej „Książka” 1904–1914. Z dziejów wydawnictwa PPS*, Warszawa–Kraków 1988, s. 141, il. 15.

⁴¹ Z. Nałkowska, op. cit., s. 139; D. Adamczyk, *Wydawnicza i kulturotwórcza działalność*, s. 178.

drugą zaś *Ozimina* (1913), utrzymana w stylistyce właściwej prozie modernistycznej. Autor podejmuje w niej bardzo ważne wątki społeczne i narodowe, wykazując przy tym dużą wiedzę filozoficzną, a także – w opisie biblioteki bogatego warszawskiego finansisty barona Niemana – niezłą znajomość historii polskiej typografii oraz dziejów bibliotek. Te predylekcje i wiedzę ujawnia Berent również w powieści *Próchno*⁴², która do biblioteki Przybyła trafiła w okresie międzywojennym.

Studenta malarstwa i miłośnika książki interesowała również twórczość Władysława Orkana (Smaciarza, Smreczyńskiego), skupiona na zupełnie innym środowisku społecznym, głównie wiejskim. Jego powieść *Pomór* (1910) ukazała się w oficynie S. A. Krzyżanowskiego, trzy kolejne zaś zostały wydane przez „Książkę”. Pierwsza z nich – klechda *Drzewiej* [1911] mieści się w estetyzującym nurcie epoki. Jest zaopatrzona w ładną okładkę, winiety na każdej stronie według rysunku Wojciecha Jastrzębowskiego, uznawanego za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej sztuki dekoracyjnej, oraz ryciny K. Młodzianowskiego. O atrakcyjność strony wizualnej książki zadbał jej autor. Złożył na własną rękę zamówienie u obu artystów i nie odstąpił od niego mimo zniechęcających opinii wydawcy, który nie bez racji uważał, że rysunki Młodzianowskiego nie harmonizują z ornamentami Jastrzębowskiego⁴³. Drugą książką jest tomik poetycki Orkana *Z martwej roztocki* (1912), odbity czcionkami Drukarni Narodowej w Krakowie, której ładną okładkę narysował Leon Czechowski. Trzecią jest natomiast jeden z dramatów Władysława Orkana zatytułowany *Wina i kara* (1905), podejmujący charakterystyczny dla epoki modernistycznej temat miłości kazirodczej. Estetyka szaty zewnętrznej została osiągnięta m.in. za pomocą trafnie dobranych przez zecera czcionek tytułowych; na dolnej okładce widnieje sygnet drukarni Władysława Teodorczuka.

Trzy powieści Józefa Weyssenhoffa, wydane przez Gebethnera i Woffa i wyłoczone w drukarni W. L. Anczyca, którego Przybył włączył do swego księgozbioru, zawierają charakterystyczne dla twórczości tego autora wątki z życia sfer ziemiańskich i arystokratycznych. *Zaręczyny Jana Bełzkiego* (1904) z ilustracjami nieznanego autora ukazały się w ramach serii „Biblioteczka Ilustrowana”, mają duże marginesy i ładny druk. *Hetmani* (1911) są książką skromną formatem, ale z aspiracjami do luksusowej; jej 25 egzemplarzy odbito na papierze czerpanym. Powieść kresowa *Soból i panna* (1913) ma opinię uroczej, staroświeckiej, nawiązującej pewnymi wątkami do *Pana Tadeusza*; Miłosz pisał, że w młodości wywarła na nim duże wrażenie: „[książka ta] z dziewczyną kąpiącą się goło w jeziorze trochę mnie erotycznie pobudzała”⁴⁴. Wydaniu dodają urody ilustracje wykonane przez kuzyna autora Henryka Weyssenhoffa – czternaście całostronicowych, w tym pięć kolorowych, ponadto kilkadziesiąt rozrzuconych po całym tekście ozdobnych inicjałów (winięt) z rysunkami zwierząt, polowań, architektury dworców, wizerunków chłopów itp., w których malarz manifestuje swoje bliskie związki z kresowym krajobrazem i przyrodą, głównymi motywami jego twórczości⁴⁵.

W omawianym dziale literackim księgozbioru Przybyła mieszczą się także drobne publikacje, broszury, a wśród nich m.in. niewielkie objętościowo tomiki zawierające teksty pióra Tadeusza Żeleńskiego-Boya. Wyróżniają się na ich tle wydane nakładem autora *Igraszki kabaretowe* (1908), których okładkę zdobi pełna wdzienku winieta związanego z „Zielonym Balonikiem” Witolda Wojtkiewicza, nazywane-

⁴² J. Paszek, *O bibliofilstwie Berenta*, *Studia Bibliologiczne*, t. 2: 1988, s. 56–69.

⁴³ D. Adamczyk, *Wydawnicza i kulturotwórcza działalność*, s. 137–138.

⁴⁴ A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011, s. 79.

⁴⁵ A. Pawłowska, *Henryk Weyssenhoff (1859–1922)*, Warszawa 2006, s. 41–58 (rozdz. III „Weyssenhoff jako ilustrator”).

go przez admiratorów, których mu nie brakuje do dzisiaj, „boskim malarzem”⁴⁶. Nawiązuje ona do oryginalnych, groteskowych kompozycji Wojtkiewicza z motywem dziecięcej zabawy, której uczestnik z twarzą Boya galopuje na drewnianym koniku. Kompozycja ta była na tyle atrakcyjna, że umieszczano ją na zaproszeniach do kabaretu w Jamie Michalikowej.

Przybył doceniał walory satyry oraz tekstów humorystycznych nie tylko dysponującego ostrym piórem Boya, ale także innych autorów, m.in. Adolfa Nowaczyńskiego mającego opinię *enfant terrible* epoki. W bibliotece Przybyła stały na półce satyryczne *Skotopaski sowizdrzalskie* (1904) z winiętą Fryderyka Pautscha⁴⁷ oraz kilka innych tekstów, których mocną stroną jest cięty, sarkastyczny język autora. Z tej grupy utworów *Smocze gniazdo albo wybawienie diabła z szlacheckiej opresji* (1905) odbito czcionkami Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod zarządem Filipowskiego, okładkę (której brak) miał opracować Jan Bukowski, a karta tytułowa i tekst otrzymały układ taki jak w tomikach projektowanych przez S. Wyspiańskiego. *Jegomość pan Rej w Babinie* (1906) uzyskał dekorację według wzorów antycznych, którą wykonał nakładca tej książki Wacław Wiediger. Słynna „powieść dramatyczna” Nowaczyńskiego *Wielki Fryderyk* (1910)* ma okładkę z wizerunkiem Fryderyka, jej egzemplarz jest niestety przycięty. Wizualnie lepiej prezentuje się wolumin z tekstem popularnej sztuki *Cyganeria warszawska* (1912) i okładką według doskonale zgranego z treścią utworu projektu Jana Bukowskiego.

Do wymienionych książek nurtu satyrycznego można dodać jeszcze dwie, w nakładzie Gebethnera i Wolffa, napisane prozą – Jana Lemańskiego *Zwierzyniec* (1912) oraz *Noc i dzień* (1910, na okładce widnieje rok 1911). Okładkę pierwszego tomiku projektował Marian Wawrzecki, drugiego – Edward Trojanowski.

O nabyciu przez Przybyła *Pamiętnika* (1905) z poezjami młodo zmarłej Zofii Filipowicz, popularnej w środowisku socjalistycznym, zdecydowała z pewnością jego szata graficzna. Jej autorem, łącznie z okładką ze stylizowanym rysunkiem ostu, był Jan Bukowski, który w ocenie recenzenta tego niewielkiego tomiku (s. 88), odbitego w warsztacie Teodorczuka, potrafił tak wywiązać się ze swego zadania, że „zachwyca [on] starannym, pieczołowitym i subtelnym wystrojem artystycznym”⁴⁸, mimo że na pierwszy rzut oka jest to „szara książeczka”, którą artysta „przyodziął w zgrzebną, grubą sukienkę”⁴⁹.

Przekłady

Obok literatury polskiej, która zdecydowanie przeważała w młodopolskim księgozbiornie Eugeniusza Przybyła, znaczące miejsce zajmowały przekłady. Najwięcej wśród nich było tłumaczeń z literatury francuskiej, która w okresie modernizmu wywierała istotny wpływ na polską poezję i dramaty⁵⁰.

Z bogatej spuścizny piśmiennictwa francuskiego Przybył wybrał m.in. kilka najstarszych arcydzieł. Były wśród nich *Dzieła. Gargantua i Pantagruel i pomniejszych utwory* (1916) François Rabelais’go w przekładzie Tadeusza Żeleńskiego-Boya, którego zasługi dla recepcji literatury francuskiej w Polsce trudno przecenić. Edycja ta, pierwsza w Polsce, ukazała się pod szyldem „Biblioteki Boya” [8–12], w ramach której do wybuchu wojny tłumacz wydał ponad sto przełożonych przez siebie tytułów. Interes był marny, mimo dbałości o stronę zewnętrzną wydawnictw. Boy dążył

⁴⁶ H. Zaworska, *Dobrze, że żyłem*, Warszawa 2002, s. 305 (rozm. z Jerzym Ficowskim).

⁴⁷ Zob. A. Hutnikiewicz, *Młoda Polska*, Warszawa 2002, s. 244.

⁴⁸ J. Kanciasty, *Sztuka i życie. Artysta stylu (list z Krakowa): Jan Bukowski*, Tygodnik Ilustrowany, 12 V 1906, s. 352–353.

⁴⁹ P. Smolik, *Jan Bukowski, Prace graficzne*, Łódź 1930, s. 24.

⁵⁰ J. Nowakowski, *Francusko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1: A-M, Kraków 1985, s. 273.

do tego, aby wszystkie tomy jego Biblioteki miały jednolitą błękitną oprawę, pokrytą cienkim, dobrej jakości płótnem, które sprowadzał z Czech. Jego resztki podczas okupacji odkupił od syna Boya sławny ilustrator książki dziecięcej Jan Marcin Szancer na... koszule⁵¹. W przekładzie Boya miał też Przybył słynne eseje humanisty Michela de Montaigne *Pisma [Próby?]* (1917) („Biblioteka Boya” t. 1–5). Oddzielną kartę, po tytułowej, tłumacz zarezerwował dla dedykacji: „Dobrej, rozumnej i miłej towarzysze pracy, Zofii Żeleńskiej, zaczątek ten przedsięwzięcia, zrodzonego z wspólnych myśli i umiłowań, ofiarowuję. Boy. Kraków, w lipcu 1915”. Owych pięć tomów mieści się w trzech woluminach w oprawie intrologatorskiej, w zielonym papierze, mających na grzbiecie brązowy płócienny szyldzik, niezagospodarowany wszakże – nie odcisnięto na nim złożonymi literami nazwiska autora i tytułu pracy, jak Przybył zapewne zamierzał. W jego księgozbiornie znalazły się również *Dzieła* (1912) Moliera w sześciu tomach, zawierających jego wszystkie (33) sztuki w tłumaczeniu Boya, którego do translatorskiego wysiłku zachęcił Połoniecki. Spośród przekładów dokonanych przez Boya toruński malarz miał jeszcze *Żywoty pań swawolnych Brantôme’a* (1914)*, firmowane przez księgarnię S. A. Krzyżanowskiego i E. Wende i S-ka. Dwa tomy tej publikacji zdobi ładna, stylizowana na XVII wiek okładka zaprojektowana przez Bukowskiego, który też opracował dzieło graficznie. W dwóch tomikach z serii „Symposion” (nr 5, 11) wydawanej przez Połonieckiego, której redaktorem był Leopold Staff, miał Przybył *Zdania i uwagi* [1910] François La Rochefoucaulda w przekładzie Staffa oraz *Charaktery, czyli obyczaje tego wieku* (1911) słynnego eseisty i moralisty Jeana La Bruyere’a w przekładzie Antoniego Potockiego. Inny tomik z tej samej serii (nr 13) w zbiorach Przybyła zawierał *Rozmowy zmarłych* (1911), jeden z bardziej znanych utworów filozofa i pisarza Fontenelle’a w przekładzie Juliusza Germana.

Klasykę oświeceniową reprezentowały w omawianym księgozbiornie: *Listy perskie Monteskiusza* (1918) („Biblioteka Boya” t. 42), w których autor poddał krytyce francuski system rządów przedrewolucyjnych; *Refleksje* Voltaire’a (1911), zwolennika agresywnego liberalizmu i racjonalizmu XVIII wieku w translacji Grzegorza Glassa; dialog filozoficzny *Kuzynek mistrza Rameau* (1910) encyklopedysty Denisa Diderota, przyswojony polszczyźnie przez L. Staffa; *Uwagi i myśli* (1909) pisarza i aforysty Vauvenargues w przekładzie Jana Kasprowicza – trzy ostatnie dzieła ukazały się w ramach „Symposionu” (nr 15, 7, 3). Przybył miał też w swoich zbiorach *Komedie (Cyrulik sewilski, Wesele Figara)* (1917) Pierre’a Beaumarchais („Biblioteka Boya” t. 17), ponadto z epoki neoromantycznej komedię bohaterską Edmonda Rostanda *Cyrano de Bergerac* w języku oryginału (1911), wydaną przez paryską Libr. Charpentier et Fasquelle.

Wśród zgromadzonej przez niego literatury epigramatycznej znajdujemy tom „Symposionu” (nr 9), zawierający *Maksymy i myśli. Charaktery i anegdoty* (1910) sławnego aforysty Chamforta, w przekładzie Konrada Drzewieckiego.

Ozdobą omawianej biblioteki był niepokazany tomik, w formacie szesnastki, zawierający *Wybór poezji* (1906) „poety wyklętego” Paula Verlaine’a w przekładzie Barbary Beaupré (którego utwory drukowano w modernistycznych periodykach: „Życiu” i „Sztuce”), wydany sumptem Jakuba Morkowicza.

Z francuskiej prozy miał Przybył (egzemplarz nie zachował się) m.in. powieść Gustawa Flauberta *Kuszenie Świętego Antoniego* (1907), powstałą pod wpływem obrazu pod tym tytułem namalowanego przez Pietera Breugla Młodszeo, w przekładzie Antoniego Langego, ze śmiałym jak na epokę frontyspitem zapożyczonym z oryginalnego wydania, przedstawiającym rozpiętą na krzyżu nagą „poku-

⁵¹ J. Hen, *Boy-Żeleński, błazen – wielki mąż*, Warszawa 2008, s. 205.

sę”. Książkę wydało lwowskie Polskie Towarzystwo Nakładowe, którego połowę publikacji stanowiła beletrystyka, w tym obcojęzyczna. Nabył też *Księżdz Juliusza Octave’a Mirbeau* (1906) w tłumaczeniu F. M., nakładem W. Podwińskiego, parającego się także krytyką sztuki (był jednym z pierwszych obrońców impresjonistów), z okładką Stefana Filipkiewicza. Spośród utworów jednego z najbardziej popularnych w Galicji pisarzy francuskich⁵² – nowelisty Guy de Maupassanta – wybrał *Życie* (1908) oraz *Yvette i inne nowele* (1918); pierwszą książkę wydał Połoniczki, drugą S. A. Krzyżanowski. Zachował także skromną książeczkę pt. *Piękność wewnętrzna i życie głębokie* Maurice’a Maeterlincka (1905) w przekładzie Gustawa Baumfelda, wydaną w złoczowskiej „Bibliotece Powszechnej”. Belgijski pisarz, bardzo popularny w Polsce w okresie modernizmu, przez jednego z polskich krytyków został nazwany „Szekspirem fin de siècle’u”.

Na półkach biblioteki Przybyła stało stosunkowo wiele dzieł literatury niemieckiej i austriackiej, zapewne w efekcie bliskich relacji historycznych z krajami niemieckojęzycznymi⁵³. Z wydanej w „Bibliotece Powszechnej” klasyki niemieckiej miał tragedię *Egmont* Johanna Wolfganga Goethego [c.a. 1905] i Fryderyka Schillera *Wilhelma Tella* [c.a. 1905]. Z zapisu w Inwentarzu księgozbioru Przybyła wiemy, że 17 marca 1918 r. zakupił trzynaście tomów wraz z suplementem wydanych przez J. Mortkowicza *Dzieł* (1905–1912) niemieckiego filozofa Fryderyka Nietzschego, którego twórczość należała do najważniejszych składników programu artystycznego Młodej Polski. Przybyszewski pisał: „Nietzsche zapładnia każdego artystę i pobudza go do twórczości”⁵⁴. Ceniono nie tylko treści, ale również niemającą odpowiednika w dziejach filozofii formę jego tekstów⁵⁵. Pełne wydanie (bez skrótów) spuścizny Nietzschego zaczyna się tomem *Tako rzecze Zaratustra*, a kończy suplementem *Ecce homo*. Każdy tom jest opatrzony portretem autora w akwafortcie wykonanym przez Franciszka Siedleckiego, granatowe, płócienne okładki zdobi rycina Bukowskiego. W omawianym księgozbiornie znalazło się kilka utworów cieszącego się największym zainteresowaniem w tamtej epoce Gerharta Hauptmanna. Okładkę najgłośniejszego jego dzieła – *Tkaczy* (1907) odbitych w Drukarni Narodowej – skomponowaną z fantastycznych motywów roślinnych, przedstawień solarnych oraz kajdan wykonał Henryk Uziembło, przez lata kierownik artystyczny wielokrotnie tu przywoływanej drukarni Władysława Todorczuka⁵⁶. Z bogatej twórczości Artura Schnitzlera, będącego jedną z najważniejszych postaci wiedeńskiego modernizmu, zainteresował się Przybył dramatem *W matni* (1900) oraz powieścią *Pani Berta Garlan* (1913)⁵⁷. Obecny w księgozbiornie Przybyła mieszczański dramat poety i dramaturga Fryderyka Chrystiana Hebbela *Maria Magdalena* jest edycją złoczowską. Wybór z jego *Dzienników* (1911), w przekładzie Irzykowskiego, ogłoszono w serii „Symposion” (nr 16)⁵⁸.

⁵² Dwadzieścia cztery edycje jego utworów ukazały się w latach 1866–1914, zob. M. Rausz, *Książka francuska w repertuarze wydawniczym Galicji (1864–1914)*, [w:] Kraków – Lwów, książki – czasopiśmiennictwo – biblioteki, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kraków 1999, s. 79.

⁵³ Zob. J. Buras, *Bibliographie deutscher Literatur in polnischer Übersetzungen von 16. Jahrhundert bis 1994*, Wiesbaden 1994; P. Obrączka, *Literatura niemieckojęzyczna w Polsce 1887–1914: bibliografia przekładów*, Opole 1999.

⁵⁴ Cyt. za: A. Wysocki, op. cit., s. 90.

⁵⁵ T. Weiss, *Fryderyk Nietzsche w piśmiennictwie polskim lat 1890–1914*, Wrocław 1961, s. 7.

⁵⁶ D. Adamczyk, *Instytucje wydawnicze Polskiej Partii Socjalistycznej 1892/1893–1948*, Kielce 1997, s. 116.

⁵⁷ P. Obrączka, *Z dziejów polskiej recepcji Artura Schnitzlera (1889–1914)*, [w:] *W kręgu młodej Polski*, Opole 1994, s. 98–113.

⁵⁸ K. Sadkowska, *Irzykowski i inni: twórczość Fryderyka Hebbela w Polsce: 1890–1939*, Kraków 2007.

Kilka książek wydanych w ojczyźnie Gutenberga w języku niemieckim było prawdopodobnie pozycją martwą w księgozbiornie adepta sztuki malarskiej z Łodzi, ponieważ język ten znał słabo. Spośród nich na uwagę zasługują dwa tomiiki Wolfganga Goethego – *Torquato Tasso* (1910) oraz *Iphigenie auf Tauris* (1911), wydane w znanej lipskiej oficynie Ernsta Rowohlt, wówczas na początku swojej kariery, trwającej do dzisiaj. W wydawnictwie „Insel”, w serii odznaczającej się wysokim poziomem merytorycznym i staranną szatą zewnętrzną, wyszły Heinricha von Kleista *Sämtliche Werke*, t. 1–4 (1908), i Heinricha Heinego *Sämtliche Werke* (1911). Tego ostatniego poety, którego łączyły z Polską bliskie więzy⁵⁹, miał Przybył jeszcze inną edycję – *Sämtliche Werke* (s.a) w dwunastu tomach, która ukazała się w jednym z berlińskich domów wydawniczych.

Do wymienionych książek należy jeszcze dodać wydany w serii „Książka dla wszystkich” zbiór nowel *Wnętrza* (1905) socjalizującego pisarza holenderskiego Hermana Heijermansa.

Przybył miał w księgozbiornie ponad dwie dziesiątki utworów autorów włoskich. Był to efekt nie tylko mających długą historię związków literackich polsko-włoskich⁶⁰, licznych przekładów dzieł literatury włoskiej na język polski, ale także podróży edukacyjnej Przybyła po Italii i jego kontaktów ze sztuką włoską. Z klasyki należy odnotować tłumaczenia dzieł popularnych na krajowym rynku księgarskim. Trzy woluminy *Boskiej komedii* Dantego Alighieri (1897–1898), w tłumaczeniu Juliana Korsaka, który jako pierwszy w 1860 r. przyswoił językowi polskiemu pełny tekst arcydzieła⁶¹, wyszły w serii „Biblioteki Powszechnej”. Duże zasługi dla popularyzacji włoskiej klasyki miał Staff. W jego przekładzie ukazały się *Pisma* (1913) Leonarda da Vinci, wydane przez oficynę Jakuba Mortkowicza, oraz *Fioretti* (1905) św. Franciszka w nakładzie B. Połonieckiego – książka ta dała początek kolekcji franciszkanów w omawianym księgozbiornie. Przybył zakupił też spolszczone przez swego przyjaciela Józefa Ruffera *Mysli* (1909) Giacomo Leopardiego, największego włoskiego poety XIX wieku, budzącego zainteresowanie poza ojczyzną dekadentckim pesymizmem, które ukazały się w ramach „Symposionu” (nr 6). Z literatury współczesnej miał utwory Gabriele d’Annunzio, najgłośniejszego poety włoskiego, bulwersującego ówczesnego czytelnika erotyką, zachwycającego również „doskonałym połączeniem malarstwa, muzyki i poezji”. Jego słynną *Franczeskę z Rimini* (1906) w przekładzie Jana Kasprowicza opublikowało Towarzystwo Wydawnicze, natomiast powieść *Ogień (Il Fuoco)* (1910) w tłumaczeniu L. Staffa Księgarnia B. Połonieckiego.

Eugeniusz Przybył miał też siedem tomików utworów włoskich autorów w języku oryginału. Zakupił je jednego dnia, 14 kwietnia, podczas pobytu w Italii w 1911 r. Wydane w Rzymie w latach 1907–1910 przez Oreste Garroni Editore Librajo, zawierają wybitne dzieła włoskiej literatury: Dantego Alighieri, Nicolo Machiavellego oraz Leopardiego.

Odbiciem popularności literatury skandynawskiej w Polsce⁶² była stosunkowo liczna jej reprezentacja w omawianym księgozbiornie. Przeważa dramaturgia norweska. Najwięcej jest utworów Henryka Ibsena (co najmniej siedem) w przekładach K.R., Heleny Kaweckiej, Jana Śliwonía, Marii Kreczkowskiej – wśród nich

⁵⁹ W. Kubacki, *Heine i Polska*, Przegląd Humanistyczny, t. 9: 1965, nr 2, s. 1–21, nr 3, 41–46.

⁶⁰ W. Preisner, *Stosunki literackie polsko-włoskie w latach 1800–1939 w świetle bibliografii*, Toruń 1949; G. Maver, *Literatura polska i jej związki z Włochami*, [miejsce wyd.?] 1988; Z. Markiewicz, *Włosko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 2: N–Ż, Warszawa 1985, s. 613–615.

⁶¹ H. Babral, *Polskie wydania „Boskiej komedii”*, Editor, t. 3: 1990, s. 112.

⁶² Z. Ciesielski, *Skandynawsko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska*, t. 2, s. 365.

m.in. *Dzika Kaczka* [1900] oraz *Peer Gynt* [s.a.]. Wszystkie ukazały się w złoczowskiej serii „Biblioteki Powszechnej”, która położyła największe zasługi w popularyzacji Ibsena w Polsce; pod jej szyldem wyszło dziewiętnaście jego utworów⁶³. W tej samej serii zostały odbite dramat Bjørnstjerna Bjørnsena *Ponad siły* (s.a.) w tłumaczeniu Władysława Prokescha oraz powieść Knuta Hamsuna *Włóczęga* (c.a. 1906) w przekładzie autoryzowanym Jadwigi Przybyszewskiej. Dwie książki duńskiego pisarza Johannesena Jørgensena: *Jak trawa* (1914) oraz *Przypowieści* – obie w tłumaczeniu M. Wolańskiego – wydała Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu, co ma związek z konwersją autora na katolicyzm. Z twórczości szwedzkiej pisarki Selmy Lagerlöf pochodzą *Legendy o Chrystusie* (1905) w przekładzie Marii Markowskiej oraz *Nowele skandynawskie* (1906) przełożone przez Józefę Klemensiewiczową; oba tomy ukazały się w serii „Książki dla wszystkich”.

W stosunkowo niewielkim zakresie jest reprezentowana w księgozbiornie Przybyła literatura angielska, co jest konsekwencją już nie tak żywych kontaktów kulturalnych między Polską a Anglią, i co za tym idzie – jej skromniejszej podaży nad Wisłą i Niemnem, chociaż Młoda Polska w zakresie recepcji literatury angielskiej w naszym kraju ma zasługi większe niż poprzednie okresy⁶⁴. Tłumaczona była głównie klasyka. Na plan pierwszy wybijają się dwunastotomowe *Dzieła dramatyczne* (1911–1912) Williama Shakespeare’a, wydane przez oficynę Gebethnera i Wolffa. W tłumaczeniu Jana Kasprowicza miał Przybył dwutomowe wydawnictwo *Arcydziała europejskiej poezji dramatycznej* (1912) w nakładzie Towarzystwa Wydawniczego, w którym znalazły się m.in. utwory Christopa Marlowe’a, Percy Shelleya, Roberta Browninga Algernona Charlesa Swinburne’a. Wśród autorów epoki *fin de siècle* dominuje Oskar Wilde, dekadent i egotysta. Jego jednoaktówkę *Salome* (1914), z ilustracjami przedwcześnie zmarłego grafika Aubreya Beardsleya, odznaczającymi się szokującą współczesnych krańcową stylizacją, wydał Ferdinand Hoesick (w BUT brak egzemplarza Przybyła, jest natomiast zaopatrzoney w ekslibris prof. UMK Janiny Hurynowicz). Z artystycznej prozy Wilde’a *Olbrzym samolub i inne opowiadania* (1908) w tłumaczeniu Liny Bonhomme wyszły w „Bibliotece Powszechnej” *Dialogi o sztuce* („Intentions”) [1905] w przekładzie Marii Feldmanowej w nakładzie H. Altenberga – na karcie tytułowej widnieje owalna pieczęć z napisem: „Księgarnia. A. Troicki i R. Kindermann, Łódź”. Piśmiennictwo społeczne i publicystyczne Wilde’a reprezentuje *Dusza człowieka w dobie socjalizmu* (1908) – ładny druk odbity w Drukarni Telza. Z literatury angielskiej miał jeszcze Przybył utwory popularnych w Polsce pisarzy: Karola Dickensa⁶⁵ *Domki i Syn* (1914) z dwunastoma ilustracjami, a także Rudyarda Kiplinga, „proroka imperializmu brytyjskiego”, *Listy z Japonii* w tłumaczeniu Mariana Polońskiego (1904)⁶⁶ oraz jego najgłośniejsze dzieło, adresowane do młodocianego czytelnika: *Księża puszczy. Druga księga puszczy* (1917), wydane u Gebethnera i Wolffa w przekładzie Józefa Czekalskiego.

Z literatury amerykańskiej posiadał Przybył dwie niepozorne książeczki autorstwa Edgara Allana Poe, którego Europa poznała dzięki odkryciu go przez Baudelaire’a, w Polsce zaś zyskał ogromne zainteresowanie w okresie Młodej Polski⁶⁷. Jedna mieści *Nowele o miłości* (1912) w przekładzie G. Bielickiego – ilustrował ją

⁶³ W. Hahn, *Henryk Ibsen w Polsce*, Pamiętnik Lubelski, t. 1: 1927–1930, s. 250.

⁶⁴ W. Krajewska, *Recepcja literatury angielskiej w okresie modernizmu*, Warszawa 1972, s. 203–214 („Uwagi końcowe”).

⁶⁵ J. Kulczycka-Saloni, *Dickens w Polsce*, Przegląd Humanistyczny, t. 14: 1970, nr 5, s. 27–40.

⁶⁶ W. Krajewska, op. cit., s. 129–172 („Recepcja powieści angielskiej”).

⁶⁷ R. K. Tołczyńska-Dietrich, *Amerykańsko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska*, t. 1, s. 10.

i zdołił Witold Gordon, druga *Nowele* (1909), w kieszonkowym wydaniu, w tłumaczeniu Barbary Beauprè.

Z literatury rosyjskiej największym zainteresowaniem darzył Przybył, cieszącego się dużym uznaniem w Polsce pod koniec XIX i na początku XX wieku, Lwa Tołstoja⁶⁸. Miał kilka jego dzieł w przekładach: *Wojnę i pokój. Rok 1812* (s.a.)* wydaną w ramach „Biblioteki dzieł wyborowych”, *Sonatę kreuzerowską* (1908) oraz dwa dramaty: *Żywy trup* (1912) oraz *Potęęgę ciemnoty* [1900]. Inne utwory Tołstoja mieściła stojąca w bibliotece Przybyła dwunastotomowa moskiewska edycja *Sobranie sočinenij* (1911)*. Z utworów zyskującego coraz większą popularność przed pierwszą wojną światową Maksyma Gorkiego⁶⁹ było tam *Na dzień* (s.a.), które ukazało się nakładem słynnej Księgarni wrocławianina z urodzenia, znanego przede wszystkim jako działacza ruchu robotniczego, dr. J. Marchlewskiego et Co. mającej swoją siedzibę w Monachium⁷⁰ oraz *Warenika Olessówna* (s.a.), którą wraz ze słynną komedią Mikołaja Gogola *Rewizor z Petersburga* (s.a.) wydał Zuckerkandl.

Wśród omawianych zbiorów oddzielne miejsce zajmuje literatura orientalna, bardzo popularna w Europie na początku XX wieku, także w Polsce⁷¹. Najwcześniej w księgozbiórze Przybyła pojawił się epos Maha Bharata *Savitri* (1910) w przekładzie z sanskrytu Antoniego Langego, czołowego popularyzatora literatury orientalnej w okresie Młodej Polski, wydany przez E. Wende i S-ka – egzemplarz opatrzony jest numerem 87 (ogółem odbito dwieście numerów). Okładkę rysunkami oraz tekstem złożonym sanskrytem ozdobił Franciszek Siedlecki. Kolejną pozycję „orientalną” stanowi *Czterdzieści pieśni Rigwedy* (1912) w przekładzie z indyjskiego [?] Stanisława F. Michalskiego, indianisty i założyciela Wydawnictwa „Ultima Thule”, które utwór opublikowało. Książka ta otrzymała – jak pisano w jednej z recenzji – pyszną formę typograficzną, najkunsztowniejszą itd.; opinia ta okazuje się przesadna w konfrontacji z egzemplarzem, który nie wygląda efektownie. Nie wielkie objętościowo dziełko okrywa okładka wykonana z ciemnoszarego kartonu czerpanego, tekst na karcie tytułowej został ujęty w formę kolofonu, natomiast tekst hymnu w sanskrycie umieszczony jest w czerwonej podwójnej ramce. Bardzo podobnie wygląda tomik z poematem *Ramajana* (1920) w tłumaczeniu Michalskiego, który wydał go w swojej oficynie. W „Bibliotece Powszechnej” Zuckerkandla wyszedł tom zawierający powieści arabskie *Tysiąc nocy i jedna* (ca 1905), przełożone na podstawie wydania paryskiego, a także tom z dramatami w jednym akcie *Terakoya. Asago* (1905), których autorami są dwaj dramaturdzy japońscy Izumo Takeda oraz Yamada Kakashi.

Skąpo była reprezentowana w ówczesnym księgozbiórze Przybyła literatura antyczna; pojawił się w szerokim wyborze w okresie międzywojennym, obejmując cały kanon klasyki helleńsko-lacińskiej. Warto wymienić jedną pozycję z najwcześniejszego okresu kolekcjonerskiego: fragment *Metamorfoz* Apuleiusa, zatytułowany *Amor i Psyche* (1911), w przekładzie Lucjana Rydla, wydany przez Księgarnię S. A. Krzyżanowskiego. Książka w formacie 8° ma oryginalną szatę graficzną. Składają się na nią ilustracje z motywami zaczerpniętymi z fresków Rafaela w Pałacu Farnese w Rzymie za pośrednictwem [?] fotografii Brauna&Clementa (Paryż

⁶⁸ M. Jakóbiec, *Rosyjsko-polskie związki literackie*, [w:] *Literatura polska*, t. 2, s. 307.

⁶⁹ Ibidem, s. 307.

⁷⁰ A. Kłossowski, *Der Verlag von Julian Marchlewski in München*, Marginalien. Zeitschrift für Buchkunst und Bibliophilie, 1983, Nr. 3, s. 39–45.

⁷¹ *Orient a literatura polska*, [w:] *Literatura polska XX wieku*, Warszawa 2000; J. Reychman, *O przekładach literatur orientalnych w Polsce*, Przegląd Orientalistyczny, 1968, nr 4, s. 325–327; J. Sowiński, *Stylizacja typograficzna druków Wydawnictwa Ultima Thule (1910–1939)*, [w:] *Sztuka książki*, red. M. Komza, Wrocław 2003, s. 91–107.

– Dornach). Bardzo interesujące bordiury zostały wykonane na podstawie „Loggie di Raffaele nel Vaticano” sztychowanych w XVIII w. – egzemplarz tego dzieła (bez karty tytułowej) przechowywany jest do dzisiaj w Muzeum XX. Czaratoryskich. Stronę wizualną egzemplarza uzupełnia okładka projektu A. Procajłowicza.

Ocena księgozbioru

Z omówienia zebranego przez Eugeniusza Przybyła piśmiennictwa widać wyraźnie, że starał się gromadzić cieszące się uznaniem dzieła głośnych autorów, nabywał książki, które weszły do klasyki polskiej literatury. Niewiele jest w jego bibliotece publikacji drugo- i trzeciorzędnych. Oprócz watorów literackich zebrane przez niego książki wyróżnia także forma. Tworzyli ją wysokiej rangi artyści – malarze, graficy, architekci książki, ilustratorzy: Stanisław Wyspiański, Antoni Procajłowicz, Jan Bukowski, Henryk Uziembło, Karol Młodzianowski, Włodzimierz Konieczny, Edward Trojanowski, Józef Mehoffer, Leon Wyczółkowski, Stefan Filipkiewicz, Ferdynand Ruszczyk, Stanisław Dębicki, Wojciech Jastrzębowski, Fryderyk Pautsch. Trzeba podkreślić, że gromadząc literaturę piękną Przybył nie zaniedbywał – co wynika z zachowanego Inwentarza – innych zainteresowań. Kupował książki nie tylko z zakresu sztuki, co było zrozumiałe w kontekście jego studiów i przyszłego zawodu, ale także z takich dziedzin jak historia, krajoznawstwo, religioznawstwo, przyrodoznawstwo i innych. Jego postępowanie zaprzecza więc opinii, jaką wystawił adeptom malarstwa Zygmunt Kamiński, studiujący w krakowskiej ASP w tym samym czasie co Przybył. Otóż według niego koledzy z Akademii nie interesowali się stanem sztuki, nie mieli szerszych zainteresowań, nie brali do ręki książki⁷². Eugeniusz Przybył do tej grupy z pewnością nie należał.

Niniejsza prezentacja książek z zakresu literatury pięknej, zgromadzonych przez Eugeniusza Przybyła jako studenta malarstwa, przeprowadzona pod względem zawartości zarówno treściowej, jak i wizualnej, ma przybliżyć ważną postać życia kulturalnego w Toruniu w okresie międzywojennym od strony jej zainteresowań intelektualnych i upodobań artystycznych. Jednocześnie charakteryzuje ona w pewnym stopniu przedstawicieli humanistycznej inteligencji, których dojrzewanie intelektualne przypadło na schyłkowy okres epoki zaborów.

Summary

Fine literature of the Young Poland movement in the book collection of Toruń's painter and bibliophile Eugeniusz Przybył (1884–1965)

Eugeniusz Przybył (1884–1965) was one of the most important figures among Toruń's bibliophiles in the interwar period and in the first years after the war. He arrived in Toruń in 1920. As a graduate of the Academy of Arts, he was employed as a drawing instructor in Teacher Training College for Men, where he worked un-

⁷² Z. Kamiński, *Dzieje życia w pogoni za sztuką*, Warszawa 1975, s. 293. Kamiński był rozczarowany także tym, że studenci nie wywierali większej presji na rozbudowę księgozbioru Akademii, którego losem zainteresował się bliżej dopiero Malczewski gdy został rektorem. Zob. D. Kudelska, *Dukt pisma i pędzla. Biografia intelektualna Jacka Malczewskiego*, Lublin 2008, s. 399.

til he retired in 1930. After the war he worked in the Faculty of Fine Arts at Nicolaus Copernicus University in Toruń for 6 years as an adjunct. He collected books all his life. His collection included about 10,000 books, most of which were donated to the University Library. Collecting books was his great passion, which started when he was studying in Cracow in the years 1905–1914. Among the book collected by him at the time, the most outstanding are 300 titles of fine literature. The books possess not only great literary quality, but also have aesthetic value, which resulted from the changes which had taken place in book art in the period of Young Poland thanks to Stanisław Wyspiański and other artists – members of the society of Polish Applied Art. Particularly precious are 22 publications of plays written by Wyspiański, who also designed their edition. Other titles with outstanding aesthetic value include books of Jan Kasprowicz, Lucjan Rydel, Tadeusz Miciński, Bronisława Ostrowska, graphically designed by such artists as Stanisław Dębicki, Włodzimierz Tetmajer, Antoni Procajłowicz, Stefan Filipkiewicz and Stanisław I. Witkiewicz. In Przybył's book collection of Young Poland there are also a dozen of books published by the printing house "Książka", which have lavish artwork. They include e.g. books with works of Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Stefan Żeromski, Władysław Orkan decorated and illustrated by Jan Bukowski, Karol Młodzianowski, Anna Zawadzka, Wojciech Jastrzębowski, Leon Czechowski. During his studies Przybył also collected books about art, history, local history, philosophy, religious studies, natural science and a few other fields.

Zusammenfassung

Schöngestige Literatur in der Büchersammlung aus dem *Jungen Polen* des Thorner Malers und Bibliophilen Eugeniusz Przybył (1884–1965)

Eine der wichtigsten Persönlichkeiten im Umfeld der Thorner Bibliophilen in der Zwischenkriegszeit und den ersten Nachkriegsjahren war Eugeniusz Przybył (1884–1965). Nach Toruń (Thorn) kam er 1920. Als Absolvent der Kunsthochschule wurde er als Zeichenlehrer im Lehrerseminar für Männer eingestellt, wo er bis 1930 arbeitete und anschließend in Ruhestand ging. Nach dem Krieg arbeitete er sechs Jahre als wissenschaftlicher Mitarbeiter im Fachbereich Bildende Kunst der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Sein ganzes erwachsenes Leben lang sammelte er Bücher. Die von ihm angelegte Büchersammlung mit etwa 10.000 Büchern wurde größtenteils der Universitätsbibliothek geschenkt. Sie war das Ergebnis seiner Sammelleidenschaft, die während seiner Studienzeit in Kraków (Krakau) in den Jahren 1905–1914 in ihrer ganzen Fülle sichtbar wurde. Unter den von ihm zusammengetragenen etwa 700 Büchern treten etwa 300 Positionen aus dem Bereich der schöngestige Literatur in den Vordergrund. Sie zeichnen sich nicht nur durch literarische Vorzüge, sondern auch aufgrund ihrer Ästhetik aus, was ein Ergebnis der Veränderungen war, die in der Buchkunst in der Zeit des Jungen Polen auftraten und hauptsächlich das Verdienst von Stanisław Wyspiański sowie den in der Gesellschaft Polska Sztuka Stosowana [Polnische Angewandte Kunst] zusammengeschlossenen Künstlern waren. Zum Komplex der besonders wertvollen Bücher, die die Büchersammlung von Przybył bereichern, gehören 22 Publikationen mit Dramen von Wyspiański, der ihre Editionsseite entworfen hatte. Von den an-

deren Büchern zeichnen sich folgende durch künstlerische Vorzüge aus: die von Jan Kasproicz, Lucjan Rydel, Tadeusz Miciński, Bronisława Ostrowska, graphisch bearbeitet durch Künstler von der Klasse eines Stanisław Dębicki, Włodzimierz Tetmajer, Antoni Procajłowicz, Stefan Filipkiewicz oder Stanisław I. Witkiewicz. Zu den in visueller Hinsicht wertvollen Büchern in der jungpolnischen Sammlung von Przybyła gehören auch etwa ein Dutzend, die von dem großen Wert auf das Layout legenden Verlagshaus „Książka” herausgegeben wurden. Darunter befinden sich u.a. Bücher mit Werken von Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Stefan Żeromski, Władysław Orkan, verziert und illustriert von Jan Bukowski, Karol Młodzianowski, Anna Zawadzka, Wojciech Jastrzębowski, Leon Czechowski. Außer literarischen Büchern sammelte Przybył in seiner Studienzeit auch solche aus den Bereichen Kunst, Geschichte, Landeskunde, Philosophie, Religionswissenschaft, Naturkunde sowie noch ein paar anderen Gebieten.

Wanda A. Ciszewska

„Biblioteczka Toruńska” (1980–1984) – seria Toruńskiego Towarzystwa Kultury

Popularyzacja historii regionu i utrwalanie jego tradycji to jedne z podstawowych zadań stawianych przed lokalnymi towarzystwami kulturalnymi. Realizuje się je poprzez inicjowanie badań regionalnych, jak i publikowanie wydawnictw o charakterze popularnonaukowym. Opracowania takie odpowiadają na potrzeby społeczności lokalnych, a równocześnie przygotowują materiały przydatne dla badaczy dziejów ponadregionalnych¹. Na gruncie toruńskim zasługi w pogłębianiu świadomości historycznej wśród mieszkańców miasta ma wiele instytucji i towarzystw. Jednym z nich jest Toruńskie Towarzystwo Kultury (TTK), którego cykl wydawniczy „Biblioteczka Toruńska”, popularyzował historię regionu². Założeniem tej serii było uczczenie jubileuszu siedemsetpięćdziesięciolecia pomorskich miast Torunia i Chełmna. Poszczególne pozycje „Biblioteczki Toruńskiej” w ujęciu popularnonaukowym prezentowały historię, tradycję i kulturę regionu, liczone przy tym na zainteresowanie lokalnych społeczności zaciekawionych dziejami własnych miast.

Stan badań

Seria nie doczekała się dotychczas opracowania monograficznego, chociaż o aktywności wydawniczej TTK (w tym o „Biblioteczce Toruńskiej”) wzmiankowano kilkakrotnie. Pojedyncze informacje na ten temat przynoszą cyklicznie publikowane sprawozdania Towarzystwa³. Drobnymi wiadomościami dostarczają opracowania dotyczące życia kulturalnego Torunia⁴. Stosunkowo najobszerniej działalność wydawniczą TTK przedstawił Czesław Niedzielski w opracowaniu poświęconym dwudziestopięciuleciu Towarzystwa⁵, do którego dołączono zestawienie bibliograficzne wydawnictw TTK w układzie działowym, sporządzone przez Kazimierę

¹ A. Tomczak, *Historyczne badania regionalne i ich znaczenie*, [w:] *O uprawianiu i znaczeniu historii regionalnej. Materiały konferencji naukowej „Historia regionalna – jej miejsce w świadomości społecznej”*. Toruń 6–7 kwietnia 1990 r., Ciechanów–Toruń 1991, s. 16.

² R. Sudziński, *Rozwój badań regionalnych nad dziejami Pomorza Nadwiślańskiego i Kujaw*, [w:] *O uprawianiu i znaczeniu historii regionalnej*, s. 82–83.

³ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–1979*, Toruń 1980; *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności za lata 1980–1984*, oprac. P. Petrykowski, Toruń 1984; *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności w latach 1984–1988*, oprac. W. Janikowska, Toruń 1988; *Stan aktualny i zadania Toruńskiego Towarzystwa Kultury w latach 1989–1992. Uchwała IV Walnego Zgromadzenia TTK*, Toruń 1989.

⁴ J. Bełkot, R. Sudziński, *Uwarunkowania życia kulturalnego Torunia*, [w:] *O życiu kulturalnym w Toruniu w latach 1945–1985*, red. i przedm. Cz. Niedzielski, Toruń 1989, s. 11–67; J. Bełkot, *Przeobrażenia twórczych środowisk artystycznych*, [w:] *ibidem*, s. 68–123; B. Domańska, *Instytucje i organizacje upowszechniania kultury*, [w:] *ibidem*, s. 124–164; B. Janiszewska-Mincer, *Życie kulturalne Kujaw i Pomorza w publikacjach z lat 1978–1984*, *Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza*, t. 11: 1978–1985, s. 185–199.

⁵ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, tekst i oprac. ogólne Cz. Niedzielski, Toruń 2001.

Dziurlikowską⁶. O „Biblioteczce Toruńskiej” wspomniała Lidia Klimaszewska omawiając działalność Oficyny Drukarskiej Książnicy Miejskiej⁷. Cykl doczekał się także recenzji⁸. Generalnie jednak „Biblioteczce Toruńskiej” dotychczas nie poświęcono wiele uwagi, co zachęciło autorkę do szerszego zaprezentowania tego nieomal zapomnianego już wydawnictwa. Dodatkowo informacje zawarte w dokumentach przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu w ramach zespołów Komitet Obchodów 750-lecia m. Torunia oraz Urząd Wojewódzki w Toruniu (Nadzór nad stowarzyszeniami. Działalność Toruńskiego Towarzystwa Kultury za lata 1976–1981) pozwoliły ten obraz znacznie wzbogacić.

Historia TTK i jego działalność

Toruńskie Towarzystwo Kultury zostało powołane na zebraniu organizacyjnym 26 lutego 1976 r. Do spotkania tego doszło z inicjatywy Mariana Skudlarskiego, dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego⁹, który w imieniu ówczesnych władz propagował tworzenie struktur społecznych w nowo powstałym województwie toruńskim¹⁰. Awans administracyjny miasta przyczynił się do powstania nowych organizacji, takich jak omawiane TTK, względnie przyspieszył usamodzielnienie się instytucji już istniejących, np. Biura Wystaw Artystycznych¹¹.

TTK wzorowano na wieloletniej działalności Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kulturalnego, spajającego społeczny ruch kulturalny w byłym województwie bydgoskim. Wśród dziewięćdziesięciu sześciu członków założycieli znaleźli się przedstawiciele towarzystw regionalnych i kulturalnych, społecznych ognisk artystycznych, regionalnych muzeów, domów kultury i bibliotek z terenu całego województwa, a także dziennikarze, pracownicy naukowcy, reprezentanci władz politycznych i administracyjnych województwa i Torunia¹². Nowa organizacja miała za zadanie koordynowanie pracy oddziałów lokalnych, ognisk artystycznych i innych instytucji działających na podstawie wspólnego statutu lub zrzeszonych z nią przy zachowaniu samodzielności¹³. W momencie tworzenia TTK w jego skład wchodziło siedem oddziałów regionalnych (m.in. Chełmińskie Towarzystwo Kultury, Grudziądzkie Towarzystwo Kultury, Golubsko-Dobrzyńskie Towarzystwo Kultury) oraz

⁶ *Wydawnictwa Toruńskiego Towarzystwa Kultury w latach 1976–2001*, oprac. na podst. zestawienia bibliograficznego K. Dziurlikowskiej, [w:] *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 69–77.

⁷ L. Klimaszewska, *Oficyna Drukarska Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (część II)*, *Folia Toruniensia*, t. 9–10: 2009–2010, s. 75–84.

⁸ J. Wiesiołowski, *Biblioteczka Toruńska, nr 1, 3–6, pod red. A. Tujakowskiego* [Rec.], *Zapiski Historyczne*, t. 48: 1983, z. 3, s. 215–218; S. K. Kuczyński, *K. Ciesielska, Herb i pieczęć miasta Torunia* [Rec.], *Archeion*, [t.] 77: 1984, s. 202–205.

⁹ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 7.

¹⁰ Województwo toruńskie powstało w konsekwencji podziału dotychczas istniejącego województwa bydgoskiego na trzy nowe jednostki: woj. bydgoskie, woj. toruńskie i woj. włocławskie. Zmian terytorialnych dokonano na podstawie ustawy o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa uchwalonej przez sejm 28 V 1975 r. oraz zmiany ustawy o radach narodowych, która miała obowiązywać od 1 VI 1975 r. (zob. Z. Biegański, *Kształt terytorialno-administracyjny regionu kujawsko-pomorskiego w XIX i XX wieku*, [w:] *Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków. Zbiór studiów*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2001, s. 53–54).

¹¹ J. Bełkot, *Przeobrażenia twórczych środowisk*, s. 112. Do 1975 r. Biuro Wystaw było oddziałem BWA warszawskiego, później bydgoskiego. Biuro organizowało wystawy w Toruniu od 1950 r., ale nazwa BWA przyjęła się dopiero w 1962 r. (zob. B. Domańska, *Instytucje*, s. 135).

¹² *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 7. W innej publikacji wspomina się o 95 członkach założycielach (zob. *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–1979*, s. 5).

¹³ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 8.

osiem samodzielnych stowarzyszeń, w tym Pomorskie Towarzystwo Muzyczne w Toruniu, Towarzystwo Bibliofilów im. J. Lelewela i Towarzystwo Miłośników Torunia (To-Mi-To)¹⁴.

Zgodnie z uchwalonym statutem do zadań programowych, jakie stawiano przed TTK, należało m.in. inspiratorowanie i organizowanie działalności społeczno-kulturalnej na terenie województwa toruńskiego, popularyzacji sztuki oraz upowszechnianie wiedzy o historii regionu i jego kultury¹⁵. W praktyce aktywność TTK polegała na koordynowaniu poczynań oddziałów regionalnych, merytorycznym i finansowym ich wspomaganiu oraz pełnieniu funkcji doradczych w postępowaniu wobec organów administracji państwowej¹⁶. W toku wieloletniej działalności ukształtowało się kilka nurtów działalności Towarzystwa. Przede wszystkim było to utrwalanie tradycji regionalnej i edukacja regionalna poprzez cykliczne prelekcje, konkursy, wystawy, organizację imprez upamiętniających ważne dla regionu rocznice, osoby, instytucje. Towarzystwo zaangażowało się także w propagowanie i upowszechnianie literatury, teatru, plastyki, folkloru i ogólnej wiedzy o kulturze. Służyły temu liczne prelekcje i odczyty o różnorodnej tematyce z zakresu kultury i współczesnego regionalizmu¹⁷. Działalność TTK w znacznej mierze była finansowa ze środków przyznawanych przez Urząd Wojewódzki i Urząd Miejski w Toruniu, subwencji Ministerstwa Kultury i Sztuki, a także przekazywanych przez sponsorów społecznych (m.in. Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, koncern wydawniczy RSW Prasa – Książka – Ruch)¹⁸.

Po roku 1989, w zmienionych warunkach prawno-politycznych, przede wszystkim w kontekście nowego Prawa o stowarzyszeniach¹⁹, TTK utraciło rolę koordynatora działań stowarzyszeń wcześniej z nim zrzeszonych. Większość z nich realizowała swoje cele samodzielnie, Towarzystwo Kultury zaś usiłowało wypracować nową formułę swej aktywności²⁰. Stopniowo TTK wypełniało zadania coraz skromniej i z mniejszym rozmachem²¹, przede wszystkim ze względu na trudności w pozyskaniu źródeł finansowania. Obecnie Towarzystwo nie kontynuuje swojej działalności²².

Inicjatywy wydawnicze TTK

Jednym z najważniejszych aspektów aktywności TTK była działalność wydawnicza²³. Popularyzacja wiedzy o regionie i jego kulturze za pośrednictwem słowa drukowanego leżała w centrum zainteresowania Towarzystwa od początku jego

¹⁴ Ibidem, s. 9; *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–1979*, s. 8. Kolejne dwa oddziały regionalne powstały w 1977 r. (Towarzystwo Przyjaciół Łasina) i 1978 r. (Nowomiejskie Towarzystwo Kultury).

¹⁵ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–1979*, s. 5.

¹⁶ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 10.

¹⁷ P. Petrykowski, *Regionalne towarzystwa kulturalne jako składnik pejzażu kulturalnego województwa toruńskiego*, *Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza*, t. 13: 1995, s. 32.

¹⁸ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 12.

¹⁹ Ustawa z 7 IV 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989, nr 20, poz. 104. Ten akt prawny znacznie ułatwił rejestrację nowych stowarzyszeń, a zarazem umożliwił rozszerzenie działalności już istniejącym.

²⁰ Dyskusję o nowej roli TTK prowadzono m.in. w trakcie IV Walnego Zgromadzenia w styczniu 1989 r. Zob. *Stan aktualny i zadania Toruńskiego Towarzystwa Kultury w latach 1989–1992. Uchwała IV Walnego Zgromadzenia TTK*, Toruń 1989.

²¹ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 38–39.

²² Rozmowa z Z. Jędrzyńskim, 28 II 2012 r.

²³ P. Petrykowski, *Regionalne towarzystwa kulturalne*, s. 32.

istnienia. Pierwsze tytuły wydane nakładem TTK ukazały się w 1978 roku. W ciągu kilkudziesięciu lat Towarzystwo opublikowało pod swoim szyldem (samodzielnie lub w kooperacji z innymi instytucjami) ponad 120 pozycji, zarówno w seriach, jak i poza nimi. Były to publikacje o różnej objętości i zawartości merytorycznej, poruszające problematykę regionalną lub propagujące twórczość literacką lokalnych autorów. Towarzystwo było także wydawcą dwóch periodyków: „Toruńskiego Informatora Kulturalnego” oraz „Rocznika Kulturalnego Kujaw i Pomorza”²⁴. Aktywność wydawnicza TTK w zakresie wydawnictw ciągłych wypełniła lukę wynikającą z braku wojewódzkiego periodyku społeczno-kulturalnego²⁵.

Za koordynowanie działalności wydawniczej odpowiedzialna była Rada Wydawnicza powołana już w 1976 r. Na jej czele stał Zdzisław Wróbel, literat i kierownik literacki Teatru im. Wilama Horzycy. Rada Wydawnicza TTK uzyskała od lokalnych władz szerokie kompetencje w zakresie inspirowania i koordynowania przedsięwzięć wydawniczych w regionie. W 1978 r. na sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w ramach „Programu rozwoju kultury w województwie toruńskim do 1990 roku” polecono „stworzyć najszerze możliwości wcielenia w życie jej bogatego programu”²⁶. Od roku 1985 nadzór nad pracami wydawniczymi powierzono kolegium, w którego skład weszli Jan Bełkot i Czesław Niedzielski – pracownicy naukowcy Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (UMK) oraz Alojzy Tujakowski – dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Książnicy Miejskiej w Toruniu²⁷.

„Biblioteczka Toruńska” była pierwszą serią zainicjowaną przez TTK. Podjęciem serii – zgodnie z definicją zamieszczoną w *Encyklopedii wiedzy o książce*, a także w *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego* – rozumie się zbiór dzieł zwartych różnych autorów, z których każde ma własny tytuł. Poszczególne pozycje mają jednolitą szatę edytorską i są połączone w całość znakiem graficznym lub wspólnym tytułem serii. Publikacje ukazują się nieregularnie i często są numerowane w obrębie cyklu²⁸. Serie wydawnicze ułatwiają identyfikację danego typu literatury i zwykle na długo zapadają w pamięć odbiorców. Sprzyja to popularyzacji czytelnictwa i rozpowszechnianiu wydawnictw, a pośrednio wpływa na rozwój instytucji książki. Podobnie było z „Biblioteczką Toruńską”, która pomimo upływu ponad trzydziestu lat od ukazania się pierwszego tomiku nadal jest zaliczana do ciekawszych wydawnictw popularyzujących wiedzę o regionie.

„Biblioteczka Toruńska”

Nie udało się ustalić, który z działaczy Toruńskiego Towarzystwa Kultury był pomysłodawcą serii „Biblioteczka Toruńska”. Niewątpliwie istotne znaczenie dla tej inicjatywy miała działalność Komisji Wydawniczej Komitetu Obchodów 750-lecia miasta Torunia powołanej przy Urzędzie Miejskim w Toruniu. Ramowy zakres

²⁴ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 34, 77. „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza” początkowo wydawało Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne (zob. ibidem, s. 35).

²⁵ *Województwo toruńskie. Kultura i sztuka. Stan i kierunki działania w latach 1981–1985*, Toruń 1985, s. 51.

²⁶ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–1979*, s. 7–8, 12.

²⁷ *Toruńskie Towarzystwo Kultury 1976–2001*, s. 36.

²⁸ J. Cygańska, seria, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Głombowski, B. Swiderski, H. Więckowska, Wrocław 1976, s. 270; *Seria*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971 (dalej: EWoK), szp. 2147.

czynności Komisji obejmował opracowanie i realizację programu wydawnictw naukowych i popularno-naukowych oraz prowadzenie bieżącej informacji wydawniczej i bibliograficznej. W jej skład wchodził m.in. Alojzy Tujakowski i Zygfryd Gardzielewski – reprezentujący Książnicę Miejską, Henryk Zieliński jako przedstawiciel Państwowego Wydawnictwa Naukowego oraz występująca w imieniu Toruńskich Zakładów Graficznych Teresa Zerzoń. Początkowo funkcję jej przewodniczącego sprawował Zefiryn Jędrzyński²⁹. Skład Komisji ulegał zmianom, w roku 1981 należeli do niej przedstawiciele różnych toruńskich instytucji naukowych i kulturalnych odpowiedzialni za ich aktywność wydawniczą, m.in. Tadeusz Zakrzewski z Towarzystwa Naukowego w Toruniu (TNT), Zbigniew Zdrójkowski z UMK, Roman Tubaja z Muzeum Etnograficznego, Anna Męczyńska z Muzeum Okręgowego, Jan Wojciechowski z TTK. Gremium temu przewodniczył wówczas Alojzy Tujakowski³⁰.

Komisja Wydawnicza Komitetu Obchodów 750-lecia koordynowała propozycje wydawnicze związane z rocznicą, a jej pozytywna opinia wiązała się z udzieleniem dofinansowania ze środków Urzędu Miejskiego lub Urzędu Wojewódzkiego³¹. W listopadzie 1981 r. na spotkaniu roboczym swoje plany wydawnicze przedstawiło Komisji trzynaście instytucji³². Z oficyn wydawniczych były to Krajowa Agencja Wydawnicza, Wydawnictwo Arkady, Państwowe Wydawnictwo Naukowe oraz Państwowy Instytut Wydawniczy, a z toruńskich instytucji naukowych i kulturalnych m.in. Muzeum Okręgowe w Toruniu (zgłoszono m.in. pracę Józefa Flika i A. Męczyńskiej „Poczet królów polskich ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu” – 3 arkusze wydawnicze; Janiny Kruszelnickiej „Portret na Ziemi Chełmińskiej, cz. 1” – 8 ark. oraz „Portret na ziemi chełmińskiej, cz. 2” – 11 ark.³³), TNT (proponowano m.in. pracę zbiorową „Wybitni ludzie dawnego Torunia” pod redakcją Mariana Biskupa – 20 ark., monografię Kazimierza Maliszewskiego „Jakub Kazimierz Rubinkowski, szlachcic, mieszczanin toruński, erudyta barokowy” – 14 ark. oraz pracę zbiorową „Toruń dawny i dzisiejszy” – 30 ark.³⁴) i Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Książnica Miejska (przedstawiła m.in. „Księgę pamiątkową. Sześćdziesiąt lat Książnicy Miejskiej, wydawnictwo jubileuszowe biblioteki”³⁵ – 10 ark., w nakładzie 500 egz., planowaną na rok 1983). Toruńskie Towarzystwo Kultury zgłosiło wówczas siedem wydawnictw: wydaną już w 1980 r. pracę Tomasz Jasińskiego *Narodziny miast pomorskich – pierwsze lokacje*³⁶ (3,5 ark.) oraz znajdujące się właśnie w druku opracowanie Karoli Ciesielskiej *Herb i pieczęcie miasta Torunia*³⁷ (3,5 ark.), a także przygotowane do druku maszynopisy prac Je-

²⁹ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: AP Toruń), Komitet Obchodów 750-lecia m. Torunia (dalej: KO 750-lecia), sygn. 18 [Komisja Wydawnicza].

³⁰ Ibidem, Protokół roboczego posiedzenia Komisji Wydawniczej z 17.11.1981.

³¹ Ibidem, Plan wydawniczy – nakłady i pokrycie kosztów; Wydawnictwa związane z obchodami 750-lecia Torunia i Chełmna.

³² Ibidem, Informacja Komisji Wydawniczej Komitetu Organizacyjnego Obchodów 750-lecia m. Torunia z 7 grudnia 1981 r.

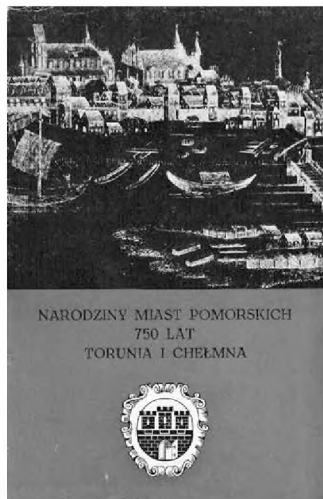
³³ Wymienione prace wydano w latach 1982–1983. Zob. J. Flik, A. Męczyńska, *Poczet królów polskich w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń 1983; J. Kruszelnicka, *Portret na ziemi chełmińskiej. Cz. 1*, Toruń 1982 oraz eadem, *Portret na ziemi chełmińskiej. Cz. 2*, Toruń 1983.

³⁴ *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1982; K. Maliszewski, *Jakub Kazimierz Rubinkowski, szlachcic, mieszczanin toruński, erudyta barokowy*, Warszawa 1982; *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, red. M. Biskup, Warszawa 1983.

³⁵ Wydana jako *Księga pamiątkowa uroczystego obchodu 60-lecia Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Jubileuszowym Roku 750-lecia Torunia, 21–23 października 1983 r.*, Toruń 1988.

³⁶ T. Jasiński, *Pierwsze lokacje miast nad Wisłą. 750 lat Torunia i Chełmna*, Toruń 1980.

³⁷ K. Ciesielska, *Herb i pieczęcie miasta Torunia*, Toruń 1982.

Okładka pierwszej publikacji wydanej w ramach „Biblioteczki Toruńskiej”, z pierwotną nazwą serii

rzego Serczyka „Toruń w okresie międzywojennym”³⁸ (3,5 ark.) i Jana Bełkota „Wśród fratrów i konfratrów toruńskich”³⁹ (4 ark.). Ponadto planowane na 1982 r. na pierwszy kwartał Zbigniewa Zdrójkowskiego „Prawo chełmińskie” (5 ark.) i Stanisława Salmonowicza „Myśl Oświecenia w Toruniu”⁴⁰ (4 ark.) oraz na pierwsze półrocze tekst Tadeusza Pietrykowskiego pod roboczym tytułem „Torunia wiedzą tajemną opisanie”⁴¹ (4 ark.). Wszystkie powyższe propozycje TTK zgłoszono w ramach cyklu „Biblioteczka Toruńska”.

Trudno określić, w jaki sposób powstała koncepcja tytułu nowej serii wydawniczej. Już we wrześniu 1979 r. Komisja Wydawnicza Komitetu Obchodów 750-lecia, w skład której wchodziłi przecież członkowie TTK – Z. Jędrzyński, Z. Gardzielewski, A. Tuja-kowski, w piśmie adresowanym do władz miejskich postulowała utworzenie, na wzór „Biblioteki miasta Poznania”⁴², „Biblioteki miasta Torunia” firmowanej i finansowanej przez Urząd Miejski w Toruniu. W ramach serii obejmującej publikacje o tematyce toruńskiej proponowano następujące zagadnienia:

- „Patroni ulic Torunia”,
- „Urbanistyczny rozwój miasta”,
- „Rozwój Torunia w 35-leciu powojennym”,
- „Toruń jako ośrodek polskiego życia umysłowego w czasie zaborów pruskich”,
- „«Gazeta Toruńska» (1867) w służbie społeczeństwa zaboru pruskiego”,
- „Funkcje kulturalne Torunia w okresie międzywojennym i w 35-leciu PRL”⁴³.

Zarówno nazwa, jak i problematyka proponowanego cyklu są podobne do „Biblioteczki Toruńskiej” i można się tu dopatrywać pewnych zbieżności. Należy zaakcentować, iż nazwa serii wydawniczej TTK nie była wówczas jednoznacznie sprecyzowana. Według wstępnych zamierzeń wydawnictwa miały się ukazywać pod wspólnym tytułem „Narodziny miast pomorskich – 750-lecie Torunia i Chełmna”, o czym informowano w „Planie działania Toruńskiego Towarzystwa Kultury w roku 1981”⁴⁴ i w publikowanych sprawozdaniach Towarzystwa⁴⁵. Pozostałością

³⁸ Prawdopodobnie chodzi tu o książkę J. Serczyka *Wspomnienie o Toruniu z czasów Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939*, Toruń 1982, chociaż wcześniej autor opublikował także *Obraz międzywojennego Torunia*, Rocznik Toruński, t. 15: 1980, s. 147–160.

³⁹ J. Bełkot, *Wśród fratrów i konfratrów toruńskich. Z dziejów życia kulturalnego Torunia w latach 1920–1939*, Toruń 1982.

⁴⁰ S. Salmonowicz, *Myśl Oświecenia w Toruniu*, Toruń 1982.

⁴¹ Opublikowany pod tytułem *Toruń niewiarygodny* (Toruń 1983).

⁴² „Przewodnik Bibliograficzny” i bazy bibliograficzne Biblioteki Narodowej nie odnotowują takiej serii wydawniczej. Przymuszczać można, że chodzi tu o „Bibliotekę Kroniki Miasta Poznania” zainicjowaną w 1925 r., w której do dziś ukazują się wydawnictwa popularyzujące dzieje i kulturę Poznania, poświęcone m.in. wybitnym ludziom i zabytkom. Seria jest powiązana z „Kroniką Miasta Poznania”, kwartalnikiem poświęconym historii i współczesności Poznania, wydawanym od 1923 r., organem Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania. Zob. Red., *Dla czego?*, Kronika Miasta Poznania, 1923, nr 1, s. 1–2; *Towarzystwo Miłośników Miasta Poznania*, Kronika Miasta Poznania, 1925, nr 4, s. 87).

⁴³ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, Pismo Komisji Wydawniczej Komitetu Obchodów 750-lecia Torunia do Urzędu Miejskiego w Toruniu z dn. 15 września 1979 r.

⁴⁴ AP Toruń, Urząd Wojewódzki w Toruniu (dalej: UW Toruń), sygn. 5/454, s. 428.

⁴⁵ *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności za lata 1980–1984*, s. 23.

tej koncepcji jest tekst „Narodziny miast pomorskich. 750 lat Torunia i Chełmna” zamieszczony na okładce i na karcie przedtytułowej publikacji inicjującej cykl⁴⁶. Ostatecznie jednak przyjęto tytuł „Prace Popularnonaukowe Wydawane z Okazji Obchodów 750-lecia Miast Torunia i Chełmna. Biblioteczka Toruńska”, w skrócie – „Biblioteczka Toruńska”.

Koncepcja cyklu wydawniczego TTK pod względem zawartości również nie była wyraźnie określona. W dokumentacji Komisji Wydawniczej Komitetu Obchodów 750-lecia m. Torunia znajduje się plan wydawniczy „Biblioteczki Toruńskiej” obejmujący trzynaście tytułów. Wśród proponowanych prac wymieniono aż 5 pozycji, które ostatecznie nie ukazały się i pozostały wyłącznie w sferze planów wydawniczych. Zaliczyć do nich należy pozycję przygotowaną przez Irenę Bagińską i Bogdana Bilskiego „Muzyka w dawnym Toruniu i Chełmnie” (według planu 5 ark. wyd. w formacie A5 i nakładzie 3500 egz). Przedmiotem opracowania była „kultura muzyczna Torunia i Chełmna w okresie od średniowiecza po wiek XIX”. „Problemy twórczości muzycznej: profesjonalnej i amatorskiej, edukacji muzycznej, kontaktów miast pomorskich z ośrodkami europejskimi myśli i sztuki” planowano przedstawić w „perspektywie historycznej i ujęte w kontekście socjologicznym i ogólnie kulturowym”. Praca o charakterze popularnonaukowym miała zawierać ilustracje – „fotokopie zabytków muzycznych”. Kolejna pozycja wstępnie przyjęta do druku w ramach „Biblioteczki Toruńskiej” to „Rola Wisły w rozwoju Torunia” Zygmunta Churskiego. Opracowanie (w planie 5 ark. wyd., nakład 5000 egz.) przybliżyło „całokształt zagadnień hydrologii i gospodarki wodnej ze szczególnym uwzględnieniem odcinka toruńskiego”. Jako propozycję wydawniczą przedstawiono także pracę zbiorową „Problemy konserwacji zespołów staromiejskich Torunia i Chełmna”, która miała za zadanie „popularyzację spraw i problemów związanych z rewitalizacją zespołów staromiejskich Torunia i Chełmna”. Wśród proponowanych autorów znalazły się nazwiska Jana Zobołowicza, Jana Tejchmana i Jerzego Frycza oraz tak znana postać jak prof. Wiktor Zin. Uważano, iż „różnorodne ujęcia problemów konserwacji mogą stanowić ważne źródło wymiany poglądów dając materiał do szerokiej, niezmiernie interesującej dyskusji”. Nie wyszła z druku także kolejna pozycja, „Szkice Chełmińskie. Kultura umysłowa Chełmna i Ziemi Chełmińskiej w XIX i XX wieku”, autorstwa Alojzego Tujakowskiego. Planowaną publikację autor zamierzał poświęcić „wyłącznie sprawom niesłusznie zapomnianego miasta o niezwykle bogatej przeszłości polskiego życia umysłowego i kulturalnego pod zaborem pruskim i początkach XX w.” Ostatnie z projektowanych wydawnictw miało zawierać „zestaw biogramów wybitnych ludzi naszego regionu”, prezentując „ich działalność polityczną i społeczną na tle wydarzeń historycznych związanych z obchodami 750-lecia miast pomorskich”. Opracowanie zbiorowe, pod tytułem „Zasłużeni ludzie regionu I–II. Ziemi Chełmińskiej i Torunia”, przeznaczono do „szerokiego upowszechniania”, uznając iż publikacja będzie „przydatna w różnych kręgach społecznych – tego rodzaju pozycje cieszą się dużym zapotrzebowaniem i ogromną poczytnością”⁴⁷.

⁴⁶ T. Jasiński, *Pierwsze lokacje*, okładka i karta przedtytuł.

⁴⁷ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, Toruńskie Towarzystwo Kultury: Prace popularnonaukowe wydawane z okazji obchodów 750-lecia miast Torunia i Chełmna; Propozycje wydawnicze z okazji 750-lecia miast pomorskich. Koncepcja publikacji sylwetek „zasłużonych ludzi regionu” przerodziła się z czasem w projekt powołania nowej serii TTK poświęconej temu zagadnieniu. W trakcie obrad jednego z walnych zgromadzeń mówił o tym toruński literat Zdzisław Wrobel: „Nasuwa się tu jednocześnie pomysł nowy, który był już dyskutowany, ale nie doczekał się realizacji – mianowicie: rozpoczęcie serii sylwetek wybitnych ludzi związanych z regionem [wyróżn. oryg.]. Wiele wybitnych toruńczyków działało w przeszłości i tych na ogół znamy, ale wielu pojawiło się również w ostatnim

W zespole archiwalnym Komitet Obchodów 750-lecia m. Torunia znajduje się także dokument zatytułowany „Propozycje wydawnicze z okazji 750-lecia miast pomorskich”. Wymienia on dziewięć prac przeznaczonych do publikacji, z których sześć ukazało się w ramach „Biblioteczki Toruńskiej”, trzy nie wyszły poza sferę planów wydawniczych. Popularnonaukowy „Dawny Toruń w przekazach ikonograficznych i kartografii” Andrzeja Tomczaka (5 ark. wyd., w formacie A5, nakład 3 tys. egz.) miał dzięki reprodukcjom zachowanych przekazów źródłowych odtworzyć dawny kształt i piękno miasta: Oceniano: „źródła ikonograficzne i kartograficzne Torunia są wyjątkowo bogate, dają wizualny i syntetyczny obraz miasta i one same często są dziełami sztuki”. Ilustrowana praca stanowiąca „retrospektywny przegląd widoków Torunia” „zgrupowanych z różnych zbiorów europejskich”, miała pełnić rolę „curiosum wydawniczego”. Kolejna planowana publikacja to „Rozwój urbanistyczny miast pomorskich na przykładzie Torunia i Chełmna” opracowana przez inżyniera Tadeusza Rutza (5 ark. wyd. w formacie A5, nakład 3 tys. egz.). Popularnonaukowa praca miała na celu prezentację „w części historycznej rozwoju urbanistycznego miast na podstawie wprowadzonego prawa chełmińskiego, w część drugiej aktualnych zagadnień spraw urbanistycznych”. W sferze zamierzeń wydawniczych pozostało też opracowanie „Rola i zdania województwa toruńskiego w realizacji programu „Wisła” (5 ark. wyd. formatu A5, nakład 3 tys. egz.) autorstwa chemika, profesora i rektora UMK Antoniego Swinarskiego. Miało ono popularyzować program regulacji rzeki i budowę kilku stopni wodnych. Publikacja przybliżała „perspektywy, zadania i skutki realizacji programu „Wisła” w skali ogólnopolskiej, a szczególnie dla woj. toruńskiego”⁴⁸.

Ostatecznie, ukazująca się w latach 1980–1984, seria „Biblioteczka Toruńska” objęła dwanaście kolejno numerowanych publikacji, których pełny wykaz zamieszczono w ostatniej pozycji cyklu:

Nr 1 Tomasz Jasiński, *Pierwsze lokacje miast nad Wisłą – 750 lat Torunia i Chełmna*.
Nr 2 Krystyna Zielińska-Melkowska, *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233 i 1251 r.)*.

Nr 3 Karola Ciesielska, *Herb i pieczęcie miasta Torunia*.

Nr 4 Stanisław Salmonowicz, *Mysł Oświecenia w Toruniu*.

Nr 5 Jerzy Serczyk, *Wspomnienie o Toruniu z czasów Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939*.

Nr 6 Jan Bełkot, *Wśród fratrów i konfratrów toruńskich. Z dziejów życia kulturalnego Torunia w latach 1920–1939*.

Nr 7 Janusz Tandecki, *Cechy rzemieślnicze w Toruniu i Chełmnie. Zarys dziejów*.

Nr 8 Kazimierz Gregorkiewicz, *Toruń. Przestrzenny rozwój miasta*.

Nr 9 Tadeusz Petrykowski, *Toruń niewiarygodny*.

Nr 10 *Imprezy towarzyskie i oficjalne w dawnym Toruniu. Szkice*, pod red. Jacka Staszewskiego.

Nr 11 Jerzy Kałdowski, *Ratusz w Chełmnie*.

Nr 12 Eugenia Kwiatkowska, *Chełmno współczesne na tle jego przeszłości*⁴⁹.

40-leciu, przy czym wielu już odeszło i myślę, że naszym obowiązkiem jest przypomnienie społeczeństwu tych wybitnych twórców, pisarzy, krytyków, malarzy. Najlepszą formą przypomnienia byłaby taka biblioteczka – niedużych książeczek o dość dużych nakładach. One właśnie byłyby optymalne i one mogłyby pokryć deficyt na innej działalności wydawniczej”. Zob. AP Toruń, UW Toruń, sygn. 5/454, s. 273.

⁴⁸ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, Propozycje wydawnicze z okazji 750-lecia miast pomorskich.

⁴⁹ E. Kwiatkowska, *Chełmno współczesne na tle jego przeszłości*, Toruń 1984, skrzydełka obwoloty. Pełny opis bibliograficzny wszystkich tytułów serii zamieszczono w Aneksie dołączonym do artykułu.

Koordinowanie nowej inicjatywy wydawniczej TTK powierzono zasłużonemu w kreowaniu życia społeczno-kulturalnego miasta i regionu Alojzemu Tujakowskiemu⁵⁰. Nazwisko Tujakowskiego jako redaktora wydawnictw występuje na stronie redakcyjnej wszystkich pozycji cyklu. Wieloletni i zasłużony dyrektor Książnicy Miejskiej, a następnie Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Książnicy Miejskiej w Toruniu miał doświadczenie w działalności wydawniczej i księgarskiej. W latach 1945–1946 pełnił funkcję kierownika handlowego „Spółdzielczej Księgarni Nauczycielskiej” w Toruniu, a następnie uruchomił własną „Księgarnię Szkolną”. Prowadził ją do 1950 r. i w tym czasie własnym nakładem wydał dwa tytuły. Następnie był pracownikiem Domu Książki do chwili służbowego przeniesienia w 1954 r. do Książnicy Miejskiej, gdzie m.in. koordynował prace wydawnicze biblioteki. Był redaktorem serii „Prace Książnicy Miejskiej” w latach 1977–1980 i jednocześnie od 1975 do 1992 r. pełnił funkcję redaktora „Rocznika Toruńskiego” wydawanego od 1966 r. przez To-Mi-To⁵¹. Doświadczenie zawodowe Tujakowskiego gwarantowało profesjonalne przygotowanie tekstów do druku.

Inicjując serię wydawniczą TTK liczyło na zainteresowanie lokalnej społeczności. Koncepcję cyklu starano się przybliżyć czytelnikom już w pierwszej publikacji. Pisano wówczas: „Oddajemy do rąk czytelników pierwszy tomik serii popularnonaukowej poświęconej historii miast Torunia i Chełmna. Przypadająca w 1983 roku doniosła rocznica 750-lecia ich lokacji jest okazją do przypomnienia świetnej przeszłości miast pomorskich, ich początków, rozwoju i czasów nam współczesnych. Różnorodna tematyka zamierzonych publikacji będzie, mamy nadzieję, odpowiadała zainteresowaniom czytelniczym, uświetni zbliżające się obchody jubileuszowe, w których Toruńskie Towarzystwo Kultury pragnie wziąć żywy udział”⁵².

Poszczególne tomiki ukazywały się w Toruniu na początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Pierwszy wyszedł w 1980 r., po dwuletniej przerwie, w 1982 r. dalsze cztery (nr 3–6), w 1983 r. kolejne trzy (nr 7–9), w 1984 r. trzy ostatnie (nr 10–12) oraz brakujący drugi numer cyklu. Publikacja ta wyszła stosunkowo późno w odniesieniu do całej serii. Pierwotnie miało to być „Prawo chełmińskie, lokalizacja miast pomorskich Toruń – Chełmno 1233–1983”, autorstwa Zbigniewa Zdrójkowskiego i Macieja Gołębińskiego. Informację taką zawierają dokumenty archiwalne, w świetle których praca miała zaprezentować „w formie popularnej dokumenty i sprawy związane z wprowadzeniem prawa chełmińskiego na ziemiach polskich, jego znaczenie w rozwoju politycznym i społeczno-gospodarczym”⁵³. Pozycja, z adnotacją „w druku”, znalazła się także w wykazie serii zamieszczonym w publikacji J. Serczyka *Wspomnienie o Toruniu...*⁵⁴. W kolejnej pozycji cyklu, J. Bełkota *Wśród fratrów i konfratrów...*, jako drugą pozycję wymieniono „Zarys prawa chełmińskie-

⁵⁰ *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności za lata 1980–1984*, s. 23.

⁵¹ K. Tomkowiak, *Życie wśród książek. Alojzy Tujakowski (1914–1992) – księgarz, bibliotekarz, pedagog, działacz społeczny i samorządowy*, [w:] *Księga pamięci. Alojzy Tujakowski. Życie i działalność (1914–1992)*, red. R. Sakrajda, Toruń 2008, s. 22–26, 46. Prace wydane nakładem Księgarni Szkolnej Tujakowskiego: J. Czerni, *Testament młodości. Wizje i konstrukcje poetyckie*, Toruń 1948, oraz W. Zawodziński, *Dwaj poeci filozofowie*, Toruń 1949 – nakładem drugiej pozycji ustalono na podstawie akt Głównego Urzędu Prasy, Publikacji i Widowisk. Por. W. Ciszewska, *Spółdzielcza Księgarnia Nauczycielska w Toruniu w latach 1945–1950*, *Folia Toruniensia*, 2002, nr 2–3, s. 76; eadem, *Książka w Toruniu w latach 1945–1950. Ruch wydawniczo-księgarski*, Toruń 2005, s. 178–183 (Księgarnia Szkolna A. Tujakowskiego), 212.

⁵² T. Jasiński, *Pierwsze lokacje*, s. [5].

⁵³ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, Toruńskie Towarzystwo Kultury: Prace popularnonaukowe wydawane z okazji obchodów 750-lecia miast Torunia i Chełmna.

⁵⁴ J. Serczyk, *Wspomnienie o Toruniu*, skrzydełka obwoluty.

go”, bez precyzowania autorstwa, ale ponownie z określeniem „w druku”⁵⁵. Ostatecznie drugi tomik serii ukazał się dopiero w 1984 r. i był to *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233 i 1251 r.)* K. Zielińskiej-Melkowskiej.

Serii nadano jednolity, kieszonkowy format „szesnastki” o wymiarach 20 x 13 cm. Wyjątkiem jest wspomniana już książka K. Zielińskiej-Melkowskiej o wymiarach 19,5 x 13 cm. Ta nieznaczna różnica może wynikać z innego obcięcia brzegów papieru, jak i faktu przygotowania tej publikacji jako jednej z ostatnich pozycji serii.

W planach wydawniczych objętość pierwszych publikacji „Biblioteczki Toruńskiej” szacowano na 5,5 arkusza wydawniczego w nakładach po 3500 egzemplarzy⁵⁶. Ostatecznie objętość większości tomików wyniosła około siedemdziesięciu stron i waha się od 59 (nr 3) do 92 (nr 9) stron. Tylko trzy tytuły (nr 2, nr 6, nr 7) nieznacznie przekroczyły sto stron. Najobszerniejszy jest *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński*, liczący wraz z niepaginowanymi 113 stron. Rzeczywiste nakłady poszczególnych tomików wyniosły 3 tys. egzemplarzy, w przypadku kilku tytułów (nr 4, nr 6–8, nr 10) liczbę tę powiększono o 50 dodatkowych, przypuszczalnie autorskich, egzemplarzy. Tylko dwie książki *Ratusz w Chełmnie* (nr 11) oraz *Toruń niewiarygodny* (nr 9) ukazały się w nakładzie 5 tys. egzemplarzy; dla tej ostatniej wyłoczono dodatkowo 50 egzemplarzy autorskich⁵⁷.

Za opracowanie graficzne cyklu „Biblioteczka Toruńska” odpowiedzialny był Zygfryd Gardzielewski⁵⁸. Ten artysta książki pierwsze kroki w zawodzie stawiał w Pomorskiej Drukarni Rolniczej pod kierunkiem artysty litografa Aleksandra Syski. Po wojnie współpracował z Toruńskimi Zakładami Graficznymi, a od 1953 r. pełnił tam funkcję kierownika artystycznego. Współtworzył Oficynę Drukarską Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika, którą od 1975 r. kierował. W latach 1951–1955 oraz 1968–1971 prowadził zajęcia z litografii artystycznej na Wydziale Sztuk Pięknych UMK. Ukoronowaniem jego działalności zawodowej jest Antykwę Toruńska, nowy krój pisma drukarskiego, zaprojektowany przy technicznej pomocy Józefa Gruszki, o bardzo wyraźnym wpływie toruńskiego gotyku widocznym w rysunku liter. Gardzielewski był autorem ilustracji i opracowania graficznego wielu wydawnictw, m.in. Książnicy Miejskiej, TNT, unikalnych edycji Towarzystwa Bibliofilów⁵⁹. Zaprojektował też kształt edytorski pierwszej serii TTK, z białą kartonową okładką zaopatrzoną w papierową obwolutę ze skrzydełkami⁶⁰.

⁵⁵ J. Bełkot, *Wśród fratrów i konfratrów*, skrzydełka obwoluty. Przypuszczalnie chodziło o pracę Z. Zdrójkowskiego *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1812)*, wydaną w Toruniu w 1983 r. nakładem UMK oraz Urzędu Miasta Chełmna.

⁵⁶ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, *Wydawnictwa związane z obchodami 750-lecia Torunia i Chełmna*.

⁵⁷ Informacje na podstawie stron redakcyjnych lub metryczki drukarskiej poszczególnych tomików; zob. też *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności za lata 1980–1984*, s. 23–24.

⁵⁸ Informacja na podstawie stron redakcyjnych kolejnych tomików.

⁵⁹ Na temat Z. Gardzielewskiego i jego aktywności typograficznej pisali m.in. A. Felski, *Nowa polska czcionka – dziełem grafika toruńskiego*, „Gazeta Toruńska”, 1970, nr 87, s. 4; T. Zakrzewski, *Kształt i oblicze piękna w sztuce książki Zygfryda Gardzielewskiego*, Toruń 1993; *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1994. Materiały do biografii*, red. s. Kalemka, Toruń 1995, s. 207; T. Zakrzewski, *O sztuce książki Zygfryda Gardzielewskiego*, Malbork 1995; *Twórczość fotograficzna i typograficzna Janiny i Zygfryda Gardzielewskich*, Toruń 2002; *Przemijanie. Pamięci Zygfryda Gardzielewskiego*, Toruń 2002; L. Klimaszewska, *Oficyna Drukarska Książnicy Miejskiej im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (część I)*, Folia Toruniensia, t. 8: 2008, s. 91–104; eadem, *Oficyna Drukarska (cz. II)*, Folia Toruniensia, t. 9–10: 2009–2010, s. 75–84.

⁶⁰ *Obwoluta* to okładka ochronna, do której wykorzystuje się grubszy papier. Dodatkowo jej trwałość może wzmocnić oklejenie bezbarwną folią. Obwoluta pełni także funkcję reklamową. Por. *obwoluta*, [w:] EWoK, szp. 1656.

Każdy tomik serii otrzymał własną, ale utrzymaną w stylu serii okładkę ochronną. Jej przestrzeń podzielono na dwa pola wypełnione kontrastowymi kolorami (np. czarny i czerwony w nr. 1, żółty i zielony w nr. 4). Górne, nieznacznie większe (11,5 cm wysokości⁶¹), przeznaczono na ilustracje tematycznie nawiązujące do treści publikacji. Na przykład na okładce pracy K. Ciesielskiej *Herb i pieczęcie miasta Torunia* zamieszczono reprodukcję emblematu znad wejścia do apteki Rady Miejskiej w Toruniu, który zaginął w czasie drugiej wojny światowej⁶², a na okładce *Wspomnienia o Toruniu...* J. Serczyka wykorzystano fotografię, autorstwa Janiny Gardzielewskiej, medalu wybitego z okazji obchodów siedemsetlecia Torunia⁶³. Dolna część obwoluty (wysokości 8,5 cm) pełniła funkcję informacyjną. W tym polu umieszczano tytuł danej pracy złożony Antykwą Toruńską oraz element graficzny traktowany jako znak serii. Na tej samej wysokości na dolnej okładce widnieje sygnet wydawniczy TTK wraz z pełną nazwą Towarzystwa. Skrzydełka obwoluty pozostawały jednolicie białe. Tylko w trzech tomikach (nr 5–6 i nr 12) wydrukowano na nich krótkie teksty informujące o serii.

Sygnet wydawniczy TTK

Element graficzny górnej części okładki serii „Biblioteczka Toruńska”

Element graficzny, który widnieje na górnej okładce wszystkich publikacji z serii „Biblioteczka Toruńska” to owalny kartusz o wymiarach 3,7 x 3,5 cm. Wewnątrz dekoracyjnego obramowania umieszczono stylizowany herb Torunia – mur miejski z trzema blankowanymi basztami i bramą pośrodku, widniejący na szelagach wybitych w toruńskiej mennicy po 1454 roku⁶⁴.

To oznaczenie graficzne, powszechnie dziś uznawane za znak omawianej serii⁶⁵, w rzeczywistości zaprojektowano jako oficjalny symbol jubileuszu siedemsetpięćdziesięciolecia Torunia. Różne wersje tego „znacznka obchodów” przygotowała Oficyna Drukarska Książnicy Miejskiej, zapewne sam Z. Gardzielewski, a Toruńskie Zakłady Graficzne wykonały klisze „według zgłoszonych potrzeb przez zainteresowane jednostki”⁶⁶. Oznaczenie to umieszczano na różnego rodzaju zaproszeniach, programach i innych drukach towarzyszących obchodom jubileuszowym.

⁶¹ Wyjątkowo w pracy *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński* (nr 2), wydanej jako ostatnia w cyklu, jest to 11 cm.

⁶² K. Ciesielska, op. cit., s. [59].

⁶³ J. Serczyk, *Wspomnienia o Toruniu*, skrzydełka obwoluty.

⁶⁴ K. Ciesielska, op. cit., s. 19.

⁶⁵ L. Klimaszewska określa ten element graficzny jako „herb Torunia”, zob. eadem, *Oficyna Drukarska (cz. II)*, s. 75.

⁶⁶ AP Toruń, KO 750-lecia, sygn. 18, Protokół z roboczego posiedzenia Komisji Wydawniczej – 17.11.1981.

Mamy zaszczyt zaprosić na spotkanie z uczestnikami
Międzynarodowych Spotkań Artystycznych nad Wisłą

zorganizowanych z okazji

750-LECIA TORUNIA I CHEŁMNA

Odbędzie się ono w foyer Auli Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w dniu 22 lipca 1983 r. o godz. 21.00.

Komitet organizacyjny

ODKM - K-13 - 310

Druk okolicznościowy z jubileuszowym „znaczką obchodów”

Źródło: AP Toruń, Komitet Jubileuszowy 750-lecia miasta Torunia, sygn. 48

TORUŃ

1233-1983

PROGRAM
UROCZYSTEJ INAUGURACJI

OBCHODÓW 750-LECIA TORUNIA

w dniu 38 ROCZNICY WYZWOLENIA MIASTA 1 lutego 1983 r.

Druk okolicznościowy z innym wariantem jubileuszowego „znaczką obchodów”

Źródło: AP Toruń, Komitet Jubileuszowy 750-lecia miasta Torunia, sygn. 48

Omówiony znak graficzny występuje w wydawnictwach TTK w dwóch wariantach. Na okładkach publikacji wydanych w ramach serii „Biblioteczka Toruńska” widnieje jego prostsza wersja – tylko herb Torunia w ozdobnym obramowaniu. Wersję drugą z napisem „Toruń” i jubileuszową datą „1233–1983”, umieszczoną pośrodku strony przytytułowej⁶⁷, na której Antykwą Toruńską podano nazwę instytucji sprawczej (Toruńskie Towarzystwo Kultury) i pełny tytuł serii („Prace Popularnonaukowe Wydawane z Okazji Obchodów 750-lecia Miast Torunia i Chełmna”) wraz z dopełnieniem („Biblioteczka Toruńska”) i kolejnym numerem tomu w ramach cyklu. U dołu strony przytytułowej drukowano miejsce i datę wydania publikacji. Te ostatnie informacje powtarzano na dole strony tytułowej, pod sygnetem

⁶⁷ Wyjątkowo w ostatnich tomikach (nr 2, nr 11–12) na stronie przytytułowej zamieszczono pierwszy wariant „znaczką obchodów” – herb Torunia w ozdobnym kartuszu.

wydawniczym TTK. Strona tytułowa zawiera także imię i nazwisko autora oraz wyeksponowany większym stopniem pisma tytuł pracy. Na stronie przytytułowej i tytułowej stosowano druk dwubarwny. Z reguły „znaczek obchodów” oraz tytuł pracy był tłoczony farbą w kolorze dolnej części obwoluty – czerwonym, brązowym, niebieskim, zielonym, fioletowym, różowym⁶⁸. Pozostałe elementy tłoczono tradycyjnie w kolorze czarnym.

Wszystkie tomiki omawianej serii zostały zaopatrzone w czarno-białe ilustracje⁶⁹. W większości są to fotografie zabytków, ale także plany i mapy Torunia i Chełmna, portrety postaci ważnych dla obu miast, reprodukcje obrazów i kart tytułowych druków, różnego rodzaju rysunki. Autorami fotografii wymienionymi na stronach redakcyjnych poszczególnych tomików byli bliżej nieznany Grzymisław Jasiński⁷⁰, początkowo związany z pracownią mikrofilmową TNT, a później pracownik UMK Waław Górski⁷¹, stosunkowo najczęściej Janina Gardzielewska, wybitny artysta fotografik (jej nazwisko pojawia się czterokrotnie)⁷². W większości tomików jednak nie podawano ani autorstwa, ani źródła fotografii. Tylko we *Wspomnieniu o Toruniu* J. Serczyka na stronie redakcyjnej zamieszczono informację o wykorzystaniu fotografii ze zbiorów autora T. Zakrzewskiego oraz Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie⁷³.

Wszystkie tomiki z serii „Biblioteczka Toruńska” zostały wytłoczone w Oficynie Drukarskiej Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu⁷⁴. Zakład poligraficzny powstał z inicjatywy ówczesnego dyrektora Książnicy A. Tujakowskiego w grudniu 1961 r. Pierwotnie był to warsztat przy Książnicy Miejskiej specjalizujący się w drukach akcydensowych. W 1973 roku wraz z przeniesieniem biblioteki do nowego gmachu przy ul. Słowackiego 8 zakład mógł rozszerzyć działalność. W roku 1974 został zatwierdzony przez dyrekcję Zjednoczenia Przemysłu Poligraficznego i przekształcony w drukarnię biblioteczną pod nazwą Oficyna Drukarska. W jej skład wchodziły drukarnia i introligatornia, a kierownictwo całości powierzono Z. Gardzielewskiemu. W Oficynie tłoczono wydawnictwa seryjne Książnicy Miejskiej (m.in. „Prace Książnicy Miejskiej”), informatory, materiały metodyczne, katalogi wystaw. Drukarnia realizowała także zamówienia zewnętrzne, wykazując dużą troskę o formę publikacji. Z jej usług korzystało m.in. Towarzystwo Bibliofilów im. J. Lelewela, To-Mi-To, TTK⁷⁵.

Pierwszy tomik „Biblioteczki Toruńskiej”, opublikowany w 1980 r., kosztował 20 zł. Pozostałe publikacje z tej serii, wydane w latach 1982–1984, można było nabyć za 30 zł. Informacje o cenie poszczególnych tomików zamieszczono na ich obwolutach. Seria była dystrybuowana w księgarniach Domu Książki, placówkach PTTK oraz w siedzibie TTK⁷⁶.

⁶⁸ Wyjątkowo w tomiku *Chełmno współczesne na tle jego przeszłości* (nr 12) tytuł wytłoczono kolorem czarnym.

⁶⁹ Jedyne zbiór artykułów pt. *Imprezy towarzyskie i oficjalne w dawnym Toruniu* wydano bez materiału ilustracyjnego.

⁷⁰ K. Zielińska-Melkowska, *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233 i 1251 r.)*, Toruń 1984, s. [4].

⁷¹ K. Ciesielska, *Herb i pieczęcie*, s. [59].

⁷² Są to tomiki nr 2–3, nr 11–12.

⁷³ J. Serczyk, *Wspomnienie o Toruniu*, s. [4].

⁷⁴ Informacja na podstawie stron redakcyjnych lub metryczki drukarskiej poszczególnych tomików.

⁷⁵ K. Tomkowiak, *Życie wśród książek*, s. 41–44; L. Klimaszewska, *Oficyna Drukarska (część I)*, s. 91, 94. W latach 90. Oficyna przeżywała kłopoty finansowe i techniczne. Gdy Z. Gardzielewski przeszedł na emeryturę, nowy dyrektor Książnicy, Teresa E. Szymorowska podjęła w 1998 r. decyzję o zamknięciu Oficyny Drukarskiej (zob. *ibidem*, s. 93).

⁷⁶ J. Bełkot, *Wśród fratrów i konfratrów*, skrzydełka obwoluty.

Trudno obiektywnie ocenić, czy cykl cieszył się popularnością i wypełnił swoje zadanie popularyzacji wiedzy o regionie docierając do masowego odbiorcy. Inicjatorzy serii i jej redaktorzy – tj. prezes TTK Cz. Niedzielski, Z. Gardzielewski, A. Tujakowski jako redaktor oraz sekretarz TTK Jan Wojciechowski – w 1986 r. otrzymali nagrodę zespołową Wojewody Toruńskiego za cykl wydawniczy zrealizowany w związku z jubileuszem siedemsetpięćdziesięciolecia Torunia i Chełmna⁷⁷. Z kolei Jacek Wiesiołowski recenzując serię zwrócił uwagę na brak „wyrównanego, wysokiego poziomu popularnonaukowego wykładu”. W jego ocenie część wydawnictw miała nadmiernie naukowy lub przeciwnie – zbyt uproszczony poziom narracji. Za „najnudniejszy tomik serii” uznał opracowanie J. Bełkota ze względu na „kronikarski tok wywodów, rozwlekły i suchy opis”. Z kolei publikacji S. Salmonowicza zarzucił „precyzowanie pojęć” niewłaściwe w pracy popularnonaukowej i „odstręczające czytelnika”. Zdaniem recenzenta podstawowym uchybieniem serii było „izolowanie Torunia od reszty Pomorza i Polski”, co mogło budzić „sceptycyzm wobec pozycji Torunia na mapie kraju”, a przecież „to nie jest tuzinkowe miasto, które może stracić przy porównaniu z innymi”⁷⁸.

W opinii J. Wiesiołowskiego „Biblioteczka Toruńska” naśladowała „Bibliotekę Kopernikańską”, wydawaną na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. podserię „Prac Popularnonaukowych” TNT. Jej powstanie było związane z uroczystymi obchodami pięćsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika w 1973 r., a tematyka obejmowała życie astronoma i jego działalność w różnych dziedzinach nauki. Cała seria liczyła siedemnaście tomików i ukazała się w nakładzie 250 tys. egzemplarzy. M. Biskup uznał, że było to czołowe osiągnięcie wydawnicze TNT⁷⁹. Za kształt graficzny serii odpowiadał Z. Gardzielewski, który zastosował w niej po raz pierwszy kolorową obwolutę z ilustracją tematycznie nawiązującą do treści publikacji. Stąd zapewne brały się skojarzenia z „Biblioteką Toruńską”, bardzo podobną pod względem opracowania graficznego i popularnego charakteru. Pomimo wykorzystania modelu prac popularyzatorskich wypracowanego przez TNT, w przekonaniu J. Wiesiołowskiego podstawowy cel „Biblioteczki Toruńskiej”, czyli „zaciekawienie czytelnika tak pozornie specjalistycznymi problemami”, został osiągnięty⁸⁰.

Na „Bibliotekę Toruńską” wydawaną w latach 1980–1984 złożyło się dwanaście tomików. Wspomniane wyżej plany i propozycje dotyczące wydawnictw tej serii świadczą nie o stałej, lecz raczej zmiennej koncepcji cyklu. Jeszcze w 1984 r. w sprawozdaniach TTK informowano o kolejnych jej tytułach znajdujących się „w druku i ostatniej fazie przygotowań”, wymieniając wówczas m.in. T. Zakrzewskiego „Życie polskie w Toruniu w ostatnich latach zaboru pruskiego” oraz J. Bełkota „Uniwersytet toruński”⁸¹. Książki te ukazały się w 1985 i 1986 r., jednak już w serii „Biblioteczka Toruńskiego Towarzystwa Kultury”⁸². Zarząd TTK uznając, że po-

⁷⁷ *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności w latach 1984–1988*, s. 12.

⁷⁸ J. Wiesiołowski, *Biblioteczka Toruńska*, s. 216–217.

⁷⁹ M. Biskup, *Zygfryd Gardzielewski – grafik wydawnictw Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, [w:] *Wybitny artysta sztuki książki i typografii. Materiały sesji poświęconej Zygfrydowi Gardzielewskiemu (1914–2001)*, Toruń 2003, s. 51.

⁸⁰ J. Wiesiołowski, *Biblioteczka Toruńska*, s. 217. Odrębnej oceny doczekała się tylko praca K. Ciesielskiej. Recenzent uznał ją za interesującą i cenną, ale zwracał uwagę na „kilka opuszczeń i braków” w przypisach, co jednak jest zrozumiałe w pracy popularnonaukowej. Zob. s. K. Kuczyński, *K. Ciesielska* [Rec.], s. 204–205.

⁸¹ *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności za lata 1980–1984*, s. 24.

⁸² T. Zakrzewski, *Życie polskie w Toruniu w ostatnich latach zaboru pruskiego (1916–1920)*, Toruń 1985, oraz J. Bełkot, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1945–1985*, Toruń 1986.

przedni cykl wydawniczy cieszył się zainteresowaniem i uznaniem, o czym miała świadczyć wspomniana nagroda zespołowa, postanowił kontynuować wydawanie prac popularnonaukowych w nowej serii. Jej redakcję ponownie powierzono A. Tu-jakowskiemu, a opracowanie graficzne Z. Gardzielewskiemu. Koncepcja kolejnej inicjatywy edytorskiej była bardzo pojemna, w jej ramach zamierzano wydawać pozycje dotyczące regionu i jego życia społeczno-kulturalnego⁸³. Przeciętny czytelnik nie odróżnia dziś „Biblioteczki Toruńskiej” od „Biblioteczki Toruńskiego Towarzystwa Kultury”, tym bardziej że oba cykle mają w zasadzie jednakowe opracowanie graficzne⁸⁴. Niemniej jednak pierwsza seria TTK pozostaje w świadomości mieszkańców Torunia jako podstawowe wydawnictwo zawierające wiedzę o regionie, przedstawioną w sposób zrozumiały i przystępny.

Aneks

Prace Popularnonaukowe Wydawane z Okazji Obchodów

750-lecia Miast Torunia i Chełmna.

Biblioteczka Toruńska, ISSN 0239-6513

Wykaz obejmuje wszystkie pozycje opublikowane w ramach serii według numeracji kolejnych tomików. Opis bibliograficzny, sporządzony z autopsji, składa się z następujących elementów: tytuł, autor, autor opracowania graficznego, autor fotografii, miejsce wydania, instytucja sprawcza, miejsce druku i nazwa drukarni, objętość, ilustracje, format, numeracja w obrębie serii. Nazwę Oficyny Drukarskiej Książnicy Miejskiej zastąpiono skrótem „Oficina DKM”. Zapis uzupełniono o numer pozycji danego tomiku w „Przewodniku Bibliograficznym” (PB) oraz w *Bibliografii miasta Torunia*, t. II: 1972–1993 (BMT) H. Baranowskiego wydanej w Toruniu w 1996 r.

1. *Pierwsze lokacje miast nad Wisłą : 750 lat Torunia i Chełmna* / Tomasz Jasiński ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1980 (Toruń : Oficyna DKM). – 66, [2] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 1) PB 3471/81; BMT-339
2. *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński : (1233 i 1251 r.)* / Krystyna Zielińska-Melkowska ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski ; fotografie Janina Gardzielewska, Grzymisław Jasiński. – Toruń : TTK, 1984 (Toruń : Oficyna DKM). – 111, [2] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 2) PB 45/85; BMT-639
3. *Herb i pieczęcie miasta Torunia* / Karola Ciesielska ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski ; fotografie Janina Gardzielewska, Wacław Górski. – Toruń : TTK, 1982 (Toruń : Oficyna DKM). – 57, [2] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 3) PB 3813/82; BMT-289
Rec. Kuczyński Stefan Krzysztof, *Archeion*, [t.] 77: 1984, s. 202–205.
4. *Myśl Oświecenia w Toruniu* / Stanisław Salmonowicz ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1982 (Toruń : Oficyna DKM). – 76, [3] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 4) PB 1335/83; BMT-1388
5. *Wspomnienie o Toruniu z czasów Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939* / Jerzy Serczyk ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1982 (Toruń

⁸³ *Toruńskie Towarzystwo Kultury. Sprawozdanie z działalności w latach 1984–1988*, s. 31.

⁸⁴ Por. obwoluty prac T. Jasińskiego *Pierwsze lokacje oraz Jesień 1939. Dokumentacja pierwszych miesięcy okupacji niemieckiej na Pomorzu Gdańskim*, Toruń 1989.

: Oficyna DKM). – 67, [1] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska / Toruńskie Towarzystwo Kultury ; nr 5) PB 5614/82; BMT–507

6. *Wśród bratów i konfratrów toruńskich : z dziejów życia kulturalnego Torunia w latach 1920–1939* / Jan Bełkot ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1982 (Toruń : Oficyna DKM). – 100, [4] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 6) PB 9209/82; BMT–1020
7. *Cechy rzemieślnicze w Toruniu i Chełmnie : zarys dziejów* / Janusz Tandecki ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1983 (Toruń : Oficyna DKM). – 101, [2] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 7) PB 7690/83; BMT–932
8. *Toruń : przestrzenny rozwój miasta* / Kazimierz Gregorkiewicz ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1983 (Toruń : Oficyna DKM). – 66, [5] s., [4] k. tabl. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 8) PB 2115/84; BMT–162
9. *Toruń niewiarygodny* / Tadeusz Petrykowski ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1983 (Toruń : Oficyna DKM). – 88 s., [4] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 9) PB 7662/84; BMT–278
10. *Imprezy towarzyskie i oficjalne w dawnym Toruniu : szkice* / pod red. Jacka Staszewskiego ; oprac. Antonina Bartoszewicz, Stanisław Salmonowicz, Jerzy Wojtowicz, Tadeusz Zakrzewski ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski. – Toruń : TTK, 1984 (Toruń : DKM). – 77, [5] s. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 10) PB 5900/84; BMT–2703
11. *Ratusz w Chełmnie* / Jerzy Kałdowski ; oprac. graficzne [Zygfryd Gardzielewski ; fotografie Janina Gardzielewska. – Toruń : TTK, 1984 (Toruń : Oficyna DKM). – 69, [3] s. : il. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 11) PB 8932/84; BMT – nie notuje
12. *Chełmno współczesne na tle jego przeszłości* / Eugenia Kwiatkowska ; oprac. graficzne Zygfryd Gardzielewski ; fotografie Janina Gardzielewska. – Toruń : TTK, 1984 (Toruń : Oficyna DKM). – 74, [1] s., [2] k. tabl. : fot. ; 20 cm. – (Biblioteczka Toruńska ; nr 12) PB 4628/85; BMT – nie notuje

summary

“Toruń’s book collection” (1980–1984) – the series of the Toruń Society of Culture

“Toruń’s book collection” is a series for the general public, which was created to commemorate the 750th anniversary of two Pomeranian towns – Toruń and Chełmno. Its publisher was the Toruń Society of Culture, which rendered great service to broaden the historical consciousness of Toruń’s inhabitants. In the years 1980–1984 twelve volumes presenting the history, tradition and culture of the region to the general public were published.

Zygfryd Gardzielewski was responsible for the graphic design, and Alojzy Tujakowski was an editor. The edition of the series was finished in 1984, but there appeared a similar initiative – “Book Collection of the Toruń Society of Culture”- which continued the tradition of publishing books for the general public. The article describes the circumstances of the creation of the first publishing cycle of the Toruń Society of Culture. It lists books which were to have been published, but eventually never occurred in print.

**„Biblioteczka Toruńska” [Thorner Handbibliothek] (1980–1984)
– eine Reihe des Toruńskie Towarzystwo Kultury
[Thorner Kulturverein]**

Die „Biblioteczka Toruńska” [Thorner Handbibliothek] ist eine populärwissenschaftliche Reihe, die zu Ehren des 750. Jubiläums der pommerschen Städte Thorn/Toruń und Kulm/Chełmno entstand. Ihr Herausgeber war der Thorner Kulturverein, der sich um die Vertiefung des historischen Bewusstseins unter den Einwohnern dieser Städte verdient gemacht hat. In den Jahren 1980–1984 erschienen zwölf fortlaufend nummerierte Bände, die die Geschichte, Tradition und Kultur der Region populärwissenschaftlich präsentierten. Verantwortlich für die graphische Bearbeitung des Zyklus war Zygfryd Gardzielewski, die Funktion des Verlagsredakteurs übte Alojzy Tujakowski aus. Die Edition der Reihe wurde 1984 eingestellt, aber die Strömung der populärwissenschaftlichen Publikationen wurde in einer neuen Initiative fortgesetzt – und zwar in der „Biblioteczka Toruńskiego Towarzystwa Kultury” [Handbibliothek des Thorner Kulturvereins]. Der Artikel bringt die Entstehungsumstände des ersten Publikationszyklus des Thorner Kulturvereins näher. Ausführlich präsentiert werden Positionen, die sich in den Publikationsplänen dieser Reihe befanden, aber letztendlich nicht gedruckt wurden.

Małgorzata Kowalska

olska Bibliografia Bibliologiczna” jako źródło danych do badań bibliometrycznych na przykładzie problematyki bibliotek toruńskich

Wprowadzenie

Badania wzajemnych oddziaływań między bibliotekami a obsługiwanymi przez nie społecznościami oraz wpływ przemian społecznych na funkcjonowanie tych placówek od wielu lat są przedmiotem zainteresowań środowiska bibliologicznego. Ich efektem jest bogata literatura przedmiotu, na którą składają się zarówno opracowania ogólne dotyczące funkcjonowania różnego typu bibliotek w Polsce¹, prace przybliżające historię powstania ich księgozbiorów², jak i studia dotyczące różnych aspektów działalności bibliotek lokalnych³.

O niesłabnącym zainteresowaniu problematyką biblioteczną świadczy także elektroniczna wersja „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” – najpełniejsza i dążąca do kompletności bibliograficzna baza danych, rejestrująca piśmiennictwo z zakresu szeroko pojętej nauki o książce i dyscyplin pokrewnych, która od kilku lat odnotowuje sukcesywny i dynamiczny przyrost rekordów bibliograficznych⁴.

W zbiorze ponad 70 tys. opisów bibliograficznych potencjalny użytkownik odnajdzie także publikacje poświęcone różnym aspektom działalności bibliotek w Toruniu. Ten stosunkowo nieliczny zasób 264 rekordów⁵ stanowi wartościowe źródło do badań dziejów bibliotek toruńskich, na podstawie którego – stosując podstawy

¹ Np. Z. Żmigrodzki, *Wybrane zagadnienia bibliotekarstwa – działalność informacyjna bibliotek*, Warszawa 1983; J. Wojciechowski, *Idee i rzeczywistość: bibliotekarstwo pragmatyczne*, Warszawa 2002; *Współpraca bibliotek na szczeblu regionalnym, krajowym, międzynarodowym*, red. M. Wojciechowska, Gdańsk 2011.

² Np. K. Maleczyńska, *Zarys historii bibliotek od XV do XVIII wieku*, Wrocław 1976; B. Bieńkowska, H. Chamerska, *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*, Wrocław 1992; J. Puchalski, *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947*, Warszawa 2007.

³ Np. *Stan i perspektywy rozwoju szczecińskich bibliotek*, red. R. Gaziński, Szczecin 2005; Z. Łuczak, *Dzieje bibliotek w Sieradzu od powstania miasta do końca XX wieku*, Sieradz 2007; D. Konieczna, *Dzieje olsztyńskich bibliotek*, Olsztyn 2008.

⁴ W 2000 r. w bazie zarejestrowane były 6474 opisy, w 2005 r. – 31 177, zaś w 2009 r. – 52 034. Na początku 2012 r. ich liczba przekroczyła 70 tys. Ponieważ w stosunku do 2009 r. liczba rekordów wzrosła o około 20 tys., można ostrożnie prognozować, że rocznie przyrasta od 4 do 6 tys. opisów bibliograficznych. M. Przybysz, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” – bibliograficzna baza danych, [w:] *„Bibliograficzne bazy danych: kierunki rozwoju i możliwości współpracy”. Ogólnopolska konferencja naukowa z okazji 10-lecia bazy danych BazTech. Bydgoszcz, 27–29 maja 2009 r.* [online], [Warszawa] 2009 (EBIB Materiały konferencyjne; nr 19) [dostęp 12 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat19/przybysz.php>.

⁵ Termin *rekord* oznacza pewien zestaw danych, obiekt wpisany do bazy danych i nie jest tożsamy z terminem *jednostka bibliograficzna*.

analizy bibliometrycznej⁶ – można wskazać wzajemne relacje między dokumentami, zdefiniować grupy tematyczne publikowanych prac, określić dynamikę ich przyrostu oraz preferencje w zakresie form wydawniczych. Niniejszy artykuł jest próbą ukazania tych zależności. Przeprowadzona na jego łamach ocena dorobku dokumentalnego przedstawicieli toruńskiego bibliotekarstwa jest jedynie pewną propozycją w tym zakresie. Artykuł nie pretenduje do roli wyczerpującego opracowania. Nie uwzględnia także wszystkich wymienionych zagadnień, choćby dlatego, że zasięgiem chronologicznym obejmuje materiały zarejestrowane w elektronicznej wersji „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” od 1995 do końca 2011 roku.

„Polska Bibliografia Bibliologiczna” jako narzędzie poszukiwania materiałów do badań bibliotekarstwa w Toruniu

Dzieje bibliotek toruńskich sięgają pierwszej połowy XIII w. i były już przedmiotem wielu opracowań. Odrębnych omówień doczekały się księgozbiory historyczne (w tym klasztorne, kościelne i prywatne)⁷, biblioteki urzędowe, szkolne, wojskowe, policyjne, harcerskie, więzienne i publiczne (m.in. Biblioteka Rady Miasta Torunia, Biblioteka Gimnazjum Akademickiego)⁸, towarzystw naukowych (Coppernicus-Verein für Wissenschaft und Kunst i Towarzystwa Naukowego w Toruniu)⁹, wreszcie prężnie działające do dziś i bazujące na najcenniejszych regionalnych kolekcjach książek – Biblioteka Pedagogiczna¹⁰, Książnica Kopernikańska¹¹ i Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika¹².

⁶ *Bibliometria* to „zastosowanie metod ilościowych, w których jednostką pomiaru jest opis bibliograficzny lub wybrane jego cechy, do analizy struktury zbioru dokumentów poprzez odkrywanie relacji pomiędzy dokumentami oraz ustalanie parametrów charakteryzujących zbiory dokumentów i ich właściwości”. Za: P. Nowak, *Bibliometria. Webometria. Podstawy. Wybrane zastosowania*, Poznań 2006, s. 19.

⁷ Np. W. Kwiatkowska, *Średniowieczna biblioteka klasztoru Franciszkanów w Toruniu*, Folia Toruniensia (dalej: FT), t. 1: 2000, s. 9–30; K. Tomkowiak, *Biblioteki na Podgórzu koło Torunia w latach 1920–1939*, Toruńskie Studia Bibliologiczne, r. 2: 2009, nr 1 (2), s. 57–74; J. Tondel, *Inkunabuly z biblioteki kościoła świętych Janów w Toruniu*, [w:] *Książka zawsze obecna*, red. B. Bieńkowska, Wrocław 2010, s. 357–375.

⁸ Np. A. Lewandowska, *Biblioteka Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego 1594–1793*, [w:] *Księga pamiątkowa uroczystego obchodu 60-lecia Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w jubileuszowym roku 750-lecia Torunia, 21–23 października 1983 r.*, red. J. Huppenthal, Toruń 1988, s. 17–42; K. Tomkowiak, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939*, FT, cz. 1 – t. 4: 2004, s. 61–94, cz. 2 – t. 5: 2005, s. 51–72, cz. 3 – t. 6: 2006, s. 45–56; K. Podlaszewska, *Gimnazjum Toruńskie w latach 1817–1920*, do dr. przygot. M. Niedzielska, Toruń 2007.

⁹ Np. J. Serczyk, *Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, wyd. 2 popr., rozszerz. i uzupełn., Toruń 1999; M. Niedzielska, *Ruch wydawniczy, prasa, biblioteki*, [w:] *Historia Pomorza*, red. s. Salmonowicz, t. IV (1850–1918), cz. II, Toruń 2002, s. 334–364.

¹⁰ Np. A. Skowroński, *Początki Biblioteki Pedagogicznej w Toruniu i jej działalność w latach 1921–1939*, FT, t. 2–3: 2002 (dr. 2003), s. 61–70; E. Wykrzykowska, *Nowa siedziba Biblioteki Pedagogicznej w Toruniu*, FT, t. 8: 2008, s. 183–185; A. Zawatkiewicz, *Toruńska Książnica Pedagogiczna*, Poradnik Bibliotekarza, 2008, nr 7/8, s. 20–21.

¹¹ Np. Z. Mocarski, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu 1923–1928*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, red. s. Wierczyński, Poznań 1929, s. 273–283; A. Tujakowski, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu: Informator*, Toruń 1983; K. Tomkowiak, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, Rocznik Toruński (dalej: RT), t. 25: 1998, s. 83–100.

¹² Np. *Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, oprac. Z. Motodcówna, Toruń 1978; B. Ryszewski, *Zarys dziejów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu w latach 1945–1985*, [w:] *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, red. B. Ryszewski, cz. 5, Toruń 1990, s. 7–22; Idem, *Działalność Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu na rzecz regionu*, [w:] *Miejsce Uni-*

Kiedy od końca lat dziewięćdziesiątych na mocy Ustawy o szkolnictwie wyższym¹³ w Toruniu zaczęły powstawać niepaństwowe szkoły wyższe (m.in. Wyższa Szkoła Bankowa – 1999 r., Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej – 2001 r., Toruńska Szkoła Wyższa – 2003 r.), a wraz z nimi biblioteki niepubliczne, w literaturze bibliologicznej pojawiły się pierwsze poświęcone im publikacje. Podjęmowały m.in. zagadnienia budowy księgozbiorów, finansowania działalności informacyjnej, kompetencji kadry bibliotekarskiej oraz specyfiki potrzeb informacyjnych obsługiwanych przez nie społeczności akademickich. Niestety, poza Biblioteką Wyższej Szkoły Bankowej, działalność tych placówek w Toruniu nie oczekiwała się pełniejszych opracowań¹⁴.

Najpoważniejszych, a jednocześnie najbardziej kompletnych materiałów na temat dziejów i aktywności bibliotek toruńskich dostarczają bibliografie miasta Torunia opracowane przez Henryka Baranowskiego, rejestrujące produkcję wydawniczą od roku 1531 do 1971 włącznie, oraz retrospektywne i bieżące kontynuacje tych spisów¹⁵.

Bieżące i nowoczesne źródło pozyskiwania materiałów stanowi także bibliograficzna baza danych „Polska Bibliografia Bibliologiczna”. Jej rozwój jest nierozdzielnie związany z opracowaniem drukowanym pod tytułem „Bibliografia Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej”, którego początek przypada na lata 1918–1920. W czasopiśmie „Exlibris” opublikowano wtedy wykazy bibliograficzne za lata 1914–1920. Materiał za kolejne dwa lata ukazał się w 1924 r. Po kilku latach przerwy przygotowania bibliografii podjęła się redakcja „Przeglądu Bibliotecznego”, która wznowiła ją w postaci dodatku pod tytułem „Bibliografia Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa” (spisy za lata 1928, 1930–1936). Jej powojenną kontynuatorką była „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce”, której pierwszy numer objął materiał za rok 1947. Od rocznika 1968 wypracowano w niej wewnętrzny podział na dwie części: „Bibliografię Bibliografii Polskich” oraz „Polską Bibliografię Bibliologiczną”. Od rocznika 1981 zrezygnowano z podziału na części, tworząc bibliografię samodzielną wydawniczo¹⁶.

Elektroniczna wersja „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” (PBB) powstała w latach dziewięćdziesiątych XX w. Obecnie jest ona nieodpłatną bibliograficzną, a jednocześnie dziedzinową bazą danych przeznaczoną dla bibliologów, bibliotekarzy, bibliofilów, księgarzy, wydawców i innych osób związanych zawodowo z nauką o książce, bibliotece i informacji. W bazie jest rejestrowane piśmiennictwo z za-

---

wersytetu Mikołaja Kopernika w nauce polskiej i jego rola w regionie, red. S. Kalembka, Toruń 1989, s. 105–111.

¹³ Ustawa z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym, Dziennik Ustaw (dalej: Dz.U.) 1990, nr 65, poz. 385.

¹⁴ Np. L. Cybulska, *Wizerunek Biblioteki Wyższej Szkoły Bankowej w Toruniu na podstawie przeprowadzonych ankiet*, [w:] *Marketing i jakość usług bibliotek akademickich. Ogólnopolska IV Konferencja Bibliotek Niepublicznych Szkół Wyższych. Materiały konferencyjne*, red. s. Kubów, Wrocław 2002, s. 5–12; B. Antczak-Sabala, *Optymalizacja dostępu do informacji w bibliotece WSB w Toruniu ze szczególnym uwzględnieniem zadań bibliotekarza-specjalisty ds. informacji*, [w:] *Działalność naukowa i informacyjna bibliotek uczelnianych. Teoria a praktyka*, red. M. Czyżewska, Białystok 2005, s. 83–95; eadem, *Biblioteka Główna WSB w Toruniu – biblioteka dla studentów*, FT, t. 8: 2008, s. 187–191.

¹⁵ H. Baranowski, *Bibliografia miasta Torunia. t. 1: Do roku 1971*, Toruń 1999; idem, *Bibliografia miasta Torunia. t. 2: 1972–1993 wraz z uzupełnieniami*, Toruń 1996; U. Zaborska, *Bibliografia miasta Torunia za lata 1994–1997*, Toruń 1998 (nadbitka RT, t. 25); eadem, *Bibliografia miasta Torunia za lata 1998–1999 wraz z uzupełnieniami*, Poznań–Toruń 2000 (nadbitka RT, t. 27); eadem, *Bibliografia miasta Torunia za rok 2000–*, Toruń 2001– (nadbitki RT, t. 27–).

¹⁶ J. Korpała, *Krótką historia bibliografii polskiej*, Wrocław 1996, s. 191–192.

kresu szeroko pojętej bibliologii i dyscyplin pokrewnych ukazujące się od 1995 r. Jej zasięg formalnopiśmienniczy wytyczają prace naukowe i popularnonaukowe opublikowane w języku polskim oraz w językach obcych wydane na terenie Polski, a także za granicą (jeśli są tematycznie związane z Polską). Zasięg formalnowydawniczy jest natomiast nieograniczony – rejestrowane są zarówno wydawnictwa (książki i czasopisma), utwory (artykuły z czasopism i samoistne piśmienniczo prace opublikowane na łamach dzieł zbiorowych), jak i fragmenty bibliograficzne (teksty niesamoistne wydawniczo i piśmienniczo). Od roku 1999 rejestracją są także objęte dokumenty elektroniczne wydawane na płytach CD-ROM oraz czasopisma mające postać elektroniczną. Baza jest aktualizowana kwartalnie, a jej rekordy są wyposażone w obszerne adnotacje treściowe: wyjaśniające (np. niejasny tytuł) i wyliczająco-wskazujące (w odniesieniu do prac zbiorowych i monografii podają tematykę dokumentu lub jego części składowe)¹⁷.

Zgodnie z założeniami PBB jako bibliografia specjalistyczna dąży do kompletności. Jest opracowywana metodą prymarno-pochodną: część opisów sporządza się z autopsji na podstawie egzemplarza obowiązkowego wpływającego do Biblioteki Narodowej, część przejawia się z innych źródeł bibliograficznych¹⁸.

Jako system informacyjno-wyszukiwawczy PBB działa na platformie MA-KWWW. Dane bibliograficzne są prezentowane w trzech formach: podstawowym MARC21 (nazwa pola + zawartość), pełnym (numery pól + zawartość) oraz dla użytkowników – z wybranymi polami. Korzystając ze strony internetowej Biblioteki Narodowej, można przeszukiwać bazę według dziewięciu indeksów: autor-osoba, tytuł, seria, cykl, słowo w tytule, hasło przedmiotowe, temat/określnik, tytuł pracy zbiorowej, wykaz czasopism. Poszukiwania można prowadzić poprzez zapytania proste według jednego indeksu lub złożone, korzystając z wielu. Wyniki wyszukiwania można zawężyć według dodatkowych kryteriów. System nawigacyjny bazy pozwala na automatyczne przejście z danej pozycji do listy wyników wyświetlonych w odpowiedzi na zapytanie oraz na powrót do indeksu i jego zmianę.

PBB można przeszukiwać na kilka sposobów. Jednym z nich jest korzystanie z indeksu autorskiego bądź tytułowego. Zastosowanie takiej procedury wymaga jednak znajomości haseł autorskich lub przynajmniej pobieżnej orientacji w tytułach poszukiwanych prac. Ponadto nie gwarantuje zgromadzenia kompletności wyników choćby dlatego, że teksty pojedynczych autorów wchodzące w skład dzieł zbiorowych zostały w bazie zarejestrowane pod tytułem całego wydawnictwa. Wprawdzie baza odsyła do ich tytułów, ale może to znacznie dezorientować użytkownika, zwłaszcza gdy nie ma on rozeznania w strukturze źródła, z jakim ma do czynienia. Analogiczna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do recenzji i opracowań polemicznych, które są rejestrowane łącznie z innymi dziełami (recenzje z publikacjami recenzowanymi, polemiki z pracami, których dotyczą, jeśli ukazały się w ciągu tego samego roku). Podczas poszukiwań materiałów z zastosowaniem haseł autorskich czy tytułowych może pojawić się także niebezpieczeństwo przeoczenia pewnych tytułów (zbyt ogólnych lub sformułowanych niejasno) bądź nieodnalezienia poszukiwanych pozycji, na co mają wpływ nieostre kryteria selekcji materiałów do bazy (nie uwzględnia się np. artykułów reportażowych, materiałów wykorzystywanych na różnego typu imprezach czytelniczych, recenzji o charakterze sprawozdawczym itp.).

Alternatywę dla indeksów abecedowych stanowi indeks przedmiotowy. Jego wybór sprawdza się przy poszukiwaniu materiałów na określony temat, a więc gro-

¹⁷ M. Przybysz, op. cit.

¹⁸ Ibidem.

madzeniu tzw. literatury przedmiotu. Ta procedura, mimo że również niepozbawiona wad, pozwala na uzyskanie w miarę precyzyjnego i kompletnego zestawu rekordów. Zapewnia to m.in. wprowadzenie dla rekordów wielotematycznych odsyłaczy do klasyfikacji pobocznej lub pokrewnej, co pozwala na uzupełnienie zgromadzonych danych o pozycje zawężające lub rozszerzające temat.

Metodologia badań własnych

W wyniku przeszukiwania zasobów elektronicznych PBB za lata 1995–2011 pod względem materiałów dotyczących bibliotek w Toruniu, z wykorzystaniem indeksu przedmiotowego, autorce niniejszego opracowania udało się odnaleźć w bazie łącznie 260 rekordów, w tym 244 dla hasła „Toruń – biblioteki” oraz 16 dla hasła „Toruń – biblioteki – historia”. Zestawienie zawartości rekordów nie wykazało dublowania rezultatów wyszukiwania wyświetlonych dla poszczególnych haseł. Chęć zgromadzenia w miarę kompletnego zbioru badawczego wymusiła konieczność rozszerzenia wyszukiwania o hasła pokrewne, takie jak: „Toruń – czasopiśmiennictwo”, „Toruń – czasopiśmiennictwo – historia”, „Toruń – czytelnictwo”, „Toruń – ekslibrisy”, „Toruń – informacja naukowa”. Po ich użyciu wyświetliło się kolejnych 37 rekordów. Analiza ich zawartości treściowej dowiodła jednak braku w strukturze 19 rekordów tematyki *stricto* bibliotekarskiej, a w 14 rekordach dublowania z rezultatami wyświetlonymi dla hasła „Toruń – biblioteki”. Po zastosowaniu złożonej procedury wyszukiwania, polegającej na rozszerzeniu, a następnie zawężeniu uzyskanych rezultatów, wykluczono ze zbioru badawczego dokumenty nie-relevantne i uzupełniono go o nowe pozycje (4 rekordy). Ostatecznie przyjęto, że na pytanie o różne aspekty funkcjonowania bibliotek w Toruniu odpowiadają łącznie 264 dokumenty.

Analiza zbioru badawczego

Zgromadzony materiał bibliograficzny jest efektem aktywności publikacyjnej 195 autorów. W zbiorze najliczniej reprezentowane są publikacje autorstwa Mirosława Adama Suprunika (16 tytułów), Krystyny Wyszomirskiej (13), Bożeny Bednarek-Michalskiej (12), Dominiki Czyżak (10) oraz Stanisława Wodzyńskiego (9). Poza ostatnim z wymienionych, pracownikiem Biblioteki Głównej dawnej Wyższej Szkoły Oficerskiej im. gen. Józefa Bema, obecnie Centrum Szkolenia Artylerii i Uzbrojenia, pozostali autorzy są związani z największymi placówkami bibliotecznymi Torunia, tj. Biblioteką Uniwersytecką i Książnicą Kopernikańską. Zarejestrowane w bibliografii publikacje obejmują materiały różnej wagi, od artykułów problemowych po recenzje i teksty okolicznościowe.

Z ogólnej liczby 264 pozycji około 73% stanowią publikacje wydane po przełomie milenijnym, 27% pochodzi z lat 90 (zob. tab. 1).

Najmniej publikacji przypada na rok 1994 (1), zaś najbardziej efektywne pod względem liczby tekstów są kolejno: rok 1999 (22 pozycje) oraz lata 2008 i 2009 (20 i 28). Wprawdzie trudno dokonywać ocen jedynie na podstawie danych liczbowych, ale można ostrożnie przyjąć, że w okresie 1995–2011 PBB odnotowała średnio 15 publikacji rocznie na temat różnych aspektów funkcjonowania bibliotek w Toruniu. Były wśród nich prace zarówno poświęcone zagadnieniom bibliotekarskim, jak i napomykające o nich marginalnie, przy okazji omawiania

Tabela 1. Dorobek publikacyjny za lata 1995–2011

Rok	Liczba publikacji
1994	1
1995	10
1996	9
1997	18
1998	10
1999	22
2000	10
2001	19
2002	17
2003	18
2004	11
2005	14
2006	19
2007	17
2008	28
2009	20
2010	13
2011	6
Razem	264

Źródło: opracowanie własne.

innych aspektów działalności kulturalnej w mieście. Uwzględnienie w bibliografii jednej publikacji z roku 1994 jest prawdopodobnie wynikiem pewnych opóźnień, a więc nadesłania egzemplarza do Biblioteki Narodowej w lub już po roku 1995 i zarejestrowanie go – zgodnie z zasadami przyjętymi dla bibliografii – w roku wpływu publikacji. Tej samej przyczyny należy się dopatrywać także dla małej liczby rekordów z roku 2011. Nieco trudniej ustosunkować się do okresów wzmożonej aktywności publikacyjnej. O ile jeszcze w roku 1999 można ją wiązać z chęcią zajęcia stanowiska przez pracowników bibliotek wobec licznych rozporządzeń wykonawczych ministra kultury i sztuki z lat 1998–1999 ogłoszonych do Ustawy o bibliotekach z 1997 r.¹⁹, o tyle trudno jednoznacznie wyjaśnić wzrost liczby publikacji w latach 2008–2009. Być może był on wypadkową kilku niezależnych czynników, takich jak:

- opisywanie wydarzeń istotnych dla poszczególnych bibliotek (np. 2007 r. oddanie nowego budynku Biblioteki Pedagogicznej, w 2009 r. nadanie jej imienia prof. gen. bryg. Elżbiety Zawackiej),
- organizowanie licznych konferencji naukowych (w 2007 r. Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK z okazji trzydziestolecia istnienia zorganizował konferencję pt. „Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej – przeobrażenia bibliologii polskiej”, a Biblioteka Uniwersytecka za-

inicjowała cykl spotkań pod nazwą „Open Access. Internet w bibliotekach”; w 2008 r. Biblioteka Wyższej Szkoły Bankowej zorganizowała swoją pierwszą, a jednocześnie kolejną dziesiątą jubileuszową konferencję bibliotek szkół wyższych niepaństwowych nt. „Przestrzeń akademicka biblioteki naukowej”, a Książnica Kopernikańska konferencję „Poszukując nowych form książki”),

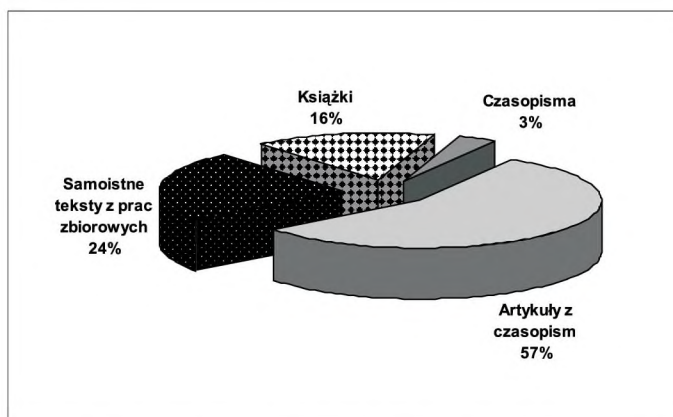
- rozwijanie bądź kontynuacja własnych zainteresowań,
- ubieganie się poszczególnych pracowników o awans zawodowy.

Pod względem językowym w zgromadzonym materiale przeważa język polski (252 rekordy). Dokumenty opublikowane w językach obcych to zaledwie 4,5% całego zbioru (12 pozycji). Wśród publikacji obcojęzycznych najczęściej ukazało się w języku angielskim (4 książki, 1 artykuł w czasopiśmie, 1 fragment w pracy zbiorowej), następnie w języku niemieckim (2 książki, 1 fragment w pracy zbiorowej), języku czeskim (1 książka, 1 artykuł w czasopiśmie) i języku litewskim (1 fragment w pracy zbiorowej).

¹⁹ M.in.: *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki w sprawie zasad i trybu zaliczania bibliotek do bibliotek naukowych oraz ustalania ich wykazu z dnia 19 marca 1998 r.*, Dz.U. 1998, nr 44, poz. 269; *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki w sprawie ustalenia wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad i zakresu jego szczególnej ochrony z dnia 24 listopada 1998 r.*, Dz.U. 1998, nr 146, poz. 955; *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki w sprawie wymagań kwalifikacyjnych uprawniających do zajmowania określonych stanowisk w bibliotekach oraz trybu stwierdzania tych kwalifikacji z dnia 9 marca 1999 r.*, Dz.U. 1999, nr 41, poz. 419.

W badanym zbiorze bibliograficznym niezaprzeczalnie dominują publikacje drukowane – 250 rekordów, co stanowi 95% ogółu opisów. Zaledwie 5% (14 pozycji) to publikacje elektroniczne – artykuły z biuletynu dla bibliotekarzy „EBIB”.

Pod względem wydawniczym przeważają artykuły z wydawnictw ciągłych (149). Na kolejnych miejscach plasują się samoistne piśmienniczo teksty opublikowane na łamach wydawnictw zbiorowych (64), książki (42) i całe numery czasopism (łącznie 9, tj. dwa tytuły: „Folia Toruniensia” za lata 2000–2008 i „Horyzont” za rok 2001). Procentowy udział poszczególnych grup dokumentów w zbiorze obrazuje wykres 1.

Wykres 1. Dokumenty według udziału procentowego

Źródło: opracowanie własne.

Dominacja artykułów dowodzi dużej popularności tej formy tekstu i wynika m.in. z konieczności dokumentowania aktywności naukowej wielu pracowników (system punktacji za publikacje naukowe), a także krótszego niż dla wydawnictw zwartych procesu wydawniczego. Niestety, w opisie artykułów z czasopism redaktorom bibliografii nie udało się uniknąć pewnych uchybień. Przede wszystkim nie zadbano o stosowne odsyłacze do pojedynczych fragmentów większych kompleksów tematycznych, opublikowanych w częściach. Wykazano się także niekonsekwencją w budowie haseł autorskich: w nazwiskach pojawiły się błędy natury typograficznej (np. *Szyborska* zamiast *Szymorowska*), zabrakło powiązań nazwisk dwuczłonowych i rodowych (np. *Ewa J. Kurkowska* vs. *Ewa J. Nowak*), niektóre nazwiska wystąpiły w formach obocznych (np. *Supruniuk M.*, *Supruniuk A.*, *Supruniuk Mirosław Adam*, *Supruniuk Mirosław A.*), przy innych ograniczono się do niezbędnego minimum (np. *Ciszewska Wanda*, *Ciszewska Wanda A.*). Ta różnorodność form nie powinna być jednak postrzegana jako przejaw nierzetelności redaktorów bibliografii, lecz jako rezultat przejmowania opisów z innych źródeł bibliograficznych, a także wynik pewnej niedbałości samych twórców, stosujących w swoich publikacjach różne warianty nazw własnych.

W wyniku przeprowadzonej analizy wyodrębniono 47 tytułów wydawnictw ciągłych, na łamach których są publikowane artykuły dotyczące toruńskich bibliotek. W grupie tej znajdują się zarówno czasopisma ogólnopolskie (np. „Sprawy Nauki”, „Notes Konserwatorski”, „Forum Akademickie”), jak i regionalne (np. „Rocznik Elbląski”, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, „Przegląd Regionalny”); naukowe (np. „Rocznik Toruński”, „Libri Gedanensis”, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Szkoła Specjalna”), jak i popularnonaukowe (np. „Promocje Pomorskie”, „Spotkania

z zabytkami", „45 Minut"); o tematyce ogólnokulturalnej i literackiej (np. „Akcent", „Przegląd Artystyczno-Literacki", „Nowe Książki", „Kultura", „Twórczość"), jak i *stricte* biblioteczarskie (np. „Przegląd Biblioteczny", „Bibliotekarz", „Bibliotekarz Kujawsko-Pomorski", „Nowa Biblioteka", „Biblioteka w Szkole"). Do czasopism z największą liczbą artykułów na wskazany temat należą „Głos Uczelni" (19 tekstów), „Folia Toruniensia" (16), „EBIB" (14), „Poradnik Bibliotekarza" (10), „Przegląd Informacyjno-Dokumentacyjny" (9) oraz „Rocznik Toruński" i „Bibliotekarz" (po 7). Dominacja czasopism lokalnych wydaje się naturalną konsekwencją zakresu tematyki podejmowanej na ich łamach. W pozostałych wydawnictwach ciągłych z wyróżnionego zbioru liczba opublikowanych tekstów waha się od 1 do 5. W grupie wydawnictw ciągłych warto odnotować także dwa czasopisma obcojęzyczne wydawane poza granicami kraju, tj. „Knižnicę" (Martin, Słowacja) i „Liber Quarterly" (Graz, Szwajcaria) oraz jedno polskojęzyczne wydawane za granicą – „Kulturę" (Paryż, Francja). Pewną dezorientację użytkownika może wywoływać zarejestrowanie w bibliografii w postaci osobnych rekordów zarówno artykułów pochodzących z czasopism (np. „Folia Toruniensia"), jak i całych tomów tych periodyków ze wskazaniem ich zawartości treściowej w adnotacji („Folia Toruniensia" t. 1–8). Ponieważ wprowadzanie opisu wydawnictw ciągłych może się wydawać dublowaniem opisów z „Bibliografii Wydawnictw Ciągłych", warto wyjaśnić, że w PBB czasopismo jest rejestrowane w całości gdy dany tom, numer lub zeszyt ma charakter monograficzny, tj. wszystkie artykuły opublikowane na jego łamach dotyczą tego samego przedmiotu. W innych sytuacjach artykuły pochodzące z czasopism rejestruje się jako odrębne rekordy. W postaci samodzielnych opisów wprowadza się także recenzje całych numerów czasopism. Jest to pewna niekonsekwencja w stosunku do zasad rejestrowania recenzji wydawnictw zwartych, które umieszcza się bezpośrednio przy opisach dzieł zasadniczych. Dotarcie do omawianego tomu albo numeru czasopisma ułatwiają jednak stosowne odsyłacze.

Drugą pod względem liczebnym kategorię dokumentów tworzą samoistne piśmienniczo teksty z prac zbiorowych (24% zbioru). W przeważającej większości są to artykuły opublikowane na łamach wydawnictw pokonferencyjnych (30 pozycji). Równie pokaźny zbiór stanowią rozdziały monografii (27). Na kolejnych miejscach plasują się artykuły z wydawnictw seryjnych (4) oraz teksty o charakterze jubileuszowym (3). Najwięcej utworów bibliograficznych opublikowano w wydawnictwach, które ukazały się drukiem w Toruniu (21), Warszawie (20) i Krakowie (6). Trzy artykuły odnotowano w tytułach firmowanych przez oficyny wydawnicze z Wrocławia, a po dwie – z Bydgoszczy, Gdańska i Łodzi. Pojedyncze teksty pochodziły z Elbląga, Piły, Lublina, Szczecina, Sztumu i Słupska. Udział polskich prac w wydawnictwach obcojęzycznych można określić jako niewielki: zaledwie dwa referaty zostały opublikowane w materiałach z konferencji zagranicznych (po jednym w j. angielskim i niemieckim).

Do reprezentantów wydawnictw zwartych zaliczono 42 rekordy. Są wśród nich zarówno książki wydane przez kolegia redakcyjne (25 pozycji), jak i opracowania autorskie (17 pozycji). Podobnie jak przy czasopismach, część wydawnictw zbiorowych zarejestrowano pod tytułami głównymi dzieł, nie wyodrębniając tekstów opublikowanych na ich łamach. Inne dzieła zbiorowe rozczłonkowano na poszczególne artykuły, które ujęto w osobnych rekordach. Pierwsze rozwiązanie stosowano do publikacji dotyczących zagadnień ogólnych (np. edukacji, kultury, historii), w których tematyka biblioteczna zajmowała drugorzędne miejsce. W opisach bibliograficznych takich tytułów, w adnotacji treściowej informowano o zawartości danego dokumentu (np. *Edukacja terapeutyczna, Toruńska Szkoła Terapeutyczna – dzie-*

sięć lat doświadczeń, red. J. Jastrząb, Toruń 2002; s. 390–392: *Biblioteka szkolna*). Tego typu uzupełnienia wprowadzono także dla pozycji obcojęzycznych; szkoda jednak, że redaktorzy nie zadbali o uzupełnienie opisów polskojęzycznymi odpowiednikami tytułów pojedynczych fragmentów. W opisach bibliograficznych wydawnictw zwartych nie udało się uniknąć uchybień sygnalizowanych już w odniesieniu do opisów artykułów z czasopism. Poza już wymienionymi, ta grupa dokumentów uwidoczniła kolejne. O ile za uzasadnione i potrzebne należy uznać rejestrowanie w bibliografii wydawnictw ogólnych, a następnie wskazywanie w adnotacjach treściowych informacji o poruszanej problematyce bibliotekarskiej, o tyle niezrozumiały wydaje się brak w zgromadzonym materiale niektórych publikacji autorstwa przedstawicieli lokalnego ośrodka bibliologicznego (np. W. A. Ciszewska, *Książka w Toruniu w latach 1945–1950*, Toruń 2005; M. Kowalska, *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich*, Warszawa 2007; M. Fedorowicz, *Człowiek niepełnosprawny w bibliotece publicznej*, Toruń 2010). Oczywiście te tytuły można odnaleźć w zasobach PBB, m.in. pod hasłami autorskimi i tytułowymi, ale do ich opisów bibliograficznych nie wprowadzono stosownego oznaczenia przedmiotowego w postaci hasła „Toruń, biblioteki” – a bez wątplenia poruszają one zagadnienia wpisujące się w ten temat²⁰. Jeśli do tego hasła przypisano wydawnictwa, które choćby w sposób marginalny poruszają problematykę bibliotekarstwa w Toruniu²¹, to tym bardziej powinny być nim opatrzone publikacje *stricto* bibliologiczne. Z innych kwestii dotyczących wydawnictw zawartych warto jeszcze zwrócić uwagę na recenzje. Mimo że redaktorzy bibliografii starają się nadążać za wzrostem liczby publikacji naukowych i stosować zasadę umieszczania recenzji wraz z tekstem recenzowanym, zdarza się, że dany tytuł występuje w bazie dwukrotnie: jako dzieło zasadnicze i jako zrecenzowane (por. np. PBB poz. 2100 z 1996 r. i poz. 3065 z 2000 r.). Dzieje się tak, gdy między datą ukazania się publikacji a datą wydrukowania recenzji upłynęło więcej niż dwa lata lub gdy recenzja miała charakter pracy polemicznej ogłoszonej na przestrzeni kilku lat – w tym ostatnim wypadku wprowadza się oczywiście stosowne odsyłacze. Wielokrotnie są rejestrowane również kolejne wydania lub odrębne wersje językowe danej publikacji. O ile nie budzi wątpliwości ponowne uwzględnienie w bazie takiej pozycji, choćby ze względu na to, że za każdym razem stanowi ona wydawnictwo samoistne, o tyle brak wzajemnych odsyłaczy jest niezrozumiały i może poważnie dezorientować (por. np. PBB poz. 2605 z 1997 r. i poz. 2321 z 1999 r.). Ostatnim elementem, na który warto zwrócić uwagę jest umieszczanie w rekordach adnotacji treściowych o różnym stopniu szczegółowości opisu: na przykład dla pewnych pozycji określa się orientacyjną problematykę (np. „dotyczy bibliotek publicznych”), dla innych zaś wymienia się całe spisy treści. Prawdopodobnie jest to efektem pozyskiwania opisów z róż-

²⁰ Por. W. A. Ciszewska, *Książka w Toruniu w latach 1945–1950. Ruch wydawniczo-księgarski*, Toruń 2005, rozdz. 2: *Institucje wydawnicze i działalność wydawnicza organizacji naukowo-kulturalnych* (tu: *Wydawnictwo Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika*, s. 64–66); M. Kowalska, *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich*, Warszawa 2007, rozdz. 2: *Biblioteki naukowe* (tu: *Konsorcjum Bibliotek Naukowych Regionu Kujawsko-Pomorskiego*, s. 177–182) i rozdz. 3: *Biblioteki publiczne* (tu: *Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu*, s. 228–231); M. Fedorowicz, *Człowiek niepełnosprawny w bibliotece publicznej*, Toruń 2010 (tu m.in. kwestie obsługi użytkowników o specyficznych potrzebach w Ośrodku Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej, *passim*).

²¹ Np. *Generalne założenia przyszłości Torunia*, Toruń 1999 (tu: *Biblioteki publiczne*, s. 86–87); K. Podlaszewska, *op. cit.* (tu: *Biblioteka*, s. 113–116; *Biblioteka uczniowska*, s. 116–117); B. Janikowska, *Dwadzieścia lat samorządu elbląskiego (1990–2010)*, Elbląg 2011 (tu: *Kultura: powrót zabytkowego księgozbioru* [do Biblioteki Elbląskiej, zdeponowanego w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu], s. 302–312).

nych źródeł pochodnych oraz sporządzania bazy przez wiele osób. Bez względu jednak na nakłady inwestycyjne (czas, ludzie i fundusze), przygotowaniu najważniejszej bibliografii dziedzinowej z zakresu nauki o książce i nauk pokrewnych powinny towarzyszyć konsekwencja i spójna metodologia. Przestrzeganie tej ostatniej, zwłaszcza w nauce o piśmiennictwie, wydaje się warunkiem *sine qua non*.

Profil tematyczny materiału bibliograficznego

Przeprowadzona analiza dowodzi szerokiego spektrum zainteresowań przedstawicieli toruńskiego bibliotekarstwa. Ponieważ wyodrębnienie wszystkich zakresów tematycznych wymagałoby pogłębionych badań i weryfikacji zawartości każdego dokumentu z autopsji, niżej zaprezentowana analiza treściowa ogranicza się do wskazania tych grup tematycznych, które udało się ustalić na podstawie tytułów publikacji oraz adnotacji treściowych zamieszczonych w poszczególnych rekordach.

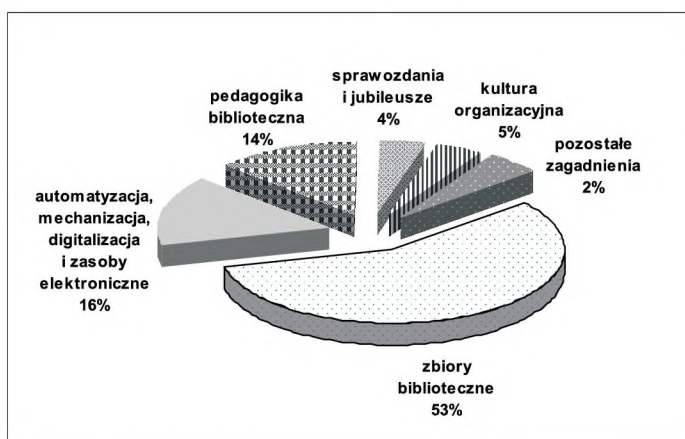
Biorąc pod uwagę typologię placówek bibliotecznych, w zgromadzonym materiale dominują publikacje dotyczące Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu i jej bibliotek specjalistycznych (131 pozycji). Kolejne miejsce zajmuje Książnica Kopernikańska (46 pozycji), a następnie Biblioteka Główna nieistniejącej już Wyższej Szkoły Oficerskiej (21 pozycji) i Biblioteka Pedagogiczna (13 pozycji). Pokazną grupę stanowią publikacje poświęcone specjalnym typom bibliotek: 13 omawia działalność bibliotek szkolnych (z tego 9 – Biblioteki Gimnazjum Akademickiego), 6 dotyczy bibliotek niepaństwowych szkół wyższych (tu wyłącznie Biblioteki Wyższej Szkoły Bankowej), po 5 odnosi się do bibliotek muzeów i archiwów oraz bibliotek kościelnych i publicznych, 3 traktują o Bibliotece Towarzystwa Naukowego w Toruniu, a 2 podejmują kwestie księgozbiorów prywatnych; ponadto 14 charakteryzuje kilka różnych bibliotek toruńskich. Zgromadzony dorobek publikacyjny z uwzględnieniem opisywanych typów bibliotek oraz formy wydawniczej prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Dorobek publikacyjny za lata 1995–2011 z uwzględnieniem typów opisywanych bibliotek

Opisywane biblioteki	Książki i ich redakcje	Czasopi-sma	Artykuły z czasopi-sm	Teksty z prac zbior-owych	RAZEM
Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu i jej biblioteki specjalistyczne	22	1	71	37	131
Książnica Kopernikańska	8	7	24	7	46
Biblioteka Główna Wyższej Szkoły Oficerskiej			16	5	21
Biblioteka Pedagogiczna			12	1	13
Biblioteka Towarzystwa Naukowego w Toruniu	3				3
Biblioteki szkolne	2		7	4	13
Biblioteki niepaństwowych szkół wyższych			4	2	6
Biblioteki muzeów i archiwów			4	1	5
Biblioteki kościelne	2		1	2	5
Biblioteki publiczne	1		2	2	5
Biblioteki prywatne			1	1	2
Różne typy bibliotek	4	1	7	2	14
Razem	42	9	149	64	264

Źródło: opracowanie własne.

Już pobieżny przegląd opisów bibliograficznych dowodzi, że w omawianym materiale przeważają publikacje poświęcone różnym aspektom kształtowania zbiorów bibliecznych (w tym historii ich powstania, procesom gromadzenia, opracowania i udostępniania) oraz zbiorom specjalnym. Tematykę tę przypisać można 151 rekordom. Mniej liczne (41 pozycji) są dokumenty z zakresu współczesnego bibliotekarstwa, a więc poruszające zagadnienia automatyzacji, mechanizacji i digitalizacji zbiorów bibliecznych, budowy i oceny jakości zasobów elektronicznych, w tym Kujawsko-Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej i Serwisu Elektroniczna Biblioteka Pedagogiczna SBP. Trzecią kategorię tematyczną tworzą publikacje (36) odnoszące się do szeroko pojętej pedagogiki bibliecznej: roli bibliotek w codziennej pracy nauczycieli i stymulacji intelektualnej uczniów, różnych metod pracy i kształcenia użytkowników, wreszcie badań potrzeb i oczekiwań informacyjnych obsługiwanych społeczności (w tym osób niepełnosprawnych). Stosunkowo nieliczne teksty podejmują problematykę kultury organizacyjnej w bibliotekach (12), niewiele jest też sprawozdań z rocznej działalności poszczególnych placówek oraz jubileuszy i imprez okolicznościowych (11). Wręcz incydentalna jest obecność w zbiorze tekstów dotyczących budownictwa bibliotecznego, kształtowania wizerunku bibliotek, współpracy międzynarodowej, uzyskanych certyfikatów, prac bibliograficznych (łącznie 13, od 2 do 3 dla każdego z wymienionych tematów) (por. wykres 2).

Wykres 2. Tematyka dokumentów

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Głównym zadaniem „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” jest dostarczanie skondensowanej informacji retrospektywnej na temat stanu badań danego zagadnienia oraz zapewnianie dostępu do w miarę kompletnej informacji bieżącej (przy założeniu braku opóźnień w rejestracji dokumentów). O przydatności i atrakcyjności tego źródła danych bibliograficznych dodatkowo przesądzają cechy wynikające z jego funkcjonowania w środowisku rozproszonym, a więc możliwość automatycznego rozszerzania i zawężania poszukiwań, istnienie połączeń tematycznych, łatwość i szybkość dostępu.

Jak wykazano w niniejszym opracowaniu, w elektronicznym zasobie liczącym ponad 70 tys. opisów bibliograficznych znajdują się 264 rekordy poświęcone różnym aspektom działalności bibliotek w Toruniu. Ten zróżnicowany – zarówno pod względem formalnym, jak i tematycznym – zbiór dowodzi nie tylko ogólnego wzrostu liczby publikacji o tematyce bibliotekarskiej, ale także szerokiego spektrum badań prowadzonych przez bibliologów.

Zgromadzony materiał bibliograficzny potwierdza kilka powszechnie panujących tendencji. Przewaga artykułów z czasopism jest zgodna z obecnym trendem do parametryzacji i publikowania na łamach wydawnictw ciągłych. Zróżnicowanie tytułów periodyków, od popularnych po naukowe, odzwierciedla postępujące rozproszenie informacji dziedzinowej. Niewielki udział prac opublikowanych w mediach elektronicznych świadczy o wciąż jeszcze uprzywilejowanej pozycji publikacji drukowanych w środowisku akademickim. Język polski jako język większości publikacji jest typowy dla polskiej humanistyki; nie jest to bynajmniej przejaw lokalnego patriotyzmu ani niechęci do publikowania w językach kongresowych, lecz rezultat specyfiki prowadzonych badań, o których niekiedy nie można pisać inaczej niż po polsku.

Według danych statystycznych, w „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” najwięcej miejsca pod względem tematycznym zajmują rekordy dotyczące bibliotekarstwa – jego organizacji i historii, metodyki zawodu i placówek według rodzaju, natomiast najmniej dotyczące teorii, metodyki i organizacji bibliografii²². Tę prawidłowość potwierdza omówiony tu materiał bibliograficzny.

Twórcom elektronicznej bibliografii nie udało się wyeliminować pewnych mankamentów i niekonsekwencji w sporządzaniu opisów bibliograficznych. Poza już wymienionymi (takimi jak różnice w budowie haseł autorskich i umiejscowieniu recenzji, w szczególności adnotacji treściowych) korzystanie z PBB utrudnia jeszcze brak możliwości eksportu wyników wyszukiwania do popularnych programów zarządzania bibliografią (RefWorks, EndNote, Zotero) lub choćby zapisywania ich do pliku. Niedogodny jest także brak – dotyczący wszystkich baz danych Biblioteki Narodowej – odesłań do pozycji traktujących o bibliotekach cyfrowych lub zdigitalizowanych dla potrzeb ich zasobów (np. numery archiwalne „Folia Toruniensia” obecne w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej).

Warto jednak podkreślić, że pewne niedociągnięcia edytorskie nie dyskwalifikują PBB jako rzetelnego źródła danych. Jest ona najważniejszą bibliografią dziedzinową z zakresu nauki o książce i dyscyplin pokrewnych. Badaniom, a przede wszystkim ocenie dorobku naukowego na podstawie jej zasobów musi jednak towarzyszyć pewna ostrożność. Nieznajomość specyfiki dziedziny i struktury tego źródła łatwo bowiem może doprowadzić do błędnej interpretacji danych.

Summary

“Polish Bibliological Bibliography” as a source of data to bibliometrical research on the example of Torun’s libraries

Despite changes in methods of transferring information, printed publications are still an important means of spreading knowledge and have an established position among academics. They also constitute an essential element which evaluates

²² M. Przybysz, op. cit.

academic achievements of academics and researchers. It is more and more frequent that bibliographical descriptions or some of their parts are employed in the process of such evaluations besides various quality meters (impact factor, Hirsch's and Egghe's indexes, the scoring of the Ministry of Science and Higher Education). On this basis the relations between documents are established and parameters characterizing their collections and features are defined. The article is an attempt to show this type of relationship. It presents the results of the examination of the collection of documents dedicated to the libraries in Toruń, and registered in the "Polish Bibliological Bibliography" in the years 1995–2011. The research material comprises the collection of 264 bibliographical works such as books and their versions before the final revision, periodicals, articles from the press and fragments of joint publications. The author analyses the quantity and content of the material collected, paying special attention to both the rapid growth in the number of publications, the variety of publishing forms, the thematic range of published works, and the specificity of the "Polish Bibliological Bibliography" as a source of data to bibliometrical research.

Zusammenfassung

„Polska Bibliografia Bibliologiczna” [Polnische Buchwissenschaftliche Bibliographie] als Datenquelle für bibliometrische Forschungen, am Beispiel der Problematik der Thorner Bibliotheken

Trotz der Veränderungen in den Methoden der Informationsübermittlung sind gedruckte Publikationen nach wie vor ein wesentliches Mittel der Wissensverbreitung und haben im akademischen Umfeld eine gefestigte Position. Sie sind auch ein bedeutsames Element zur Bewertung des wissenschaftlichen Werkes einzelner Mitarbeiter in der Lehre und der Tätigkeitsbeurteilung von Forschungsinstituten. Zu diesem Zweck werden neben verschiedenen Qualitätskriterien (Impact Faktor, Hirsch- und Egghe-Index, das Punktsystem des Ministeriums für Wissenschaft und Hochschulwesen) immer öfter bibliographische Beschreibungen oder deren ausgewählte Merkmale genutzt. Auf dieser Grundlage wird auf Beziehungen zwischen den Dokumenten hingewiesen und es werden ihre Sammlungen und Eigenschaften charakterisierenden Parameter festgestellt. Der vorliegende Artikel ist ein Versuch, derartige Abhängigkeiten aufzuzeigen. Er präsentiert die Analyseergebnisse des dokumentarischen Werkes, das den Bibliotheken in Toruń thematisch gewidmet und in der „Polnischen Buchwissenschaftlichen Bibliographie“ in den Jahren 1995–2011 registriert ist. Das Forschungsmaterial umfasst eine Sammlung von 264 bibliographischen Positionen, die aus verschiedenen Typen von Dokumenten bestehen: Bücher und deren Redaktion, periodische Veröffentlichungen, Artikel aus Zeitschriften sowie Fragmente aus Gemeinschaftsarbeiten. Die Autorin analysiert das gesammelte Material quantitativ und qualitativ, wobei sie sowohl auf die Zuwachsdynamik der Publikationen, die Vielfalt der Publikationsformen sowie die Themenbereiche der publizierten Arbeiten wie auch die Spezifik der „Polnischen Buchwissenschaftlichen Bibliographie“ als Datenquelle für bibliometrische Forschungen ihr besonderes Augenmerk richtet.

ewolucja tyfloinformatyczna i jej lokalna egzemplifikacja

Wprowadzenie

Koniec XX wieku znamionowało kształtowanie się ponowoczesnego społeczeństwa oraz towarzyszącej mu cyfrowej technologii informacyjnej. Są one zwiastunem zasadniczych i niewątpliwych zmian w strukturze społecznej i ekonomiczno-gospodarczej. Nowe technologie zapewniły osobom niepełnosprawnym lepsze warunki życia. Pozwoliły przede wszystkim na aktywność na rynku pracy, w efekcie zaś na stosunkowo samodzielne funkcjonowanie¹. Nowe technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT), które stały się nieodzownym narzędziem współczesnego społeczeństwa, mają ponadto wpływ na integrację i asymilację osób niepełnosprawnych.

Najważniejszym czynnikiem edukacji musi być nowa technologia². Pozwala ona – poza włączeniem się do głównych nurtów życia społecznego – m.in. na podejmowanie wyzwań związanych z kształceniem ustawicznym bądź pracą w środowisku sieciowym³. Beneficjentami ICT są zwłaszcza osoby z niepełnosprawnością wzrokową, czyli niewidomi i słabowidzący. Dotychczas byli odcięci od wielu obszarów kultury – ograniczani niewielką liczbą publikacji zapisanych w przeznaczonych dla nich formatach, pozbawieni możliwości pełniejszego odbioru sztuk wizualnych. Dzisiaj mogą odczytać dowolny tekst, „obejrzeć” audiodeskryptowany film i sztukę teatralną⁴, dotykowo doświadczyć wrażeń intelektualnych i estetycznych na wystawie muzealnej. Postęp technologiczny przyczynił się do zbudowania narzędzi, które umożliwiają szerszy, szybszy i łatwiejszy dostęp do informacji, a w konsekwencji do edukacji i rehabilitacji społeczno-zawodowej. Osoby z niepełnosprawnością wzrokową samodzielnie przetwarzają, opracowują oraz udostępniają informacje, czego przykładem są blogi, fora oraz prywatne cyfrowe biblioteki książek mówionych i tekstowych⁵.

Wszyscy członkowie społeczeństwa informacyjnego powinni mieć możliwość korzystania z jego dobrodziejstw. Instytucje europejskie starają się zapewnić dostęp do informacji także środowiskom wykluczonych. Na przykład Komisja Europejska promuje program „e-Accessibility”, którego celem jest zagwarantowanie osobom z niepełnosprawnością oraz w wieku senioralnym dostępu do technologii informacyjno-komunikacyjnych na równych zasadach. Inną inicjatywą jest „Euro-

¹ C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008, s. 44.

² Ch. Jonscher, *Życie okablowane*, Warszawa 2001, s. 313.

³ R. A. Nguyen, *Komputer – uniwersalna proteza czy źródło sprawności*, [w:] *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych*, red. G. Dryżałowska, H. Żuraw, Warszawa 2004, s. 477.

⁴ Zob. szerzej M. Fedorowicz-Kruszewska, *Audiodeskrypcja – metoda udostępniania obrazu osobom z niepełnosprawnością wzrokową*, *Niepełnosprawność i Rehabilitacja* 2011, nr 3, s. 76–86.

⁵ Zob. szerzej S. Jakubowski, *Rewolucja tyfloinformatyczna w Polsce* [online] *Tyfłowskiat* 2010, nr 3 [dostęp 18 III 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://www.firr.org.pl/uploads/PUB/Tyfloswiat_3_2010.pdf.

pean i2010 initiative on e-Inclusion – to be part of the information society”, która popularyzuje walory e-integracji mające przełożenie na jakość życia, wzrost gospodarczy i zatrudnienie⁶.

Tyfloinformatyka – próba zdefiniowania

Rozwiązania informatyczne adresowane do osób z niepełnosprawnością wzroku są określane mianem tyfloinformatyki. Odnoszą się zarówno do urządzeń komputerowych, jak i do oprogramowania przeznaczonego dla użytkowników z niepełnosprawnością wzrokową⁷. Nie są wynalazkiem ostatnich dwóch dekad. Pierwsze urządzenia elektroniczne adresowane do osób niewidomych i słabowidzących, takie jak powiększalnik telewizyjny oraz Optacon, pojawiły się już w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wtedy rozpoczęła się także komputeryzacja drukarni brajlowskich. W 1979 r. Rajmund Kurzweil zaprezentował urządzenie do odczytywania tekstów mową syntetyczną⁸. Współcześnie do najczęściej wykorzystywanych urządzeń i programów tyfloinformatycznych należą:

- Powiększalniki elektroniczne (electronic magnifier). Powiększalniki najczęściej składają się z monitora, statycznej kamery ze stojakiem i z ruchomego wózka. Błat, na którym kładzie się tekst lub przedmiot, może być przesuwany w dowolnym kierunku. Urządzenia te, w zależności od modelu i typu, mogą powiększać obraz od 1,5 do 70 razy. Niektóre modele pozwalają na zmianę trybu wyświetlania (pozytyw–negatyw), zmianę koloru tła i czcionki, ustawienie ostrości.
- Monitory brajlowskie (refreshable braille display). Są to urządzenia przeznaczone do pracy z komputerem stacjonarnym lub przenośnym, zastępujące osobie niewidomej standardowy ekran. Umożliwiają zapoznawanie się z wyświetlanymi informacjami za pomocą pisma brajlowskiego. Linia „wyświetlająca” informacje w brajlu ulokowana jest poniżej dolnej krawędzi klawiatury.
- Drukarki brajlowskie (braille embosser). Służą do drukowania tekstów pismem brajlowskim. Niektóre modele można wykorzystać także do przygotowania rysunków wypukłych. Wydruki mogą być jedno- lub dwustronne.
- Syntezatory mowy (speech synthesizer). Przedstawiają informacje pojawiające się na ekranie komputera mową syntetyczną. Pracą syntezatorów mowy zarządzają programy Udźwiękawiające i powiększająco-udźwiękawiające. Dostępne są syntezatory o głosach męskich i żeńskich, odczytujące teksty w różnych językach.
- Programy Udźwiękawiające (screen leader). W połączeniu z syntezatorami mowy pozwalają na przedstawienie zawartości ekranu za pomocą syntetycznego głosu (poza elementami graficznymi).
- Programy OCR – (Optical Character Recognition). Służą do optycznego rozpoznawania znaków. Mapa punktów zostaje przetworzona na tekst binarny, czyli plik dyskowy, a wówczas tekst może być odczytany przez osobę

⁶ *e-Accessibility – opening up the Information Society* [online] Europe's Information Society. Thematic Portal [dostęp 26 III 2011]. Dostępny w World Wide Web: http://ec.europa.eu/information_society/activities/einclusion/policy/accessibility/index_en.htm

⁷ Por. N. Walter, *Tyflointernet – niewidomi w globalnej wiosce*, Neodidagmata, 2010/2011, nr 31/32, s. 127–136.

⁸ S. Jakubowski, op. cit.

z niepełnosprawnością wzroku albo przez monitor brajlowski, albo synteza-
tor mowy.

- Programy powiększające (magnifying software). Pozwalają na powiększe-
nie obrazu na ekranie, odwrócenie lub całkowitą zmianę kolorów, poza tym
ułatwiają – specjalnymi oznaczeniami – lokalizację kursora i wskaźnika my-
szy⁹.

Lista urządzeń i oprogramowań określanych mianem tyfloinformatycznych jest
znacznie dłuższa, poza tym ciągle pojawiają się ich nowe wersje i modele. Rynek
ten bardzo szybko się rozwija, lecz barierą, na jaką napotykają potencjalni bene-
ficyjni omawianych produktów, jest ich bardzo wysoka cena. Wspomniane tech-
nologie stopniowo pojawiają się w bibliotekach publicznych obsługujących użyt-
kowników z niepełnosprawnością wzrokową, chociaż w polskich warunkach – ze
względu na ich koszt – w skromnym wyborze.

Biblioteki wobec oczekiwań użytkowników z niepełnosprawnością wzroku

Przemiany, jakie dokonały się w ostatnich kilkunastu latach w zakresie dostę-
pu osób z niepełnosprawnością wzrokową do informacji, nie pozostały bez wpływu
na kształt usług oferowanych przez biblioteki wspomnianej grupie użytkowników.
Jeszcze kilkanaście lat temu udostępnianie tekstów osobom z niepełnosprawno-
ścią wzrokową sprowadzało się do wypożyczania książek brajlowskich, książek
mówionych na kasetach magnetofonowych oraz książek wydrukowanych powięk-
szoną czcionką. Warto zaznaczyć, że oferta tytułów była skromna, ograniczona
głównie do beletrystyki, literatury popularnonaukowej, podręczników oraz ćwiczeń.

Współcześnie rzeczywistość wygląda inaczej. Rozwój tyfloinformatyki umożli-
wił zindywidualizowane podejście do potrzeb użytkowników bibliotek. Osoby z nie-
pełnosprawnością wzrokową stanowią grupę niejednorodną, zróżnicowaną pod
względem rodzaju i poziomu uszkodzenia wzroku, a tym samym potrzebującą od-
miennych form tekstów. Wyposażenie biblioteki w nowe technologie ICT pozwala
na pełne dopasowanie formatu informacji do oczekiwań czytelników. Na przykład
osoby słabowidzące dzięki powiększalnikowi elektronicznemu mogą nie tylko po-
większyć tekst do potrzebnego rozmiaru, ale także – jeśli to konieczne – zmienić
kolor czcionki i tła oraz kontrast.

W roku 2004 Biblioteka Centralna Polskiego Związku Niewidomych w Warsza-
wie – największa w Polsce biblioteka udostępniająca teksty w różnych formatach
osobom z niepełnosprawnością wzrokową – rozpoczęła digitalizację analogowych

⁹ Zob. szerzej S. Jakubowski, *Środki techniczne w rehabilitacji i edukacji osób z niepełnosprawno-
ścią sensoryczną*, [w:] *Spółczesność równych szans. Tendencje i kierunki zmian*, red. D. Gora-
jewska, Warszawa 2005, s. 149–167; R. Olszewska, *Studenci niewidomi i słabowidzący – poradnik
dla wyższych uczelni. Vademecum adaptacji stanowiska komputerowego* [online], Fundacja Insty-
tut Rozwoju Regionalnego 2007 [dostęp 13 III 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://firr.org.pl/uploads/PUB/FIRR_poradnik_dla_uczelni_vademecum.pdf; M. Paplińska, *Brajl w nowoczesnych
technologiach – kierunki przemian w edukacji i komunikacji niewidomych*, [w:] *Spółczesność rów-
nych szans...*, s. 174–181; N. Walter, *Nowe media dla niewidomych i słabowidzących*, Poznań 2008;
P. Wdówik, *Technologie asystujące dla uczniów niewidomych w zakresie czytania i pisania*, [w:]
Wspomaganie uczniów z dysfunkcją wzroku. Wybrane zagadnienia, red. J. Witczak-Nowotna [on-
line], Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Warszawskiego 2010 [dostęp 11 XII 2012].
Dostępny w World Wide Web: http://www.bon.uw.edu.pl/dane/wspomaganie_uczniow.pdf.

postaci książek mówionych¹⁰ (na kasetach magnetofonowych) do postaci plików mp3 i systemu DAISY¹¹, natomiast w 2007 r. uruchomiła serwis wypożyczeń online¹². W 2010 r. uruchomiono usługę skanowania książek na życzenie użytkownika z niepełnosprawnością wzrokową. Po konwersji książka w wersji elektronicznej może być „przeczytana” dotykowo (monitor brajlowski) bądź słuchowo (syntezator mowy). Szansę na ten sposób poszerzania dostępu do informacji osobom niepełnosprawnym uprawomocnia artykuł 33¹, wprowadzony w 2004 r. do Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 4 lutego 1994 r., dotyczący szczególnego typu dozwolonego użytku utworów na rzecz osób niepełnosprawnych¹³. Z kolei podręczniki akademickie oraz piśmiennictwo naukowe w wersji audio oraz w formatach tekstowych dostępnych dla programów odczytu ekranu (txt, rtf, html, doc), z których korzystają osoby z niepełnosprawnością wzrokową, oferuje Akademicka Biblioteka Cyfrowa. W projekcie uruchomionym w 2010 r. biorą udział biblioteki szkół wyższych¹⁴. Z tekstów mogą korzystać osoby z umiarkowanym lub znacznym stopniem niepełnosprawności z powodu utraty wzroku bądź innych dysfunkcji uniemożliwiających korzystanie ze standardowych tekstów drukowanych¹⁵.

Nowe nośniki tekstów i stosowane technologie pozwalają nie tylko na zdalny dostęp do konkretnych tekstów, ale także – co wydaje się bardziej istotne – na samodzielne przetwarzanie tekstów drukowanych i elektronicznych do postaci „odczytywalnej” przez osoby z niepełnosprawnością wzrokową. Użytkownicy nie są zatem ograniczeni skromną ofertą tytułów (pomijającą wcześniej np. teksty o charakterze naukowym) i mogą samodzielnie kształtować treść swoich zbiorów. Formaty cyfrowe dały możliwość szybszego i bardziej efektywnego wyszukiwania informacji w tekście. Książki w formacie DAISY zapisane w formacie dźwiękowym (np. mp3) i opisane znacznikami języka HTML pozwalają na stworzenie cyfrowej wersji audio i jednoczesne zachowanie struktury tradycyjnej książki. Użytkownik może nawigować po tekście, przemieszczać się pomiędzy jego sekcjami, robić zakładki i sporządzać notatki, zarządzać odczytywaniem przypisów oraz wyszukiwać frazy tekstu.

¹⁰ Książka mówiona (*talking book*) to czytany przez lektora tekst książki (w wersji pełnej). Zob. *Libraries for the blind in the information age – guidelines for development*, ed. R. Kavanagh, B. Christensen Sköld [online], IFLA Headquarters 2005 [dostęp 4 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://archive.ifla.org/VII/s31/pub/Profrep86.pdf>. Por. D. Grygrowski, *Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece*, Warszawa 2001, s. 81.

¹¹ DAISY (Digital Accessible Information System) – to standard książki cyfrowej opracowany przez Swedish Library of Talking Books and Braille w 1994 r., stworzony na potrzeby osób niewidomych i innych mających problemy w czytaniu. Aktualnie stosowany jest przez ponad sto krajów, w tym Polskę. Zob. szerzej J. Smoliński, „By czytać mogli wszyscy...”, czyli jak powstaje w Kanadzie pierwsza na świecie biblioteka książki mówionej w systemie cyfrowym, *Przegląd Tyflogiczny* 2002, nr 1–2, s. 90–122.

¹² Biblioteka Centralna Polskiego Związku Niewidomych [online] [dostęp 20 III 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.biblioteka-pzn.org.pl/info>.

¹³ Zob. szerzej M. Fedorowicz, *Człowiek niepełnosprawny w bibliotece publicznej*, Toruń 2010, s. 261–263.

¹⁴ W początkowej fazie w projekcie brały udział: Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Uniwersytet Warszawski. Zob. *BON – edukacja, niepełnosprawność, informacja, technologia – likwidowanie barier w dostępie osób niepełnosprawnych do edukacji* [online], Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych. Uniwersytet Warszawski [dostęp 7 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: http://www.bon.uw.edu.pl/otwarcie_portali.html.

¹⁵ Zob. *Regulamin Akademickiej Biblioteki Cyfrowej* [online], Biuro ds. Osób Niepełnosprawnych. Uniwersytet Warszawski [dostęp 2 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bon.uw.edu.pl/index.html>.

Książki mówione w Polsce są zapisywane także w zaszyfrowanym formacie mp3 o nazwie Czytak. Aby z nich skorzystać, należy dysponować odtwarzaczem książek cyfrowych Czytak, który umożliwia ponadto odczytanie książek mówionych w formacie mp3 i DAISY, a także odsłuchanie plików tekstowych za pomocą wbudowanego syntezatora mowy Ivona. Książki nagrywane są na karty Compact Flash (CF) oraz Secure Digital (SD) – w zależności od modelu odtwarzacza.

Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych WBP-KK

Jak na tym tle przedstawia się oferta w Toruniu? Placówką zaspokajającą najlepiej potrzeby biblioteczno-informacyjne osób niepełnosprawnych jest Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych (OCCiN) Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej (WBP-KK) w Toruniu. Ośrodek ten jest jednocześnie działem WBP-KK i najstarszą w Polsce biblioteką specjalistyczną, adresującą usługi do osób z niepełnosprawnością oraz wszystkich zainteresowanych problematyką niepełnosprawności. Początki jego działalności sięgają 1977 r. – na mocy porozumienia pomiędzy Ministerstwem Kultury i Sztuki a Zarządem Głównym Polskiego Związku Niewidomych powstał wtedy punkt biblioteczny książek mówionych przy Gabinetcie Metodycznym WBP i Książnicy Miejskiej (KM)¹⁶, a następnie w 1982 r. Biblioteka dla Niewidomych i Niepełnosprawnych WBP i KM. Pierwotnie placówka adresowała swoje usługi głównie do osób z niepełnosprawnością wzrokową. W 1984 r. została przekształcona w Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych, a zakres działań rozszerzono na pozostałe osoby z niepełnosprawnościami mające utrudniony dostęp do tradycyjnych tekstów drukowanych¹⁷. Od 1994 r. OCCiN jest dostępny architektonicznie dla osób niepełnosprawnych, co jest nadal sytuacją wyjątkową w polskich bibliotekach publicznych. Korzystają z niego – oprócz osób z niepełnosprawnością wzrokową – użytkownicy z niepełnosprawnością słuchową, ruchową, z niepełnosprawnością intelektualną, z dysleksją, chorzy, a także seniorzy.

Na zasoby OCCiN składa się bogata kolekcja książek mówionych na kasetach magnetofonowych (4775 tytułów), 9056 woluminów książek czarnodrukowych, 377 filmów na kasetach VHS¹⁸. Ponadto biblioteka gromadzi – poza periodykami bibliotekarskimi – także czasopisma środowiskowe, takie jak: „Integracja”, „Biblioterapeuta”, „Szkoła Specjalna”, „Laski”, „Nasze Sprawy”, „Pochodnia”, „Rewalidacja”, „Świat Ciszy” oraz „Samo Zdrowie”. Dodatkowo OCCiN posiada magnetofony kasetowe, które są nieodpłatnie użyczane czytelnikom.

Dzięki rozwojowi technologii informacyjno-komunikacyjnych zasoby tej specjalistycznej biblioteki poszerzyły się o cyfrowe formaty zapisu, wzbogaciła się też oferta usług. Począwszy od 2004 r. zaczęto gromadzić książki mówione w standardzie cyfrowego zapisu dźwięku CD-Audio. W 2008 r. kolekcja zaczęła się poszerzać się o książki mówione w standardzie DAISY oraz w kodowanym formacie

¹⁶ Zob. Biblioteka Narodowa, sygn. TD 81/72, Porozumienie pomiędzy Ministerstwem Kultury i Sztuki – Departament Domów Kultury, Bibliotek i Stowarzyszeń Regionalnych a Zarządem Głównym Polskiego Związku Niewidomych w sprawie gromadzenia i udostępniania w bibliotekach publicznych nagrań na taśmach magnetofonowych tekstów książek (w skrócie książki mówione), mps.

¹⁷ D. Motylewska, *Biblioteka otwarta dla wszystkich*, [w:] *Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych. Publikacja jubileuszowa w 20-lecie istnienia*, red. M. Gogulska, Toruń 2003, s. 43–44.

¹⁸ Stan na koniec grudnia 2011 r. Wszelkie informacje dotyczące aktualnego wyposażenia OCCiN, jego zbiorów oraz planów działań autorka uzyskała dzięki uprzejmości Marii Skarżyńskiej i Arlety Tuleya z OCCiN.

Czytak. Obecnie OCCiN ma w kolekcji 373 tytuły w standardzie CD-Audio oraz w formacie mp3, 48 tytułów w standardzie DAISY oraz 545 w formacie Czytak¹⁹. Systematyczne wgrywanie książek mówionych w cyfrowych formatach na odtwarzacze użytkowników (Czytak, Milestone, E-Lektor) rozpoczęto w 2009 r.²⁰ OCCiN zgromadził ponadto 95 filmów na płytach DVD²¹.

Wzbogacone zostało zaplecze techniczne. Użytkownicy słabowidzący mogą od 2007 r. korzystać z powiększalnika elektronicznego MyReader2 oraz klawiatury ZoomText z powiększonymi i kontrastującymi opisami (czarne oznaczenia na żółtym tle) znajdujących się w czytelni. Planuje się także uruchomienie stanowiska komputerowego, które będzie służyło do pobierania książek mówionych z serwera Biblioteki Centralnej Polskiego Związku Niewidomych w ramach serwisu wypożyczeń online. Ta nowa usługa jest odpowiedzią na zapotrzebowanie użytkowników niedysponujących komputerami lub korzystających ze zbyt wolnych łącz internetowych. Od 2010 r. OCCiN dysponuje także pięcioma odtwarzaczami Czytak, z których cztery są użyczane nieodpłatnie użytkownikom książek mówionych.

Nowe formy zapisu treści oraz ich udostępniania nie zostały dotąd uwzględnione w regulacji w zakresie ewidencji i sprawozdawczości bibliotecznej. Rozwój technologiczny, który wpłynął na formę zapisu informacji oraz spowodował konieczność uruchomienia nowych usług biblioteczno-informacyjnych, nie wymusił jeszcze zmian w sposobach dokumentowania działalności bibliotek. Na przykład pewne trudności nastęrcza ewidencjonowanie książek mówionych w zakodowanym formacie Czytak. Kilka tytułów zapisuje się bowiem na jednej płycie CD, a następnie przegrywa na nośniki pamięci przynoszone przez użytkowników. Stosowany w WBP-KK system biblioteczny ProLib nie przewiduje ewidencjonowania każdego tytułu z osobna. Podobne trudności pojawiają się przy ewidencjonowaniu wypożyczeń wspomnianych dokumentów. Należy oczekiwać, że w nieodległym czasie OCCiN będzie pobierał książki mówione ze strony Wydawnictw Polskiego Związku Niewidomych. Należałoby zatem już teraz przygotować się do tego, że pozyskiwane dokumenty nie będą miały fizycznego nośnika, lecz będą jedynie posadowione na serwerze biblioteki. Tymczasem nadal obowiązuje – chyba ograniczające działania modernizacyjne – Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 29 października 2008 r. w sprawie sposobu ewidencji materiałów bibliotecznych²². Uznaje ono za jednostkę ewidencyjną dokumentów elektronicznych jedynie dyskietkę, zestaw dyskietek, płytę CD ROM albo DVD oraz zestaw płyt CD ROM lub DVD, natomiast za jednostkę ewidencyjną dokumentów dźwiękowych – płytę, kasetę, zestaw płyt i zestaw kaset. W jaki zatem sposób ewidencjonować dokumenty bez nośnika? Gwałtowny rozwój technologiczny wyprzedził sposoby dokumentowania działalności bibliotek w ramach obowiązujących przepisów i dostępnych narzędzi.

Rozwój ICT przyczynił się nie tylko do powstania nowych usług biblioteczno-informacyjnych, ale również do rezygnacji z innych. W maju 2010 r. ukazał się ostatni numer „Magazynu Dźwiękowego”, który pracownicy OCCiN nagrywali od 1993 r. Był to rodzaj przeglądu informacji ogólnopolskich i lokalnych nagrywanych na kasety magnetofonowe. Jego odbiorcami były przede wszystkim osoby z nie-

¹⁹ Stan na koniec 2011 r.

²⁰ Do końca marca 2012 r. na nośniki użytkowników nagrano 1903 książki w zakodowanym formacie Czytaka, 145 książek w Audio-CD, mp3 oraz DAISY.

²¹ Stan na koniec 2011 r.

²² Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 października 2008 roku w sprawie sposobu ewidencji materiałów bibliotecznych (DZ.U.2008.205.1283).

pełnosprawnością wzrokową. Wzrost liczby kanałów przekazu informacji przyniósł spadek zainteresowania wcześniejszego medium.

Podsumowanie

Rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych wywarł znaczący wpływ na metody udostępniania literatury i informacji osobom z niepełnosprawnością wzrokową. Pojawiły się nowe nośniki danych, powstały urządzenia adresowane do osób z niepełnosprawnością wzrokową, które służą do nagrywania, przetwarzania, przechowywania i odtwarzania informacji. Pojawienie się tyfloinformatyki jest przyrównywane do przełomowego dla niewidomych wydarzenia, jakim było opracowanie przez Ludwika Braille'a w 1825 r. systemu pisma wypukłego. Pismo brajlowskie umożliwiło osobom niewidomym samodzielną lekturę książek oraz sporządzanie notatek. Obecnie tyfloinformatyka daje szansę niemal nieograniczonego dostępu do informacji. Określenie rewolucja w odniesieniu do tyfloinformatyki nie jest więc figurą retoryczną, ale waloryzacją rzeczywistego zjawiska, jakiego mogą współcześnie doświadczać osoby z niepełnosprawnością wzroku. Być może rewolucja nie wdarła się jeszcze do każdego lokalnego środowiska i do każdej biblioteki, lecz te, które w krótkim czasie nie otworzą się na potencjał nowych technologii i usług – skazują się na stagnację i upadek. W konsekwencji biblioteki obsługujące osoby niewidome i słabo widzące powinny poszerzać ofertę usług, uwzględniając nowoczesne techniki. Biblioteka odgrywająca istotną rolę w zakresie integracji i rehabilitacji osób niepełnosprawnych oraz animowania życia społecznego musi być jednocześnie nowoczesnym centrum informacji. W związku z tym musi dysponować odpowiednim zapleczem technologicznym, wzbogaconym m.in. o urządzenia i oprogramowanie tyfloinformatyczne. Przeszkodą z jednej strony nadal są niewystarczające fundusze, z drugiej, dopiero budząca się w wielu środowiskach świadomość mocno zróżnicowanego społeczeństwa – także w pod względem sprawności motorycznych i sensorycznych. Tymczasem nie ma wątpliwości, że w dobie społeczeństwa informacyjnego, ale i społeczeństwa starzejącego się zróżnicowanie to będzie postępowało.

S Summary

Information technology revolution for the blind and visually impaired with examples on the local level

The aim of the article is to discuss the influence of modern information technologies for the blind and visually impaired on the work of libraries, particularly in the aspect of library collections and information services. The article explains the term 'typhlo-informatics' and describes the most frequently used products defined by this term. Next, the author characterizes the changes which took place in the formats of documents and the manners of making them accessible to visually impaired people. The article goes on to describe the activity of the only unit in Torun which meets the needs of the blind and visually impaired – the Reading Centre for the Sick and Handicapped of Copernicus Voivodeship Public Library. The book collections were described, taking into account changing data storage de-

vices and the offer of services directed at the above-mentioned group. The author also stresses the difficulties which appear as a result of technological changes.

Zusammenfassung

Die typhloinformatische Revolution und ihre lokale Exemplifikation

Das Ziel des Artikels ist es, den Einfluss der an Blinde und Sehbehinderte gerichteten modernen informations-kommunikativen Technologien auf die Tätigkeit der Bibliotheken zu besprechen, insbesondere unter dem Aspekt der Bibliothekssammlungen sowie der angebotenen bibliotheks-informationsbezogenen Dienstleistungen. Im Text wird der Begriff der Typhloinformatik erklärt sowie die am häufigsten genutzten Produkte, die mit diesem Namen bezeichnet werden, besprochen. Anschließend wurde eine Charakteristik der Veränderungen vorgenommen, die im Bibliothekswesen im Bereich der Dokumentenformate sowie der Art und Weise, wie sie Sehbehinderten zugänglich gemacht werden, eingetreten sind. In einem weiteren Teil des Artikels wurde die Tätigkeit der einzigen Thorner Stelle charakterisiert, die die bibliothekarischen und Informationsbedürfnisse von Blinden und Sehbehinderten befriedigt – das *Ośrodek Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej* [Lesezentrum für Kranke und Behinderte der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus-Bücherei]. Vorgenommen wurden Charakteristiken der Bibliothekssammlungen unter Berücksichtigung der Veränderungen, die im Bereich der Datenträger sowie des Angebotes von an die genannte Gruppe gerichteten Dienstleistungen eingetreten sind. Es wurde auf die Schwierigkeiten bei der Dokumentation der Bibliothekstätigkeit hingewiesen, die im Zusammenhang mit den technologischen Veränderungen auftreten.

Tomasz Dreikopel

Franciszka Tidicaeusa *Themata disputationis de voluptate et dolore*

Zbiór pism filozoficznych Franciszka Tidicaeusa (1554–1617)¹, doktora filozofii i medycyny oraz długoletniego profesora Gimnazjum Toruńskiego, który ukazał się w roku 1609 w lipskiej oficynie Michała Lantzenbergera, zawiera m.in. niewielki, zajmujący niecałe cztery strony *in octavo* tekst pt. *Themata disputationis de voluptate et dolore*². O ile przeprowadzone kwerendy nie wyjaśniły, jak dotąd, czy *Themata* miały wydanie wcześniejsze (sprzed 1609 r.), o tyle zestawienie informacji podanych na stronie tytułowej z obecną wiedzą na temat życia, wykształcenia i szeroko pojętej działalności naukowo-dydaktycznej ich autora pozwala ustalić nie tylko miejsce i czas, ale także okoliczności powstania interesującego tu nas tekstu. Pochodzący z Gdańska Tidicaeus immatrykulował się na uniwersytecie w Lipsku w 1573 r. Studia filozoficzne na wydziale artium ukończył w 1577 r. z tytułem magistra i rozpoczął na tamtejszej uczelni karierę uniwersytecką. Prowadził wykłady z filozofii praktycznej, tj. etyki i być może również z polityki. Jednocześnie studiował medycynę, uzyskując magisterium z tej dyscypliny w 1582 r. W tym samym roku 21 kwietnia jako dziekan wydziału Artium przedstawił pracę pt. *Phytologia generalis*, na podstawie której uzyskał stopień doktora filozofii. Na doktora medycyny został promowany 5 grudnia 1583 r. na uniwersytecie w Bazylei. Od tego czasu konsekwentnie wszystkie prace publikował jako *philosophiae et medicinae doctor*. Skonfrontowanie tych wiadomości z informacjami zamieszczonymi na stronie tytułowej *Themata* wskazuje zatem, że tekst ten powstał w związku z prowadzonymi przez Tidicaeusa w Lipsku zajęciami z etyki, najprawdopodobniej w pierwszym kwartale 1582 r. Natomiast opublikowanie owego *opusculum*, które – wszystko na to wskazuje – funkcjonowało przez ponad ćwierć wieku wyłącznie w formie rękopisu – należy łączyć nie tyle z sentymentem uczonego do lipskiej Alma Mater, ile raczej z rozpoczętą w 1585 r. pracą dydaktyczną Tidicaeusa w Gimnazjum Toruńskim. Jako tzw. profesor honorowy (bądź nadzwyczajny) objął początkowo katedrę fizyki, a od 1594 r., kiedy szkoła uzyskała rangę Gymnasium Academicum z dwuletnią klasą najwyższą (*suprema*), prowadził również zajęcia z logiki i etyki. Należy podkreślić, że w toruńskiej szkole nauczanie dyscyplin filozoficznych, przede wszystkim logiki, polityki i etyki, wykładanych do 1660 r. *ad mentem Aristotelis*,

¹ Wszystkie informacje na temat życia, sylwetki i dokonań naukowych oraz twórczości literackiej Tidicaeusa, odnajdzie czytelnik, o ile w przypisach nie zaznaczono inaczej, w mojej pracy pt. *Recepcja poglądów etycznych Arystotelesa w Isagoge Ethica i Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa*, Olsztyn 2010, s. 17–36.

² Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (dalej: WBP-KK), sygn. 108952 B. 8° 2032, *Themata disputationis de voluptate et dolore, Lipsiae quondam ad ventilandum proposita a Francisco Tidicaeo, Philosopho et Medico*, k. c3–c6 (dalej: *Themata*). W skład liczącego niemal 400 stron zbioru wchodzi ponadto dysputy *De fato et rebus fatalibus disputatio...*, k. a4–b7, *De summo bono seu felicitate humana disputatio...*, k. b8–c3, *Quaestio Ethica et Politica, utrum honestum natura constet, an vero tantum opinione...*, k. c7–d4, oraz obszerny, 239-stronicowy komentarz do tekstu Pseudo-Arystotelesa *Aristotelis de virtutibus libellus...*, k. A1–P8, i liczący 96 stron podręcznik *Isagoge Ethica, id est introductio in disciplinam moralem practicam...*, k. Q–Y2.

traktowano wówczas priorytetowo i stanowiły one fundament wykształcenia absolwentów. Szczególna dbałość o przekazanie młodzieży określonych *rudimenta philosophiae* zaowocowała bogatą twórczością naukową profesorów gimnazjalnych³, miała ponadto wpływ na ustalenie kanonu lektur oraz wykorzystywanych w szkole podręczników i komentarzy, a także na dobór metod dydaktycznych zapewniających uczniom możliwość jak najlepszego przyswojenia i utrwalenia materiału, nauczycielom zaś sposobność systematycznego kontrolowania poziomu wiedzy podopiecznych. W ostatnim z wymienionych obszarów na plan pierwszy wysuwały się dysputy uczniowskie – zgodnie z ustawami szkolnymi z 1600 r. uczniowie mieli obowiązek przygotować dysputy pod kierunkiem nauczyciela i publicznie z nimi występować, w supremie nawet raz w tygodniu⁴. Ustawy gimnazjalne w sposób jednoznaczny wskazują filozoficzną tematykę dysputy, a także zalecają, przed jej ostatecznym opracowaniem uprzednie ujęcie najważniejszych zagadnień w formie тез, czyli przygotowanie swoistego konspektu przyszłej publicznej wypowiedzi⁵. Zapisy zawarte w *Leges ac Instituta Scholae Thoruniensis* z 1600 r. pozwalają przypuszczać, że Tidicaeus podczas zajęć z etyki w toruńskim gimnazjum wykorzystywał przygotowane jeszcze w Lipsku *Themata*. Nie można wykluczyć, że metody dydaktyczne, do których uczony przywykł w uniwersyteckim okresie swej działalności, wywarły pewien wpływ na przyjętą w Toruniu formę zajęć. Tidicaeus należał do wąskiego grona osób, które niemal od początku aktywnie włączyły się w rozpoczętą w 1584 r. z inicjatywy Henryka Strobanda, późniejszego burmistrza miasta, reformę gimnazjum. W 1594 r., w związku z nadaniem toruńskiej szkole rangi akademickiej, w jednym z dziesięciu wystąpień o charakterze programowym pt. *Oratio de sapientiae disciplina* przedstawił szczegółową tematykę gimnazjalnych wykładów z logiki, podkreślając, że całość zrealizowanego na zajęciach materiału zostanie opracowana w formie krótkich założeń lub тез, na podstawie których uczniowie będą przygotowywać i wygłaszać dysputy⁶. Obszerne uwagi o charakterze dydaktycznym, które dotyczą jednej z najczęściej używanych w Gimnazjum Toruńskim form sprawdzania wiedzy uczniów, nie potwierdzają w sposób bezsporny szczególnej pozycji, jaką mógł zajmować Tidicaeus w związku z reformą szkoły. Jednak przywołana mowa powstała sześć lat przed ogłoszeniem tekstu ustaw gimnazjalnych z 1600 r. Opisana w niej przez uczonego metoda podsumowania i utrwalenia materiału przekazanego uczniom na zajęciach nie różni się od tej, jaką stosował wcześniej wobec studentów, czego najlepszym potwierdzeniem są będące przedmiotem naszego zainteresowania *Themata* z 1582 r. W tym kontekście może to wskazywać, przynajmniej w zakresie nauczania filozofii, na pewną

³ Poza Tidicaeusem należy tutaj wymienić m.in. Krzysztofa Buteliusa (1571–1611), autora dysputy *Synopsis philosophiae moralis* [1604], opartej na tekście *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa; Teofila Aenetiusa (1574–1631), który opublikował dzieło *Peri ethon pragmateia seu Doctrinae de moribus* [1614], rodzaj komentarza do *Etyki nikomachejskiej*; Konrada Grasera Juniora (1585/6–1630), wychowanka szkoły i jej długoletniego rektora, autora świetnego i wykorzystywanego nie tylko w Toruniu podręcznika *Compendium logice ex Aristotelico Organo* [1618]; Bazylego Czöllnera (1579–1658), opiekuna wielu dysput uczniowskich z zakresu filozofii praktycznej, autora zaginionego podręcznika *Compendium Practicae Philosophiae* [1648].

⁴ S. Salmonowicz, *Nauczanie filozofii w Toruńskim Gimnazjum Akademickim (1568–1793)*, [w:] *Nauczanie filozofii w Polsce w XV–XVIII wieku. Zbiór studiów*, red. L. Szczucki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 157, przyp. 68.

⁵ *Najdawniejsze ustawy Gimnazjum Toruńskiego*, wyd. s. Tync, Toruń 1925, s. 115 (*De materia disputationum*, 10) oraz s. 117 (*De forma et modo disputationum*, 24).

⁶ WBP-KK, sygn. 102816 K. 4° 31, *Oratio de sapientiae disciplina, quam litterae profitentur; in eaque recte versandi Organo Organorum, quod Logicen dicunt...*, [w:] *Orationes X. Quarum aliae in actu examinis anniversarii, aliae in inauguratione novae curiae habitae in Gymnasio Thoruniensi*, k. T.

zależność dydaktyki Gymnasium Academicum w Toruniu od metod, jakimi postu-
gowano się wcześniej na uniwersytecie w Lipsku⁷.

Tekst „Zagadnień do dysputy o przyjemności i cierpieniu” składa się z siedem-
nastu tez ujętych w formę paragrafów oraz trzech kwestii szczegółowych, które
miałyby być przedmiotem analizy podczas późniejszej dysputy. Już na początku
autor wskazówek podkreśla, że wybór przyjemności (*voluptas*) i cierpienia (*dolor*)
jako pojęć, które powinno się poddać wnikliwej charakterystyce, nie jest przypad-
kowy. Tidicaeus nazywa przyjemność i cierpienie źródłami, z których winniśmy
czerpać cały niemal sposób właściwego życia, ponieważ, podobnie jak wszystkie
stworzenia, dajemy się porwać przyjemności i niejako w sposób naturalny unika-
my każdej formy cierpienia (par. 1). Powołuje się na rozważania dwóch filozofów
starożytnych, odsyłając czytelników, co ciekawe, najpierw do X księgi *Etyki niko-
machejskiej* Arystotelesa⁸, a dopiero potem do I księgi *Praw Platona*⁹. Nie moż-
na jednak podejrzewać autora *Themata* o chronologiczną niekonsekwencję. Ce-
lowość takiego zabiegu jest oczywista i świadczy o pełnej akceptacji autorytetu
filozofa ze Stagiry. *Zagadnienia* są swego rodzaju streszczeniem poglądów Arysto-
teleasa. To również pozwala zrozumieć, dlaczego w tekście *Themata*, wbrew tytu-
łowi, Tidicaeus rezygnuje z charakterystyki cierpienia (par. 2), koncentrując się na
opisie przyjemności nie tyle jako jednego z centralnych pojęć etyki starożytnej, ile
przede wszystkim problemu, któremu dużo uwagi poświęcił jego grecki poprzed-
nik. Wskazówki, w których skupia się na pojęciu *voluptas*, przynoszą określenie
przyjemności jako pewnego rodzaju pragnienia (*voluntas*) właściwego wszystkim
stworzeniom obdarzonym zdolnością odczuwania (par. 3). Nie należy jej utożsa-
miać z samym tylko uwolnieniem się od cierpienia (par. 4). Na podstawie lektu-
ry ksiąg VII i X *Etyki nikomachejskiej* formułuje Tidicaeus definicję przyjemności,
która „jest usposobionym we właściwy sposób i niedoznającym przeszkód dozna-
waniem rzeczy, która pozostaje zgodna ze zdolnością do [tego rodzaju] dozna-
wania”¹⁰. Uczony podkreśla, że to samo stwierdził w VII księdze *Etyki* Arystoteles:
„przyjemność jest niedoznającą przeszkody czynnością trwałej dyspozycji natural-
nej” (par. 5)¹¹. Nie należy rozpatrywać *voluptas* jako namiętności (*motus*), ponie-
waż w każdym czasie jest ona pełna i dokonana niczym idea (par. 6)¹². W konse-
kwencji najzupełniej słusznie uważa się ją za jedno z dóbr, natomiast cierpienie
jako jej opozycję zalicza się do rzeczy złych (par. 7). Istota przyjemności polega
na zgodności przedmiotu ze zdolnością doznawania (*in congruentia obiecti ad fa-
cultatem percipientem*), co powoduje, że im większa jest owa zgodność i im dłużej
trwa, tym większej i bardziej długotrwałej doznajemy przyjemności (par. 8). W pa-
ragrafach 9–12 Tidicaeus przedstawia rodzaje doznawanych przez nas przyjem-

⁷ Pewnym potwierdzeniem tej tezy może być fakt, że wśród osób bezpośrednio zaangażowanych w or-
ganizacyjną, programową i dydaktyczną reformę szkoły toruńskiej było, poza Tidicaeusem, jeszcze
dwóch innych absolwentów wydziału artium uniwersytetu w Lipsku: Kaspar Friese, od grudnia 1584 r.
rektor gimnazjum oraz Ulryk Schober, od 28 XII 1585 r. konrektor szkoły.

⁸ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, ks. X, 1172a 15–1176a 29.

⁹ Platon, *Prawa*, 634B, 635C–D, 636C–D, 637A, 643C, 645D, 647A.

¹⁰ *Themata*, k. c5 (34): „est perceptio rei convenientis cum facultate percipiente, bene affecta et non
impedita”.

¹¹ Tidicaeus cytuje jedynie część wypowiedzi filozofa ze Stagiry, zapewne w jego przekonaniu najważ-
niejszą. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, 1153a 12–15, wypowiada się następująco: „Dlatego nie
jest słuszne określenie przyjemności jako 'doznawanego przez nas procesu stawania się', raczej
powiedzieć należy, że jest to nie proces, lecz czynność trwałej dyspozycji naturalnej; a zamiast 'do-
znawana' raczej: 'nie doznającą przeszkody'” (przekł. D. Gromska).

¹² *Ibidem*, ks. X, 1174b 7: „przyjemność należy do rzeczy stanowiących całość i skończonych” (przekł.
D. Gromska).

ności, wskazując, że jedne z nich mają związek z naszymi zmysłami, inne zaś określamy mianem duchowych. Można je rozróżnić, jeżeli weźmiemy pod uwagę nasze doznania i określimy ich źródło. Inne są przyjemności w sposób oczywisty powiązane ze zmysłami smaku i dotyku (*in gustu et in tactu*), inne zaś doznawane za pośrednictwem pozostałych zmysłów albo rozumu (*in caeteris sensibus et intellectu*). Na tej samej podstawie rozróżnia się przyjemności dobre, szlachetne i godne pochwały oraz złe, haniebne i niegodziwe, przy czym Tidicaeus wskazuje na przyjemności związane ze zmysłami smaku i dotyku, których doznawanie pozwala mówić o człowieku nieumiarkowanym (*intemperans*). W opozycji do nich są przyjemności ze swej natury dobre i pożądane, tj. wszystkie właściwe rozumowi (*mens*), wybrane na podstawie oglądu rzeczy godnych poznania i uczynków, które wynikają z posiadanych przez danego człowieka cnót. Jedynie takie przyjemności można określić mianem prawdziwych, ponieważ uznają je za takie ludzie dobrzy, a zatem osoby, których zdolność doznawania poszczególnych *voluptates* jest usposobiona we właściwy sposób. Co się zaś tyczy przyjemności cielesnych, jakich doświadcza się we wszystkich zmysłach, jedynie w pewnym stopniu są one dobre, ponieważ dochodzi w nich do przekroczenia miary, zwłaszcza gdy wiążą się ze zmysłami smaku i dotyku – co, jak zaznacza Tidicaeus, potwierdził Arystoteles w III księdze *Etyki nikomachejskiej*¹³. Można, zdaniem uczonego, mówić także o przyjemnościach, które w pewnym stopniu warunkuje doświadczanie rzeczy dobrych na przestrzeni całego życia człowieka. Chodzi o przyjemności, które są następstwem aktualnych wydarzeń, takie, których doznajemy, wspominając sytuacje już minione, a wreszcie te, które wynikają z naszej nadziei i oczekiwań co do przyszłości. Autor *Themata* zwraca także uwagę na czynniki, które powodują przyjemność, wymieniając jako najistotniejsze „zdolność jej doznawania, jeżeli jest usposobiona we właściwy sposób, oraz sam jej przedmiot, uporządkowany w najlepszym stopniu” (par. 13)¹⁴. Dana *voluptas* istnieje wyłącznie za pośrednictwem zmysłów i rozumu (par. 14), przy czym należy przyjąć, że przyjemność jest zawsze pewnym następstwem naszego postępowania (par. 15)¹⁵. W sposób ścisły wiąże się to z określeniem celu, w jakim doznajemy przyjemności, ponieważ osiągnięcie jakiejś *voluptas*, będąc niejako spodziewaną nagrodą za podjęcie konkretnego działania, umożliwia de facto jego doprowadzenie do skutku, niejednokrotnie motywując nas do podejmowania nawet najtrudniejszych zadań (par. 16). W ostatnim paragrafie uczony wraca do wyrażonego już wcześniej przekonania, że przyjemność i przeciwne jej cierpienie są źródłem oraz podstawą wszelkich namiętności zachodzących w duszy, co w konsekwencji uniemożliwia uznanie ich samych za namiętności.

Końcowa część tekstu przynosi, jak już wspomniano, trzy mające formę pytań zagadnienia szczegółowe. Pierwsze dotyczy życia roślin, które absorbują odpowiadający im zapach, natomiast nieodpowiednią dla nich woń odrzucają. Czy zatem w ich przypadku możemy mówić o doznawaniu przyjemności albo cierpienia? Kolejne zagadnienie odnosi się do człowieka i zawiera się w pytaniu, czy jakakolwiek przyjemność może stanowić o istocie jego najwyższego dobra (*de essentia summi boni humani*)¹⁶. W ostatnim Tidicaeus pyta o związek podejmowanych

¹³ Ibidem, ks. III, 1118a 26.

¹⁴ *Themata*, k. c5 (35): „facultas percipiens, si recte sese habeat, et obiectum optime dispositum”.

¹⁵ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, ks. X, 1174b 32–34: „Przyjemność jest dopełnieniem czynności, ale nie tak, jak nim jest odnośna trwała dyspozycja, lecz jak cel, który się do niej dotacza” (przekł. D. Gromska).

¹⁶ Ibidem, ks. VII, 1153b 7–8: „Nic nie stoi na przeszkodzie temu, by jakaś przyjemność była najwyższym dobrem, nawet jeśli niektóre przyjemności są złe” (przekł. D. Gromska).

przez człowieka działań z ich naturalnym następstwem, tzn. doznaniem przyjemności lub cierpienia. Czy w związku z tym można mówić o przedsięwzięciach, które mają charakter obojętny (*neutra*), czyli bez rozróżniania pod kątem tego, co przyjemne lub przykre.

W rozważaniach Tidicaeusa, nie tylko ze względu na ich syntetyczny charakter, trudno dopatrywać się jakiegó oryginalności. Z punktu widzenia wartości naukowej *Themata* są niczym więcej jak tylko zgrabnym ekscerptem z nauki moralnej Arystotelesa i jednoznacznie wskazują na całkowitą zależność stanowiska autora od opinii filozofa ze Stagiry. Jednocześnie są *Themata* ciekawym dokumentem epoki, rzucając wiele światła na dydaktykę uniwersytecką i gimnazjalną przełomu XVI i XVII stulecia na przykładzie dwóch ważnych ośrodków naukowych, jakimi w tamtym okresie stały się zarówno Lipsk, jak i Toruń.

Krystyna Wyszomirska

skarby uratowane

Dwadzieścia zabytkowych rękopisów
ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej
w Toruniu odzyskało swój dawny wygląd

Wiosną 2011 roku Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu rozpoczęła realizację zadania pod nazwą ZACHOWAĆ SKARBY. W ramach tego zadania przekazano ze zbiorów biblioteki do konserwacji dwadzieścia unikatowych rękopisów z XVI, XVII i XVIII wieku o wielkiej wartości dla historii i kultury Torunia¹. Bibliotekarze wytypowali do konserwacji obiekty o bardzo zaawansowanych i agresywnie postępujących zniszczeniach zarówno papierowych bloków rękopisów, jak i skórzanych, bogato zdobionych opraw. Charakter zniszczeń uniemożliwił zainteresowanym korzystanie z książek.

Przyczyną tak złego stanu zabytków był nie tylko upływający czas i naturalny proces starzenia się materiałów, z których zostały wykonane, ale przede wszystkim niekorzystne warunki, w jakich dawno temu zbiory były przechowywane. Wszystkie obiekty zostały w przeszłości zainfekowane grzybem domowym, który wywołuje tzw. puszystą destrukcję papieru. Zakażenie jest efektem długotrwałego kontaktu papierowych rękopisów z mokrym drewnem. W miejscach zaatakowanych przez grzyb papier zatracił swoją naturalną strukturę, stał się bibulasty i puszysty, co powodowało, że przy próbie przewracania kart odpadały całe ich fragmenty wraz z zapiskami. Obawiano się, że bezpowrotnie zostaną utracone bezcenne rękopiśmienne teksty zaliczane do Narodowego Zasobu Bibliotecznego.

Zniszczeniu uległy również wykonane ze skóry zabytkowe oprawy rękopisów. Skóra okładek była zdeformowana, bardzo brudna, porysowana, pokryta grzybowymi plamami, przetarta, popękana, z rozległymi ubytkami substancji zabytkowej. W większości książek okładki nie trzymały się bloku, wiele kart wypadało. Nie zachowały się także jedwabne wiązania i zapinki, w które okładki były pierwotnie wyposażone.

Jedynym ratunkiem dla tych obiektów było przekazanie ich do konserwacji w profesjonalnej pracowni. Tylko fachowe zabiegi konserwatorskie mogły zatrzymać agresywnie postępujące zniszczenia mikrobiologiczne oraz poprawić kondycję materiałów, z których wykonano rękopisy.

Wśród materiałów przeznaczonych do konserwacji znalazło się: 17 sztambuchów-pamiętników, 1 diariusz, 1 itinerarium oraz 1 geograficzno-historyczno-polityczny opis Polski. Rękopisy pochodziły z założonej w XVI w. biblioteki Gimnazjum Akademickiego w Toruniu, której zbiory w 1923 r. weszły w skład Książnicy Miejskiej im. Kopernika (obecnie Książnica Kopernikańska). Wszystkie były oprawione w skórę lub pergamin. Większość opraw oraz barwionych krawędzi kart ozdobiono tłoczonym i złożonym ornamentem.

¹ Konserwację zabytkowych materiałów umożliwiło dofinansowanie zadania ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Najlichnieszą grupę w zespole wytypowanym do konserwacji stanowiły sztambuchy. Należały one do osób pochodzących z Torunia lub związanych z tym miastem więzami rodzinnymi bądź działalnością zawodową: profesorów i uczniów toruńskiego gimnazjum, pastorów, dostojników i urzędników miejskich. Zawierają wpisy i sentencje dedykowane właścicielom sztambuchów przez nauczycieli i wykładowców, patronów, uczonych, ludzi pióra, polityków, kolegów itp. Wśród pamiątkowych dedykacji znajdują się autografy osób zasłużonych dla historii Torunia oraz kultury polskiej i europejskiej, m.in.: Jana Amosa Komenskigo – czeskiego pedagoga, filozofa, reformatora i myśliciela protestanckiego, seniora generalnego braci czeskich, w latach 1644–1645 wykładowcę filozofii w gimnazjum elbląskim, twórcę współczesnych zasad pedagogiki, Martina Opitza – niemieckiego poety, historiografa i biografa polskiego króla Władysława IV, astronomów Jana Heweliusza i Daniela Langusa, historiografa Prus Krzysztofa Hartknocha, śląskiego poety Jana Piotra Titiusa, magnatów Mikołaja Ostroroga i Janusza Radziwiłła, posła na sejm w 1655 r. Andrzeja Twardowskiego. Niekiedy pamiątkowe wpisy odzwierciedlają ważne wydarzenia z życia Torunia – na przykład sztambuch Melchiora Janichiusa mieści pamiątkowe dedykacje wpisane przez uczestników Colloquium Charitativum, czyli „rozmowy braterskiej” między przedstawicielami różnych wyznań, która odbyła się w Toruniu w 1645 r. na polecenie króla Władysława IV. W niektórych sztambuchach można znaleźć *curricula vitae* ich właścicieli – na przykład w sztambuchu węgierskiego protestanta Marcina Toppertzera z Kieżmarku, który schronił się w Toruniu, słynącym ze swobód religijnych, przed prześladowaniami katolickich Habsburgów.

Interesujące są również pozostałe dokumenty. W rękopiśmiennym *Itinerarium Germaniae* Krzysztofa Reicha z Waplewa w Prusach Wschodnich, który w 1668 r. wyruszył na studia medyczne do Strasburga, znajdują się m.in. opisy odwiedzanych przez niego miast, brudnopisy listów do rodziny i przyjaciół, wykaz wykładów, na które uczęszczał, recepty na różne lekarstwa oraz wskazówki, jak wykonać kamień filozoficzny. *Diarium elaboratum* rektora Gimnazjum Akademickiego w Toruniu Piotra Jaenichena zawiera jego notatki do wykładów, korespondencję, zapiski dotyczące spraw związanych z działalnością szkoły. Cenne jest także, jako przykład podręcznika do nauki historii Polski, geograficzno-historyczno-polityczne opisanie naszego kraju, które powstało w kolegium jezuitów w Poznaniu.

Po przeprowadzonej konserwacji, 19 grudnia 2011 r. kolekcja rękopisów wróciła do Książnicy Kopernikańskiej². Zabiegi konserwatorskie, tak jak zakładano, zahamowały procesy degradacji zabytkowej substancji i znacząco poprawiły kondycję obiektów. Kolekcja została poddana ocenie mikrobiologicznej, a następnie dezynfekcji. Wykonano testy na obecność wolnych jonów żelazowych w atramentach i papierze. Zbadano odczyn pH papieru, po czym odkwaszono rękopisy z kwaśnym odczynem. Osłabiony papier i uszkodzona skóra opraw zostały oczyszczone, wzmocnione, naprawione i zabezpieczone chemicznie, aby w przyszłości zminimalizować wpływ zewnętrznych czynników przyczyniających się do autodegradacji. Każdy rękopis otrzymał dokumentację konserwatorską, w której opisano m.in. badania, jakim poddano poszczególne obiekty przed konserwacją, oraz zakres i szczegółowy przebieg prac konserwatorskich wykonanych w celu przywrócenia obiektom wartości ekspozycyjnej i użytkowej, wymieniono także zalecenia dotyczące warunków, w jakich należy przechowywać i ekspozycjonować oryginalne dzieła, aby bezpiecznie przetrwały kolejne stulecia.

² Prace konserwatorskie wykonała firma ad'art B. Orłowska, A. Szlaska-Byczek w Warszawie.

Katarzyna Kulig

Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego – aktualny stan prac Sekcji Bibliografii Regionalnej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

Zgodnie z Ustawą o bibliotekach, opracowywanie i udostępnianie bibliografii regionalnej należy do zadań bibliotek wojewódzkich i powiatowych¹. Bibliografię województwa kujawsko-pomorskiego opracowują dwie biblioteki: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy² i Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (WBP-KK w Toruniu), które podzieliły region między siebie. WBP-KK w Toruniu jest odpowiedzialna za opracowywanie materiałów z jedenastu powiatów, które kiedyś tworzyły województwa włocławskie i toruńskie: aleksandrowskiego, brodnickiego, chełmińskiego, golubsko-dobrzyńskiego, grudziądzkiego, lipnowskiego, radziejowskiego, rypińskiego, toruńskiego, wąbrzeskiego, włocławskiego (ryc. 1).

W bibliografii województwa kujawsko-pomorskiego rejestrowane są publikacje dotyczące regionu wydane w języku polskim na terytorium Polski. Zawiera ona opisy wydawnictw zwartych, wydawnictw ciągłych, artykułów z prac zbiorowych i czasopism, fragmentów prac, prac współwydanych, katalogów wystaw. Opisy bibliograficzne sporządza przez pracowników WBP-KK w Toruniu zgodnie z normami przyjętymi przez Bibliotekę Narodową, są oparte na informacjach zawartych w katalogach bibliotek (WBP-KK, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Biblioteka Narodowa), lokalnej prasie („Nowości”, „Gazeta Wyborcza – Toruń”, „Gazeta Pomorska”), czasopismach lokalnych i ogólnopolskich (m.in. „Rocznik To-

Ryc. 1. Zasięg terytorialny bibliografii regionalnej woj. kujawsko-pomorskiego opracowanej przez WBP-KK w Toruniu

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Podział_administracyjny_województwa_kujawsko-pomorskiego [dostęp 30 IV 2012], modyfikacje własne.

¹ Ustawa z dnia 27 VI 1997 r. O bibliotekach, Dziennik Ustaw, 1997, nr 85, poz. 539, art. 20.

² <http://www.wimbp.man.bydgoszcz.pl/BazyMak/> [dostęp 12 VI 2012].

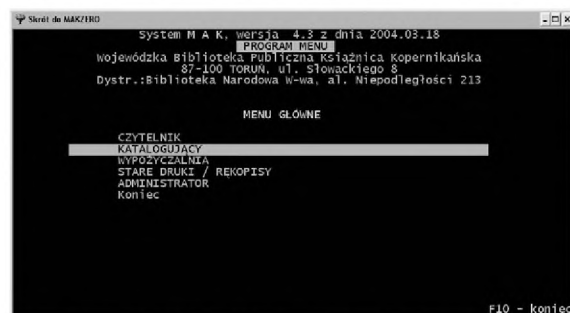
ruński”, „Ziemia Kujawska”), a także bibliografiach tworzonych przez inne instytucje („Przewodnik Bibliograficzny”, „Bibliografia Zawartości Czasopism”, „Bibliografia Wydawnictw Ciągłych”, bibliografie specjalistyczne, np. „Bibliografia Historii Polskiej”, „Bibliografia Etnografii” itd.). Dodatkowo własne opisy bibliograficzne przesyłają wybrane biblioteki z powiatów.

Obecnie WBP-KK w Toruniu dysponuje kilkoma zamkniętymi rocznikami bibliografii województwa kujawsko-pomorskiego, trzy roczniki są na etapie przygotowywania. Bibliografie z okresu do 2006 r. są już zamknięte, umieszczone w programie MAK i dostępne wyłącznie na stanowisku komputerowym w czytelnicy Sekcji Informacji. Bibliografie dla kolejnych lat (od 2007 r.) są opracowywane w systemie PROLIB i dostępne *online* na stronie biblioteki za pośrednictwem katalogu OPAC Bibliografia.

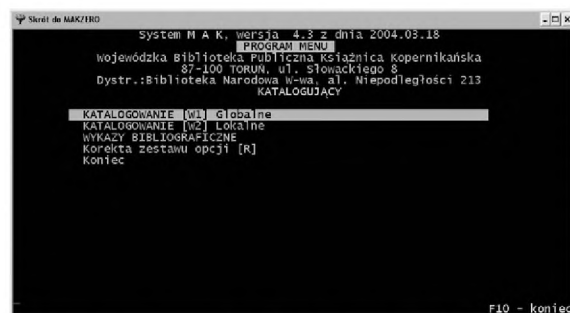
Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego w programie MAK

W programie MAK znajduje się dziewięć roczników bibliografii (zob. tab. 1), zawierających łącznie 69 352 opisy bibliograficzne, dostępne na stanowisku komputerowym nr 1 w czytelnicy Sekcji Informacji. Każdy rocznik stanowi osobną bazę, z własnymi indeksami wyszukiwawczymi. By dostać się do bazy, należy wejść do programu MAK, którego ikona widnieje na pulpicie komputera, następnie za pomocą klawisza ENTER do bazy KATALOGUJĄCY, a w niej do podbazy KATA-

LOGOWANIE [W1]GLOBALNE (zob. ryc. 2 i 3). Czytelnik ma do wyboru poszczególne roczniki bibliografii zatytułowane REGION.[ROK BIBLIOGRAFII] (widoczne bazy REGION.2007 i REGION.2008 są w całości dostępne *online* w katalogu OPAC Bibliografia) (ryc. 4).

Ryc. 2. Bazy lokalne WBP-KK w Toruniu w programie MAK
Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Ryc. 3. Podbazy bazy KATALOGUJĄCY w programie MAK
Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Dany rocznik bibliograficzny należy przeglądać za pomocą indeksów (F7) (ryc. 5). W każdym roczniku jest kilka indeksów do wyboru. Po wybraniu odpowiedniego indeksu należy wpisać poszukiwane hasło. Każdy rocznik bibliografii w programie MAK ma osobne indeksy wyszukiwawcze (zob. ryc. 6). Większość się powtarza, ale niektóre są używane tylko w pojedynczych bazach. We wszystkich rocznikach występują indeksy: Autor/Autorzy, Tytuł, Hasło Przedmiotowe, Temat/Określnik (w 2005 i 2006 r.

nazwany Przedmiotowym), Serie, Wydawcy, Rok Wydania. Za pomocą indeksu Hasło Przedmiotowe można szukać nazw osobowych, instytucji, imprez, a także nazw pospolitych. Hasło przedmiotowe w opisie bibliograficznym składa się z tematu i okreśników, np. *Toruń (woj. kujawsko-pomorskie)* (temat) – *banki* (określnik). Indeks Hasło Przedmiotowe wyszukuje temat (ryc. 7). Indeks Temat/Określnik wyszukuje zarówno temat, jak i określnik. Gdyby czytelnik chciał wyszukać wszystkie możliwe opisy dotyczące Torunia używając indeksu Hasło Przedmiotowe, lista odpowiedzi została by podzielona według tematu wraz z poszczególnymi okreśnikami i musiałby wchodzić do każdego hasła osobno. Gdy posłuży się indeksem Temat/Określnik będzie miał wszystkie opisy dostępne pod jednym hasłem – *Toruń (woj. kujawsko-pomorskie)*. Pozostałe indeksy, takie jak ISBN/ISSN, Nazwa korporatywna, są stosowane tylko w niektórych rocznikach. Indeks Rzeczowy i Działowy wyszukują według klasyfikacji służącej do przydzielania opisów do poszczególnych działów tematycznych. Indeks Słowo z Tytułu występuje tylko w dwóch ostatnich rocznikach opracowanych w programie MAK.

Po kliknięciu ENTER, gdy już za pomocą klawiszy strzałek wybrało się hasło z listy, pojawia się informacja o liczbie opisów bibliograficznych w bazie przypisanych do danego hasła (ryc. 8). Zgodnie z instrukcją należy kliknąć ESC, by pojawił się pierwszy opis biblio-

Ryc. 4. Lista roczników bibliograficznych (podbazy REGION) w podbazie KATALOGOWANIE Globalne w programie MAK

Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Ryc. 5. Lista funkcji w podbazie REGION w programie MAK

Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Ryc. 6. Indeksy wyszukiwawcze w roczniku bibliografii w programie MAK

Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

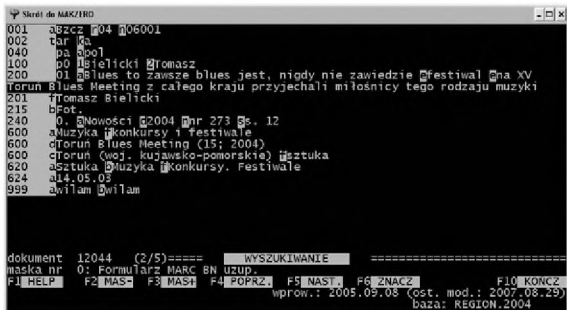

Ryc. 7. Lista wyników wyszukiwania przez indeks Hasło Przedmiotowe w programie MAK
Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Ryc. 8. Informacja o liczbie opisów bibliograficznych przypisanych do danego hasła przedmiotowego w programie MAK
Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

Ryc. 9. Opis bibliograficzny w programie MAK
Źródło: Program MAK (WBP-KK w Toruniu)

graficzny. Na dole okna pojawi się informacja o liczbie opisów. By przejść do następnego opisu należy nacisnąć F5, do poprzedniego – F4. Opis bibliograficzny składa się z elementów umożliwiających identyfikację danej publikacji (w zależności od jej rodzaju: autor, tytuł, cytała wydawnicza, miejsce, rok wydania, opis fizyczny), a także charakteryzujących jej zawartość (hasła przedmiotowe osobowe, korporatywne, tytułowe, geograficzne). By cofnąć się o poziom wyżej (np. by wpisać nowe hasło bądź wybrać inny rok bibliografii) należy używać klawisza F10 (ryc. 9).

Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego w systemie PROLIB

Bibliografia regionalna za nowsze lata jest dostępna na stronie internetowej WBP-KK w Toruniu. Opisy bibliograficzne w systemie PROLIB są automatycznie udostępniane online za pomocą katalogu OPAC Bibliografia, praktycznie zaraz po zaakceptowaniu przez pracownika Sekcji Bibliografii Regionalnej tworzącego dany opis. Obecnie są opracowywane lata 2007–2009, które jeszcze nie są zamkniętymi rocznikami, co sprawia, że liczba opisów bibliograficznych w katalogu OPAC Bibliografia systematycznie się powiększa.

Dodatkowo do systemu PROLIB są wprowadzane roczniki 2005 i 2006 (wszystkie opisy zamieszczone w systemie są na bieżąco usuwane z bazy w programie MAK). Według stanu na 5 maja 2012 r. w katalogu OPAC znajduje się 12 087 opisów (por. tab. 2).

Tabela 1. Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego w programie MAK (stan na 01.05.2012 r.)

ROK BIBLIOGRAFII	Do 1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Opisy bibliograficzne	9546	6429	6199	8304	8444	8727	7931	7299	6473
Indeksy wyszukiwawcze									
Autor	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Tytuł	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hasło przedmiotowe	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Temat/określnik	x	x	x	x	x	x	x	X (nazwa: przedmiotowy)	X (nazwa: przedmiotowy)
Serie	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Rok wydania/druku	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Wydawcy/druk	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Miejsce wydania	x	x	x	x	x	x	x		
Rzeczowy	x	x	x	x	x	x	x		
ISBN/ISSN		x	x	x	x	x	x		
Nazwa korporatywna		x	x	x	x	x	x		
Numer bibliografii				x	x	x	x	x	x
Działowy		x		x					
Słowo z tytułu								x	x
Numer identyfikacyjny								x	x

Źródło: Opracowanie własne.

Ryc. 10. Strona WBP-KK w Toruniu

Źródło: www.książnica.torun.pl

Ryc. 11. Bibliografia regionalna na stronie internetowej WBP-KK w Toruniu

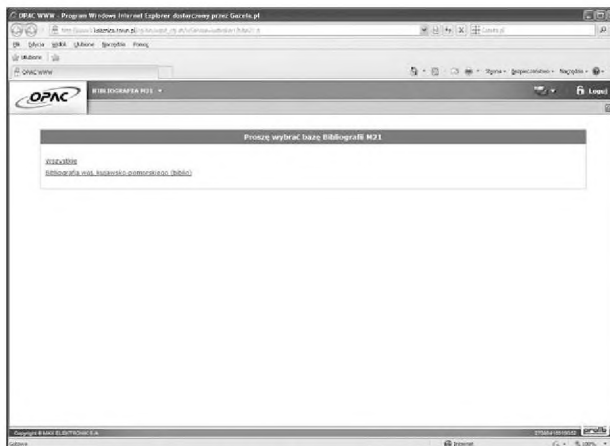
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

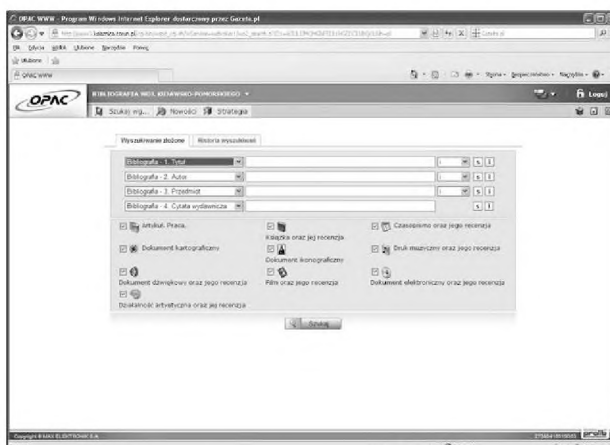
Ryc. 12. Bazy bibliograficzne na stronie internetowej WBP-KK w Toruniu

Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

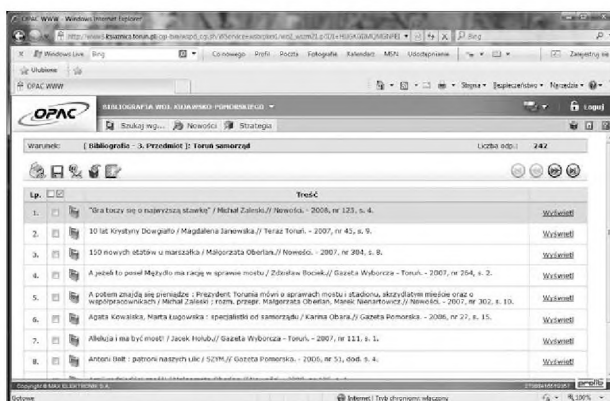
Bibliografia regionalna za lata 2005–2009 znajduje się na stronie internetowej WBP-KK w Toruniu (www.ksiaznica.torun.pl), w zakładkach BIBLIOGRAFIE w menu górnym i bocznym (ryc. 10). Na podstronie została zamieszczona krótka informacja na temat bibliografii. Po kliknięciu na link BAZY BIBLIOGRAFICZNE (ryc. 11) przechodzi się do podstrony z linkiem do katalogu OPAC Bibliografia regionalna za lata 2007–2009. Po pojawieniu się okna katalogu OPAC Bibliografia należy wybrać odpowiednią bazę – Bibliografia woj. kujawsko-pomorskiego (ryc. 12).

Ryc. 13. Strona wejściowa do katalogu OPAC bibliografii regionalnej
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

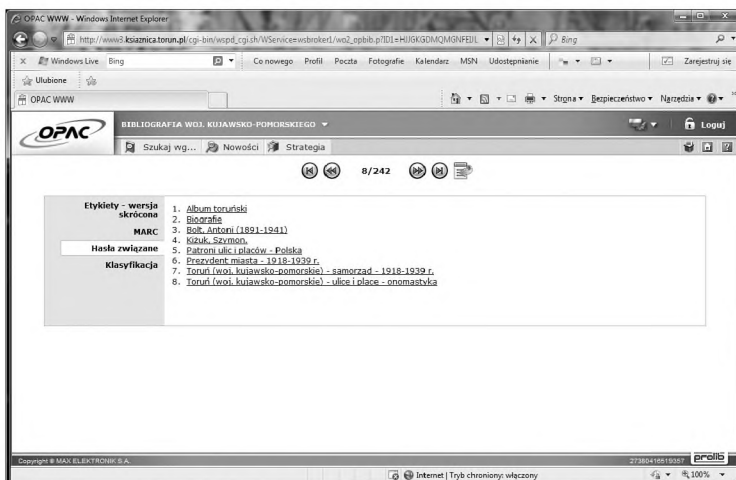
Ryc. 14. Katalog OPAC bibliografii regionalnej
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

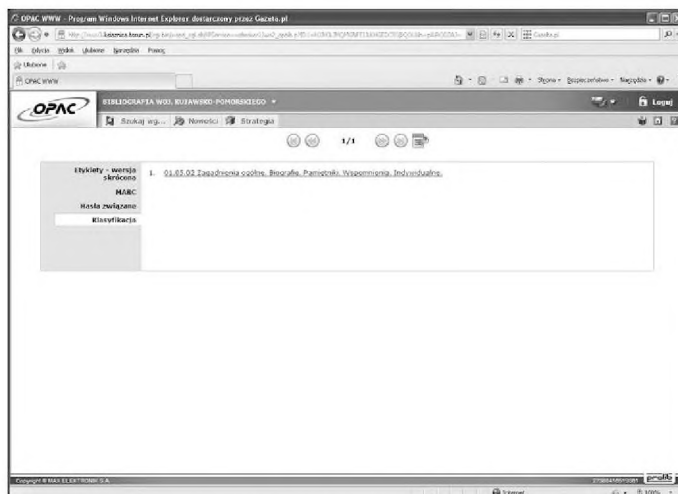
Ryc. 15. Lista rekordów w katalogu OPAC bibliografii regionalnej
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

Ryc. 18. Opis bibliograficzny w katalogu OPAC bibliografii regionalnej – widok Hasła związane
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

Ryc. 19. Opis bibliograficzny w katalogu OPAC bibliografii regionalnej – widok Klasyfikacja
Źródło: www.ksiaznica.torun.pl

Po wyborze indeksu i wpisaniu odpowiedniego hasła czytelnik otrzyma listę opisów bibliograficznych ułożonych alfabetycznie (ryc. 15). Po wejściu do wybranego rekordu pojawi się opis bibliograficzny w widoku Etykieta (ryc. 16), w którym są podane elementy identyfikujące daną publikację. Do wyboru jest jeszcze widok MARC (całość opisu wpisana w odpowiednie pola formatu MARC21), Hasła związane (w którym są widoczne hasła przedmiotowe) i Klasyfikacja (ryc. 17, 18, 19).

Tabela 2. Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego w systemie PROLIB (stan na 01.05.2012 r.)

Rok bibliografii	2005*	2006*	2007	2008	2009
Opisy bibliograficzne	416	737	4270	5088	1576
Indeksy wyszukiwawcze					
Tytuł			x		
Autor			x		
Przedmiot			x		
Cytata wydawnicza			x		
Klasyfikacja			x		
Rok			x		
* Rocznik w trakcie przenoszenia z bazy MAK do systemu PROLIB					

Źródło: Opracowanie własne.

Bibliografia województwa kujawsko-pomorskiego opracowywana przez WBP-KK w Toruniu obejmuje dwanaście roczników bibliografii (w tym dziewięć już zakończonych), łącznie zawierających 81 439 opisów bibliograficznych. Dają one czytelnikom dostęp do zgromadzonych w jednym miejscu informacji o wydanych w poszczególnych latach publikacjach dotyczących gospodarki, historii, kultury, społeczeństwa regionu. Tym samym bibliografia regionalna tworzona przez pracowników WBP-KK w Toruniu może być traktowana jako jedna z podstawowych pomocy naukowych w badaniach regionu.

Anna Fidala

biblioteka XXI wieku.

Programy szkoleniowe dla bibliotek publicznych województwa kujawsko-pomorskiego realizowane w latach 2009–2011 przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w Toruniu

Ostatnie lata są dla bibliotek okresem zmian i rozwoju. Dzięki różnego rodzaju dotacjom zmodernizowano część bibliotek, inne zaadaptowano na potrzeby nowoczesnych jednostek, a pracująca w nich kadra podwyższyła swoje kwalifikacje. Do poprawy wizerunku przyczyniły się m.in. dwa programy: Biblioteka+ i Program Rozwoju Bibliotek, adresowane do bibliotek publicznych w małych miejscowościach. Programy te obejmują modernizację wyposażenia i infrastruktury oraz szkolenia dla bibliotekarzy.

Dobra passa zaczęła się w 2009 r., kiedy wdrożono Program Rozwoju Bibliotek (PRB), przeznaczony dla ośrodków wiejskich i małych miast. Projekt ten ma wzmocnić potencjał bibliotek w tych miejscowościach, przekształcając je w jednostki nowoczesne i aktywne, które ułatwią czytelnikom pełne uczestnictwo w życiu społecznym i gospodarczym. Realizację Programu zaplanowano do 2013 roku¹.

Przygotowanie i wdrożenie drugiego programu Biblioteka+, zaplanowanego na trzy lata (2010–2012), zostało powierzone Instytutowi Książki. Program ten obejmuje między innymi szkolenia z zakresu rozwoju osobistych kompetencji menedżerskich i przywódczych, a także posługiwanie się nowymi technologiami informatycznymi. Głównymi beneficjentami programu są gminne biblioteki publiczne, ze szczególnym uwzględnieniem bibliotek z gmin wiejskich, wiejsko-miejskich oraz małych gmin miejskich (do 15 tys. mieszkańców)².

Rok 2009

Rok 2009 był wypełniony intensywnymi przygotowaniem, opracowywano standardy, oraz system szkoleń. Równocześnie rozwijano dwa duże, zupełnie nowe projekty dla bibliotek publicznych. Ich koordynatorem w regionie toruńsko-włocław-

¹ M. Dąbrowska, *Co zyskały biblioteki w Programie Rozwoju Bibliotek?*, Biuletyn EBIB [online], 2011, nr 5(123) [dostęp 3 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bibliotekaplus.pl/index.php?page=DefaultPage&docID=5>

² P. Kieżun, *Programy wspierające polskie biblioteki*, Goethe Insitut [dostęp 03 IV 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.goethe.de/ins/pl/lp/kul/dup/bib/pl6447205.htm>

skim został Marek Jurowski – kierownik Działu Współpracy i Promocji Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej –Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (WBP-KK).

Program Rozwoju Bibliotek rozpoczął się w Światowym Dniu Książki i Praw Autorskich, 23 kwietnia 2009 r. Od razu w kwietniu M. Jurowski przeprowadził jednocześnie spotkania powiatowych: w Chełmnie, Grucie, Radziejowie, Chełmży, Rypinie, Wąbrzeźnie, Aleksandrowie Kujawskim, Izbicy Kujawskiej, Brodnicy, Golubiu-Dobrzyniu i Lipnie w celu przedstawienia PRB oraz zasad uczestnictwa w nim. Pracownicy bibliotek dowiedzieli się, że celem programu jest wzmocnienie informacyjnej i społecznej roli bibliotek na obszarach wiejskich i w małych miastach przez przeobrażenie ich w nowoczesne, wielofunkcyjne centra informacyjne, kulturalne i edukacyjne, animujące aktywność obywatelską. W szczególności chodziło o zapewnienie dostępu do nowoczesnych narzędzi zdobywania wiedzy i informacji. Istotną częścią programu było wzmacnianie kompetencji i prestiżu zawodowego bibliotekarzy, m.in. dzięki zakrojonym na szeroką skalę szkoleniom.

W Dziale Współpracy i Promocji rok 2009 przebiegał pod znakiem analiz, przygotowywania materiałów i harmonogramów oraz stałego kontaktu z jednostką koordynującą PRB, czyli Fundacją Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego (FRSI).

Finalistami pierwszej rundy Programu zostało czterdzieści gminnych bibliotek publicznych z podregionu toruńsko-włocławskiego województwa kujawsko-pomorskiego. Biblioteki te utworzyły dziesięć koalicji składających się z dziesięciu Bibliotek Wiodących (z filiami) oraz trzydziestu Bibliotek Partnerskich (również z filiami – trzy Biblioteki Partnerskie na jedną Wiodącą). W sumie pierwszą rundą Programu zostały objęte 83 placówki biblioteczne.

Dla ułatwienia pracy w programie na stronie domowej Książnicy powstał serwis DLA BIBLIOTEKARZY. W serwisie do dziś są zamieszczane informacje przydatne dla pracowników bibliotek publicznych podregionu toruńsko-włocławskiego.

Ważną datą był 21 września – odbyło się wtedy pierwsze spotkanie finalistów pierwszej rundy programu. Wzięli w nim udział przedstawiciele bibliotek, samorządowcy, zaproszeni prelegenci oraz media. Przez cały czas trwały intensywne przygotowania do realizacji szkoleń z zakresu technologii komunikacyjnych i informacyjnych³.

Równocześnie zajmowano się wdrożeniem ministerialnego programu Biblioteka+. Już 23 czerwca został uruchomiony program dotacyjny „Szkolenia dla bibliotekarzy”, będący częścią programu **Biblioteka+**. Miał on na celu zapewnienie bibliotekarzom z bibliotek gminnych nieodpłatnych szkoleń w zakresie nowych kompetencji zawodowych. Ustalano kryteria, jakie biblioteki będą musiały spełnić by uzyskać certyfikat Biblioteki+, kompletowano też ofertę szkoleniową skierowaną do dyrektorów/kierowników bibliotek publicznych (z gmin wiejskich, miejsko-wiejskich oraz miejskich do 15 tys. mieszkańców – zgodnie z założeniami Programu Biblioteka+), które nie uczestniczą w pierwszej rundzie PRB.

Toczyły się również konsultacje z zespołem tworzącym system biblioteczny MAK+.

³ K. Mróz, *Biblioteka nowym oknem na świat*, Gazeta Pomorska [online], 21.09.2009 [dostęp 18 04 2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090921/TORUN01/518083709#block2>

Rok 2010

Zgodnie z wytycznymi FRSl, WBP-KK z początkiem 2010 r. przystąpiła do realizacji szkoleń z zakresu technologii komunikacyjnych i informacyjnych dla bibliotekarzy w ramach PRB. Celem szkoleń było nabycie przez uczestników:

- umiejętności posługiwania się sprzętem i oprogramowaniem dostarczanym beneficjentom w ramach PRB,
- umiejętności korzystania z usług poczty elektronicznej i sprawnego, skutecznego poszukiwania informacji w Internecie,
- umiejętności posługiwania się w podstawowym zakresie – programami użytkowymi: edytorem tekstu, arkuszem kalkulacyjnym i programem do tworzenia prezentacji multimedialnych,
- podstawowych umiejętności bezpiecznego posługiwania się komputerem i bezpiecznego korzystania z sieci Internet,
- podstawowych umiejętności doradztwa/instruktażu, jakiego bibliotekarze powinni udzielać użytkownikom biblioteki.

Podczas całego roku zorganizowano dwadzieścia szkoleń obejmujących pięć jednodniowych modułów. W Toruniu zostały przeszkolone 233 osoby, które przeszły przez wszystkie moduły tematyczne.

W dniu 18 listopada 2010 r. w Kujawsko-Pomorskim Urzędzie Wojewódzkim w Bydgoszczy odbyła się I Regionalna Konferencja PRB, którą współorganizowały WBP-KK, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy (WiMBP) oraz FRSl. W konferencji uczestniczyły 94 osoby, w tym pięć osób z toruńskiej Książnicy.

Z początkiem 2010 r. Dział Współpracy i Promocji, zgodnie ze złożonym wnioskiem i harmonogramem, przystąpił do realizacji zadania Biblioteka+. Jedenaście osób pod kierownictwem koordynatora Marka Jurowskiego opracowało szczegółowy harmonogram szkoleń, przygotowało i wdrożyło plan promocji oraz dokonało rekrutacji uczestników szkoleń.

Odbyło się osiem szkoleń i jeden wyjazd studyjny:

- „Prawne aspekty działalności bibliotek publicznych w Polsce”

24 lutego; szkolący: Rafał Golań, radca prawny w Departamencie Prawno-Legislacyjnym Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W szkoleniu uczestniczyło 37 osób.

- „Organizacja i zarządzanie biblioteką”

18–19, 22–23, 25–26 marca; szkolący: Teresa Szymorowska, dyrektor WBP-KK. W szkoleniu uczestniczyły 44 osoby, w tym 4 pracowników WBP-KK.

- „Ochrona danych osobowych w bibliotece”

9, 12 i 13 kwietnia; szkolący: Tadeusz Zięba, specjalista ds. OC w WBP-KK. W szkoleniu uczestniczyły 42 osoby, w tym 4 pracowników WBP-KK.

- „Zarządzanie finansami w bibliotece”

6 maja oraz 17 i 18 czerwca; szkolący: Robert Kowalski, główny księgowy WBP-KK. W szkoleniu uczestniczyło 40 osób.

- „Biblioteka w społeczności lokalnej. Badanie potrzeb mieszkańców”

14–15, 16–17 września oraz 5–6 listopada; szkolący: Radosław Kossakowski, Instytut Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK). W szkoleniu uczestniczyło 25 osób.

- „Doskonalenie kompetencji interpersonalnych bibliotekarza-menedżera”

7–8, 14–15 i 21–22 października; szkoleniocy: Hanna Dolna, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania UMK. W szkoleniu uczestniczyły 42 osoby, w tym 2 pracowników WBP-KK.

– „Wizerunek biblioteki w społeczności lokalnej”

16–17, 25–26 i 29–30 listopada; szkoleniocy: Marek Jurowski oraz Marek Ospalski, specjalista ds. promocji w Dziale Współpracy i Promocji. W szkoleniu uczestniczyło 36 osób.

– „Dress-code i make-up w życiu profesjonalistki”

8 grudnia; szkoleniocy: Monika Jaruzelska, trener autoprezentacji i stylistka, oraz Gonia Wielocha, makijażystka. W szkoleniu uczestniczyły 43 osoby, w tym 10 pracowników WBP-KK.

W ośmiu szkoleniach zorganizowanych dla dwudziestu grup uczestniczyły łącznie 322 osoby, w tym 20 pracowników WBP-KK. Dodatkowo 29–30 czerwca zorganizowano dla bibliotekarzy bibliotek samorządowych wyjazd studyjny do Olsztyna. Uczestniczyły w nim 32 osoby, w tym 4 pracowników WBP-KK.

Rok 2011

Nabór do drugiej rundy PRB rozpoczął się 31 stycznia 2011 r. Program był skierowany do bibliotek publicznych we wszystkich gminach wiejskich i wiejsko-miejskich oraz gmin miejskich liczących do 20 tys. mieszkańców (stan na 31 grudnia 2009 r. – GUS). Do drugiej rundy mogły się zgłaszać biblioteki, które nie uczestniczyły w Programie w pierwszej rundzie.

Szkolenia dla pracowników bibliotek publicznych zrealizowano w dwóch modułach:

– Moduł I – 29–30 listopada. W szkoleniu uczestniczyło 28 osób.

– Moduł II – 13–14 grudnia. W szkoleniu uczestniczyły 23 osoby.

Szkolenia przeprowadził Sławomir Mirowski, starszy specjalista ds. komputeryzacji w WBP-KK.

W dniu 24 października odbyła się II Konferencja Regionalna PRB. Jej współorganizatorami obok WBP-KK w Toruniu były WiMBP w Bydgoszczy oraz FRSl. W konferencji wzięli udział bibliotekarze z bibliotek samorządowych województwa kujawsko-pomorskiego oraz przedstawiciele Urzędu Marszałkowskiego i gminnych władz samorządowych województwa – łącznie 80 osób.

W ramach Programu Biblioteka + w 2011 roku zrealizowano drugi cykl szkoleń w ramach programu dotacyjnego „Szkolenia dla bibliotekarzy”. Tym razem szkolenia zaplanowano zgodnie z wynikami ankiet ewaluacyjnych ze szkoleń, które odbywały się w 2010 r. Harmonogram szkoleń przedstawiał się następująco:

– „Doskonalenie kompetencji interpersonalnych bibliotekarza-menedżera”

11–12 i 14–15 kwietnia; szkoleniocy: Hanna Dolna, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania UMK. W szkoleniu uczestniczyły 33 osoby, w tym 2 pracowników WBP-KK.

– „Biblioteka w społeczności lokalnej. Badanie potrzeb mieszkańców”

18–19 i 23–24 maja; szkoleniocy: Marek Jurowski. W szkoleniu uczestniczyło 25 osób.

– „Ochrona danych osobowych w bibliotece”

8 i 15 czerwca; szkoleniocy: Tadeusz Zięba. W szkoleniu uczestniczyło 31 osób, w tym 4 pracowników WBP-KK.

– „Organizacja i zarządzanie biblioteką”

13–14 i 28–29 września; szkolejący: Teresa Szymorowska. W szkoleniu uczestniczyło 28 osób.

– „Zarządzanie finansami w bibliotece”

26 i 27 października; szkolejący: Robert Kowalski. W szkoleniu uczestniczyło 27 osób.

– „Promocja biblioteki i jej działalności w społeczności lokalnej”

8–9 i 15–16 listopada; szkolejący: Marek Jurowski i Marek Ospalski. W szkoleniu uczestniczyło 27 osób.

– „Własność intelektualna w działalności bibliotek”

30 listopada; szkolejący: Rafał Golań. W szkoleniu uczestniczyło 25 osób.

– „Dress-code i make-up w życiu profesjonalistki”

7 grudnia; szkolejący: Monika Jaruzelska i Anna Orłowska. W szkoleniu uczestniczyły 34 osoby w tym 7 pracowników WBP-KK.

W ośmiu szkoleniach zorganizowanych dla 15 grup uczestniczyły łącznie 264 osoby, w tym 13 pracowników WBP-KK. Podobnie jak rok wcześniej 28–29 czerwca zorganizowano dla bibliotekarzy bibliotek samorządowych wyjazd studyjny, tym razem do Gdańska. Uczestniczyły w nim 34 osoby, w tym 6 pracowników Książnicy.

W sumie w ramach programu Biblioteka+ w 2011 r. zrealizowano 24 dni szkoleniowe (na jednego uczestnika przypadło 14 dni szkoleniowych – ponad 80 godz. dydaktycznych). W szkoleniach zgodnie z założeniami wzięli udział dyrektorzy i kierownicy gminnych bibliotek publicznych podregionu kujawsko-pomorskiego. Uczestnicy, którzy przeszli wszystkie moduły, otrzymali certyfikaty potwierdzające udział w warsztatach.

Unowocześnienie gminnych bibliotek publicznych nie jest możliwe bez uzyskania przez bibliotekarzy nowych kompetencji zawodowych, wykraczających poza standardowe umiejętności bibliotekarskie. Programy omówione w niniejszej informacji wpływają na jakość usług, jakie wykonują biblioteki. Biblioteki wciąż podnoszą swoje standardy, co bezpośrednio przekłada się na funkcję, jaką pełnią w społeczeństwie.

Książnica Kopernikańska koordynująca oba programy w regionie toruńsko-włocławskim wzmacnia rolę biblioteki publicznej jako instytucji upowszechniającej wiedzę i dostęp do informacji, nowych technologii, oferującej bezpłatne usługi. Dodatkowo biblioteka jest ściśle związana ze środowiskiem, na rzecz którego działa i którego rzeczywistość pragnie kreować.

Włodzimierz Zientara

Piotr Kociumbas, *Słowo miastem
przepojone. Kantata okolicznościowa
w osiemnastowiecznym Gdańsku.*

Oficyna Wydawnicza ATUT,

Wrocław 2009, ss. 664,

ISBN 978-83-7432-545-5

Książka Piotra Kociumbasa, warszawskiego germanisty-literaturoznawcy, jest jego nieco zmienioną rozprawą doktorską, obronioną w roku 2008, której promotorem był Lech Kolago. Zapyta ktoś: dlaczego w czasopiśmie specjalizującym się w torunianach recenzuje się książkę o tak specyficznej tematyce, jak historia gdańskiej muzyki i poezji? Otóż recenzja spełni zadanie, jeśli zwróci uwagę badaczy toruńskich i innych na sferę poezji okolicznościowej i przypomni postulaty badawcze zgłoszone przez Stanisława Salmonowicza w monografii *Gimnazjum Akademickiego w Toruniu* z roku 1973. Ponadto w centrum uwagi czytelnika omawianej książki stoi oczywiście Gdańsk, ale przecież nie w izolacji od przynajmniej wielkich miast Prus Królewskich, a na dalszym planie Rzeczypospolitej.

Celem, jaki postawił sobie Kociumbas (s. 31, 544) było „przedstawienie – z punktu widzenia literaturoznawcy – zjawiska, jakim na kulturalnej mapie Gdańska doby osiemnastego wieku była kantata okolicznościowa, oraz udowodnienie tezy, że teksty powstałych w osiemnastowiecznym Gdańsku kantat okolicznościowych odwołują się do aktualnych wydarzeń z życia nadmotławskiego grodu”. Za interesowany czytelnik zapozna się tu z dyskursem toczonym wokół definicji poezji okolicznościowej i kantaty w szczególności oraz stanem badań nad kantatą (s. 36–77). Takich szczegółowych badań dla Torunia nigdy nie wykonano. Oczywiście Gdańsk reprezentował zdecydowanie większy potencjał, ale poezja okolicznościowa rozwijała się także w Toruniu, towarzysząc może nie tyle życiu codziennemu jego mieszkańców, ile świątom, zarówno prywatnym, rodzinnym, jak i o charakterze miejskim. Korzystali na tym poeci i uczniowie gimnazjów, chcący wyróżnić się mieszkańcy, a także władze miejskie. Poezja okolicznościowa była związana z urodzinami i imieninami (s. 81–118 recenzowanej książki), ślubem i weselem (s. 119–175), wprowadzeniem na urząd (s. 175–228), wygłoszeniem uroczystej mowy (s. 228–286), śmiercią i pogrzebem (s. 287–356), wyborami do władz miejskich, uroczystościami jubileuszowymi; na tym lista wcale się nie kończy. Wynika z niej przede wszystkim, że ten środek wyrazu towarzyszył mieszkańcom miast w sposób nierozłączny w XVII, ale i w XVIII w. Materiał źródłowy, obficie cytowany przez P. Kociumbasa, dotyczy zarówno osób i kręgów prywatnych, jak i wydarzeń poruszających emocje szerokich rzesz odbiorców. Jest tu zatem wymieniona konfederacja dysydencka w Toruniu (s. 465, 480), z osób znanych zaś J. Sartorius (1656–1729), typowy przykład profesora gimnazjów we wszystkich wielkich

miastach Prus Królewskich, od Torunia, przez Elbląg do Gdańska. Zupełnie niewinne w swoim zamyśle kantaty mogą przynieść skojarzenia takie jak te, związane z Gotthilfem Wernickiem (s. 83–84, 617). Narodziny jego syna w roku 1756 anonimowy autor uczcił kantatą; nie ma w niej nic nadzwyczajnego, typowy utwór swoich czasów. Sam Wernick jednak zasłynął w piśmiennictwie politycznym nie tylko jako bankrut, który w wyniku lekkomyślnych spekulacji zbożem spowodował straty w niewyobrażalnej na owe czasy wysokości 1 940 544 florenów, których nie pokryła licytacja jego majątku. Otóż Wernick szukając ratunku udał się do Warszawy i oskarżył gdańskie władze o to, iż nie płacą królowi należnych mu odsetek z ceł i innych powinności finansowych. Rada Gdańska postanowiła w odpowiedzi niejako wykupić Wernicka z rąk króla, aby móc go osądzić, skazać na tyle twardą ręką, by był to jednocześnie odstrasżający przykład dla innych. Co też się stało: Wernick zmarł w twierdzy Wisłoujście. Cieszył się fatalną sławą w Gdańsku, potęgowaną falą drobnych pism finansowanych przez radę miasta, a pisanych m.in. przez gdańskiego syndyka Gotfryda Lengnicha. Drobne piśmiennictwo w Gdańsku, a tym bardziej w Toruniu czeka jeszcze na swoich badaczy. Mamy w Toruniu tylko ułamkową wiedzę na temat lokalnej historii muzyki, okolicznościowej poezji (Gdańsk ma dwa tomy E. Kotarskiego: dla XVII i XVIII wieku), działalności gimnazjalnych typografów, którzy mieli regularne profity z zamówień publicznych. Naszą wiedzę wzbogaciła ostatnio (w zakresie historii teatru) publikacja Marka Podlasiaka *Deutsches Theater in Thorn. Vom Wander – zum ständigen Berufstheater (17.–20. Jahrhundert)* (LIT Verlag, Thalia Germanica t. 10, Berlin 2008).

Wracając do rozprawy P. Kociumbasa: należy podkreślić bogatą bazę źródłową przeprowadzonych badań i kompetentną analizę poezji okolicznościowej. Recenzent nie jest zwolennikiem tak obszernych dysertacji. Omawiana praca może raczej służyć za podstawę do otwarcia przewodu habilitacyjnego. Takich wad należy jednak życzyć każdemu autorowi.

Liliana Górską

Mól książkowy. O pewnej szczególnej odmianie bibliofaga. Rzecz wydana z inspiracji osobą i osobowością Kustosza Jana Michała Krzemińskiego,

red. Kazimierz Orzechowski, Gdańsk:

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

2011, ss. 104, ISBN 978-83-7326-851-7

Już od pierwszego rzutu oka wiadomo, że *Mól książkowy. O pewnej szczególnej odmianie bibliofaga* pod redakcją Kazimierza Orzechowskiego jest publikacją wyjątkową. Jej oprawa imituje wizualnie deskę przeżartą przez szkodniki. Tytuł umieszczono na stylizowanym wycinku pergaminu, a większy format oraz dużo światła na stronach zapowiadają a priori wspaniałą ucztę nie tylko dla zmysłów tych, którzy mieli niepowtarzalną sposobność zetknięcia się z panem Janem Michałem Krzemińskim, kustoszem Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Stanowi on bowiem wspólny mianownik dla treści książki.

W dobie cyfryzacji i otwartego dostępu do publikacji współczesnym bibliotekom brakuje niekiedy (coraz częściej) pracowników o rozległej wiedzy tematycznej i doskonałej znajomości zbiorów. Bibliotekarze tego typu należą już wręcz do reliktyw poprzedniej epoki, w której umiejętność trafnego wyszukiwania i prowadzenia czytelnika do celu przez rozliczne asocjacje była na wagę złota i świadczyła nie tylko o doskonałej erudycji, ale także o godnej podziwu orientacji w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych danej instytucji. Właśnie takim bibliotekarzem był wspomniany w tytule publikacji i szanowany przez wszystkich czytelników Biblioteki Gdańskiej „mól książkowy”, wybitny erudyta i polihistor.

Na zawartość tomu składa się dość obszerny, aczkolwiek przystępnie napisany artykuł redaktora Kazimierza Orzechowskiego o istocie „mola książkowego” – zarówno w powszechnym użyciu, jak i w kontekście stricte naukowym (s. 5–55), następnie – w dwóch oddzielnych częściach – fragmenty dzieł wybranych w trzech tłumaczeniach: na język grecki, łaciński i polski wraz z sporządzonymi własnoręcznie przez J. M. Krzemińskiego odpisami (odpowiednio s. 56–60, 61–67), dalej siedem krótszych form o charakterze pamiętnikarskim (s. 68–76, 77–83, 84–85, 86–88, 89–90, 94–99, 100–101), bibliografia prac oryginalnych i tłumaczonych przez J. M. Krzemińskiego (s. 91–93) oraz krótka notka o przyznaniem mu pośmiertnie tytułu *Patronus Librorum Venuste Editorum* wraz z załącznikiem w postaci *liber catenatus* z „gwoździem zasługi” (s. 102–104).

Mól książkowy jest według Kazimierza Orzechowskiego „owadem kosmopolitycznym”, którego uniwersalne doświadczenie jest wspólne dla wielu rodzin językowych. Różnice w jego apriorycznym przedstawianiu wynikają z różnic kulturowych w ujmowaniu przypisywanych mu cech konstytutywnych, stąd też „molem”

także jest szczur, a nawet robak książkowy. Kontynuując rozważania autor opiera się na solidnie i rzeczowo wyszukanych źródłach i opracowaniach tematycznych od antyku po czasy współczesne. Znalazły się wśród nich liczne dzieła starożytnych myślicieli w przekładach współczesnych (Arystoteles, Owidiusz, Horacy, Marcialis, Lzydor z Peluzjum), monografie z dziedziny bibliotekoznawstwa, a także leksykony symboliki, słowniki etymologiczne języków obcych, atlasy entomologiczne i encyklopedie naukowe. Ponadto źródłem wiedzy były konsultacje ze znawcami tematu, czego dowód autor składa w przypisach. Na uwagę zasługuje z pewnością skrupulatnie oddany „inwentarz owadów bytujących i żerujących w książkach” (s. 22–33), przygotowany na podstawie dostępnych podręczników, przewodników i atlasów, w tym także z wieków wcześniejszych, ale i sumiennie przeprowadzona kwerenda i ocena stanu badań, dzięki którym czytelnik zostaje skonfrontowany z całym spektrum możliwych desygnatów terminu „mól książkowy”. Warto nadmienić, że poszukiwania odpowiedniej literatury przedmiotowej i podmiotowej poświęconej analizie wspomnianych zagadnień odbywały się także przy pomocy kustosza J. M. Krzemińskiego, o czym dowiadujemy się z noty „Od wydawcy” (s. 102 i n.).

Kazimierz Orzechowski powołuje się na hasła obcojęzyczne, za pomocą których uzasadnia przynależność gatunkową mola do szkodników papieru, wskazuje jednocześnie na pewną konwencję społeczną, która nadała insektowi nowe właściwości i funkcje. Starannie i trafnie dobrane egzemplarze, tj. fragmenty biblijne oraz dykteryjki opisujące życie bibliofilów – choć zwykle konanie nad czytaną właśnie książką – prowadzą od ujęcia literalnego, stwierdzonego naukowo, do zoomorficznego, tj. utożsamienia terminu z innym desygnatem niż pierwotnie mu przypisany.

Warto zwrócić uwagę na próbę zmierzenia się z licznymi konstrukcjami z języka greckiego, łacińskiego i języków współczesnych. Autor skupia się na efekcie końcowym procesu pozbawiania mola cech typowo zwierzęcych i dokonuje świetnej animalizacji człowieka, powołując się przy tym na przykłady „moli”, tj. osób, głównie mężczyzn, którzy porzuciwszy przyziemne życie, rodziny i codzienne obowiązki, bez reszty poświęcili się pożądanym przez siebie książkom. Na koniec za Martą Parnowską przytacza terminy związane z greckim *biblos* oznaczające bądź to wielbicieli, bądź ignorantów książek.

Dalszą część korpusu publikacji stanowią epigramaty przeciw molom książkowym, zebrane przez Zofię Głombiowską, do których w swoim artykule odnosi się również redaktor naczelny, oraz dokonana przez Jana Iluka egzegeza logionu (Mt 6,19–21) dotyczącego gromadzenia skarbów w niebie, nie zaś na ziemi, gdzie są narażone na niszczenie i szkodliwe działanie moli. Godne podziwu są zatem zarówno akrybiczna staranność, z jaką zostały oddane fragmenty epigramów w językach obcych, oraz dodatkowe wyjaśnienia historyczne i filozoficzne umieszczone w aparacie krytycznym, jak i wprawnie zinterpretowana symbolika biblijna „mola”, za pomocą której dokonuje się potępienia dóbr materialnych, a także zastosowanie poszczególnych terminów w tłumaczeniach Pisma Świętego. Wielorakie odwołania do paralelnych fragmentów biblijnych i komentarzy Ojców Kościoła i starożytnych filozofów, a także nawiązania do historii antycznej wskazują na rozległą wiedzę autora i swobodę poruszania się po tajnikach egzegezy biblijnej chrześcijańskiego antyku. Całość tekstu prowadzi w zamierzony sposób do przewartościowania terminu greckiego *ses*, który pozbawiony zostaje podstawowej cechy konstytutywnej, tj. działania niszczycielskiego, i przyrównany tym samym do kustosza J. M. Krzemińskiego.

Jednakowoż inspiracja do poszczególnych artykułów prezentowanego wydawnictwa nie pochodziła jedynie z dzieł literackich. Bogna Jakubowska, historyk sztuki

ki, zajęła się obrazem dziewiętnastowiecznego malarza niemieckiego Carla Spitzwega z ok. 1850 r. pt. „Der Bücherwurm”. Autorka wskazuje na pewne – jak się zdaje – zamierzone luki interpretacyjne płótna, nasuwające pytania o przedmiot refleksji starca pogrążonego w pełnym uświęcenia zaczytaniu. Próbuje dociec prawdy o oczekiwaniach i pragnieniach owego bibliofila, realizującego swoje życie wśród stosów książek. Ciekawym zabiegiem stała się zamiana jego oblicza na wizerunek J. M. Krzemińskiego, co w bezpośredni sposób motywuje do podjęcia dialogu o pracy, naturze i osobowości kustosa. Artykuł ten stanowi swiste wprowadzenie do dalszych wypowiedzi o charakterze pamiętnikarskim, których wartości merytorycznej nie sposób oczywiście ocenić. Warto jednak – idąc tym śladem – nadmienić, iż spotkanie z kustoszem J. M. Krzemińskim pozostać musiało ślad w każdym, kto choć przez chwilę miłował książki tak jak on, kto mógł z nim dzielić pasję poszukiwania i radość odnajdywania ekscerptów z literatury dawnej, kto z zachwytem przyglądał się, jak trafne i szybkie były jego skojarzenia z niekiedy luźno podanym hasłem. Należy w tym miejscu przytoczyć stwierdzenie jednego z autorów, Jana Ciechowicza (s. 87): „To pewne, że lista dłużników Krzemińskiego – tego erudyty i ‘mola książkowego’ – w świecie polskiej humanistyki musiałyby być długa”.

Podsumowując – publikacja jest bez wątpienia godna polecenia, choć pierwsze wrażenie może prowadzić do błędnej konstatacji, jakoby czytelnikowi dano do ręki pozycję o naukowo wątpliwym charakterze. Nic bardziej mylnego! Względnie swobodny styl pisania, estetyka wydawnictwa, a także merytorycznie wartościowe ujęcie tematu gwarantują ciekawą lekturę, od której nie sposób się oderwać. Rzetelna kwerenda bibliograficzna, liczne odwołania do źródeł i autorytetów oraz metodologicznie poprawna analiza naukowa kontrastują z pozorną błahością i powszedniością wybranego zagadnienia. To bardzo dobre argumenty, dla których warto przyrzeć się bliżej tej niewielkiej istocie, której poświęcono tu tyle uwagi, temu wyobrażeniu i personifikacji cech bibliofilskich, ponieważ przywołują one na myśl świat niemalże stracony. W nim właśnie dokonują się przełomowe odkrycia naukowe, działają agenci, którzy swoją pasją i zamiłowaniem inspirują do dalszej, pogłębionej pracy badawczej. Warto zatem zachwytem tym się przejąć i pozwolić sobie na lekturę prostą, choć wcale nie banalną.

Janina Huppenthal

Toruńscy bibliofile w roku swego jubileuszu

Towarzystwo Bibliofilów im. Joachima Lelewela powstało w Toruniu, jako jedno z pierwszych w Polsce, 17 lutego 1926 r. Wśród podstawowych zadań stowarzyszenia szczególną rolę przypisano szerzeniu w lokalnej społeczności wiedzy o książce, zamiłowania do dobrej i pięknie wydanej książki, a jako główne formy pracy wybrano działalność wydawniczą i organizację spotkań tematycznych. W spotkaniach biorą udział członkowie Towarzystwa oraz zaproszeni goście. Referatami o ciekawej tematyce i dyskusjom towarzyszą czasem pokazy, wystawy i inne przedsięwzięcia związane z książką. Nieporównanie ważniejsze są sesje, przede wszystkim z powodu realnych korzyści, jakie przynoszą. Kontakty przedstawicieli różnych środowisk, dyskusje, wymiana doświadczeń rozszerzają wiedzę, zacieśniają kontakty, czasem rodzą przyjaźnie.

Doktor Tadeusz Zakrzewski, prezes w latach 1972–1990 – a okres ten można nazwać „złotym” w historii Towarzystwa ze względu na niezwykle osiągnięcia – zorganizował w Toruniu w 1978 r. pierwszy po drugiej wojnie światowej Ogólnopolski Zjazd Bibliofilów, który zgromadził stu dziesięciu miłośników książki. Udana organizacja, urokliwa atmosfera Torunia, ciekawa tematyka referatów sprawiły, że zjazd ten do dziś pozostaje w pamięci jego uczestników. Również późniejsze spotkania w Toruniu cieszyły się ogólną aprobatą bibliofilów. Dotąd odbyło się sześć sesji, w tym o charakterze jubileuszowym, poświęconych pamięci zasłużonych członków lub określonej tematyce.

Z inicjatywy prezes Janiny Huppenthal, decyzją zarządu i członków stowarzyszenia postanowiono w ciągu całego roku 2011 organizować imprezy z okazji 85. rocznicy działalności Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu, wybierając jako główne hasło obchodów deklarację: „Toruńscy bibliofile swojemu miastu – ludzie i ich dokonania”. Przypomnienie osiągnięć Towarzystwa miało upowszechnić wiedzę o roli i znaczeniu bibliofilów na kulturalnej mapie grodu Kopernika. Uznano, że najważniejszą imprezą obchodów będzie dwudniowa sesja zatytułowana „Grafika atrybutem piękna książki”. Wybór tej tematyki przyczynił się do nawiązania współpracy z Wydziałem Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, a konkretnie z Zakładem Projektowania Graficznego reprezentowanym przez prof. Edwarda Salińskiego. Termin sesji ustalono na 15 i 16 października 2011 r. Miejszem obrad i spotkań był gmach UMK przy ul. Sienkiewicza 30/32 i Biblioteka Uniwersytecka przy ul. Gagarina 13. Przygotowania do sesji rozpoczęto już w maju 2011 r., rozsyłając zawiadomienia wraz z podstawowymi informacjami o konferencji. Artysta plastyk z Łodzi Włodzimierz Rudnicki wykonał dla organizatorów grafikę przedstawiającą profil głowy Joachima Lelewela w kole, otoczony napisem (hasłem obchodów) – jako logo obchodów 85-lecia działalności Towarzystwa. Natomiast prof. Edward Saliński zaprojektował w kolorze czterostronicowe zaproszenie, wysłane do 120 osób.

W sobotę 15 października 2011 r. o godzinie 10 toruńscy bibliofile, goście przybyli na konferencję, rodzina i przyjaciele zebrani na cmentarzu przy ul. Gałczyńskiego w Toruniu uczcili pamięć zmarłego 17 października 2001 r. śp. Zygryda

Gardzielewskiego. Składając kwiaty na grobie artysty grafika, typografa, drukarza i wspaniałego człowieka, prezes Janina Huppenthal w serdecznych słowach przypomniała jego zasługi dla Towarzystwa Bibliofilów, Torunia i polskiej książki.

O godzinie 11 w sali Wydziału Sztuk Pięknych UMK przy ul. Sienkiewicza 30/32 rozpoczęto sesję bibliofilską pod hasłem „Grafika atrybutem piękna książki”. Zebranych powitała prezes toruńskiego Towarzystwa. W serdecznych słowach podziękowała osobom, które przyjęły honorowy patronat nad sesją, pozdrowiła władze Torunia oraz gości – bibliofilów z Warszawy, Łodzi, Poznania, Kalisza, Katowic, Gdańska, Olsztyna, Kórnik i Bielska-Białej. Szczególne słowa powitania skierowała do senatora Michała Wojtczaka, który reprezentując Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego wręczył pani prezes Srebrny Medal „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” przyznany Towarzystwu Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu. Odczytany też został list gratulacyjny od Pana Ministra, który we wzruszających słowach podkreślał wartości wnoszone w życie miasta i kraju oraz do kultury narodowej – dawnej i współczesnej – przez Towarzystwo Bibliofilów w Toruniu. Wiceprzewodniczący Rady Miasta Torunia prof. Grzegorz Górski przekazał Towarzystwu Medal Honorowy Miasta Torunia wraz z pięknie oprawioną Uchwałą nr 101/11 Rady Miasta Torunia. Następnie Pierwszy Zastępca Prezydenta Torunia dr Ludwik Szuba wręczył pani prezes list gratulacyjny od Prezydenta Miasta Michała Zaleskiego. Gratulacje i życzenia w formie okazałych dyplomów oraz bibliofilskie dary (książki i grafikę) przekazali Towarzystwu na ręce pani prezes zaprzyjaźnieni zrzeszeni bibliofile z Warszawy, Łodzi, Lublina, Katowic, Poznania (Archiwum Państwowe i Stowarzyszenie Archiwistów Polskich), Kalisza, Gdańska, Łodzi, Bielska-Białej i Olsztyna oraz wielu innych przyjaciół.

Uczestnicy sesji, po zarejestrowaniu swojego przybycia, zgodnie z tradycją otrzymali teczkę oznaczoną herbem Torunia i logo obchodów 85-lecia działalności Towarzystwa. W tezcze znajdowały się trzy najnowsze (z 2011 r.) publikacje Towarzystwa: Aleksandra Kotlewskiego *Jan Jakub Bräuner sztycharz toruński*, Janiny Huppenthal i Kamili Maj *Toruńscy bibliofile Kopernikowi* oraz Zygmunta Mocarskiego *Joachim Lelewel jako teoretyk bibliografii i bibliotekarstwa*. Dary te uzupełniały dwa foldery informacyjne: *XVII Toruński Festiwal Książki 15–24 października 2011 r.* oraz *Planetarium: Toruń Centrum Popularyzacji Kosmosu Jesień 2011/Zima 2012*.

Prezes Towarzystwa Bibliofilów w Toruniu przygotowała też niespodziankę nieujęta w zaproszeniu. Po złożeniu podziękowania Panu Prezydentowi Torunia Michałowi Zaleskiemu oraz Panu Dyrektorowi Wydziału Kultury Urzędu Miasta Zbigniewowi Derkowskiemu za troskę o sprawę bibliofilów, przedstawiła dyplom przygotowany dla jedyne go sponsora Towarzystwa. Otóż od momentu zlikwidowania Oficyny Drukarskiej Książnicy Miejskiej (1998 r.) Towarzystwo Bibliofilów drukowało swoje wydawnictwa w kilku zakładach. W ciągu ostatnich dwunastu lat piętnaście tytułów wyszło w drukarni „Formator”. Firma ta obliczała koszty zawsze uwzględniając stan finansów Towarzystwa, ponadto pięć publikacji wydrukowała za darmo. Za ten nadzwyczajny sponsoring Towarzystwo w osobie pani prezes serdecznie dziękowało wspaniałemu Prezesowi „Formatora” Panu Jerzemu Karasińskiemu. Pan Karasiński nie mógł uczestniczyć w sesji i okolicznościowy dyplom otrzymał w późniejszym czasie.

Na zakończenie pierwszej części uroczystości wiceprezes Towarzystwa Stanisław Frankowski wprowadził zebranych w charakter sesji oraz przedstawił główne dokonania Towarzystwa Bibliofilów w Toruniu.

Po krótkiej przerwie drugą część poprowadził prof. Andrzej Tomczak. Główny temat sesji znalazł odbicie w referacie Wandy Ciszewskiej z Zakładu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK pt. „Estetyka druków toruńskich po drugiej wojnie światowej”. Autorka ograniczyła się do lat 1945–1950, ukazując szczegółowo najważniejsze aspekty działania toruńskiego drukarstwa w trudnych powojennych warunkach. Omówiła kształtowanie się polityki wydawniczej, rozwój rynku wydawniczo-księgarskiego, rolę i dorobek oficyn uspołecznionych i prywatnych oraz dystrybucję papieru dla wydawnictw, jego jakość i reglamentację. Równie ciekawym elementem referatu było przedstawienie przez autorkę twórców graficznej strony publikacji – czasem amatorów, częściej artystów, którzy podnosili estetykę druków toruńskich. Wystąpienie W. Ciszewskiej było bogato ilustrowane.

Następnie Edward Saliński w referacie pt. „Ilustracja i książka w Zakładzie Projektowania Graficznego Wydziału Sztuk Pięknych UMK” poruszył takie problemy, jak aktualne zadania Zakładu, kierunki i metody kształcenia grafików oraz rozwój toruńskiej grafiki. Szczególną atrakcją było dla uczestników sesji zwiedzanie czterech wystaw dorobku artystycznego Zakładu Projektowania Graficznego UMK. Poznano pracownie grafiki – miejsca, gdzie są realizowane różnorodne koncepcje ilustracji książkowych. Na tym zakończono tę część sesji.

Tego samego dnia o godzinie 18.30 bibliofile spotkali się na kolacji. Przy suto zastawionym stole, w miłej atmosferze kontynuowano dyskusje, snuto wspomnienia. Wiceprezes Towarzystwa Stanisław Frankowski przygotował bibliofilską niespodziankę. Przedstawił zebrany książkę kucharską wydaną w 1897 r. w Toruniu, w języku polskim, w drukarni Ernesta Lambecka – w tej samej drukarni, w której ukazało się pierwsze na ziemi polskiej wydanie *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Odczytane fragmenty tej publikacji urozmaiciły biesiadę.

W niedzielę 16 października, w drugim dniu spotkania, program obejmował dwie wystawy w Bibliotece Uniwersyteckiej: ekspozycję ekslibrisów Piotra Gojowego z UMK oraz przygotowaną przez Janinę Huppenthal prezentację dorobku wydawniczego Towarzystwa Bibliofilów w Toruniu w wybranych tematach. W godzinach południowych Stanisław Frankowski poprowadził aukcję wydawnictw ofiarowanych na tę imprezę przez uczestników jubileuszowych obchodów. Na zakończenie grupa zainteresowanych wzięła udział w seansie „Mikrokosmos” w toruńskim Planetarium.

Program jubileuszowej sesji został w pełni zrealizowany. Goście wyjeżdżali z Torunia zadowoleni, pełni bibliofilskich wrażeń, zafascynowani urokami miasta, zapewniając, że chętnie ponownie odwiedzą gród Kopernika.

Krystyna Konieczna

Przegląd wybranych spotkań autorskich zorganizowanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w 2011 roku

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska (WBP-KK), jako instytucja kultury, poza zasadniczą działalnością biblioteczną zajmuje się również popularyzowaniem oraz promowaniem książek i czytelnictwa w lokalnej społeczności. Czyni to głównie w ramach Dyskusyjnych Klubów Książki (DKK) oraz podczas organizowanego corocznie Festiwalu 4 Pory Książki. W minionym – 2011 r. była to już piąta edycja projektu Dyskusyjne Kluby Książki na Kujawach i Pomorzu oraz czwarty Festiwal 4 Pory Książki.

Zarówno w założeniach DKK, jak i festiwalu, na pierwsze miejsce wysunięto zadanie promowania polskiej literatury współczesnej. Dzięki temu lokalna społeczność mogła poznać wielu zaproszonych do Torunia autorów. Z podsumowania ubiegłorocznych imprez wynika, że w ramach DKK w Toruniu odbyło się dziewięć spotkań autorskich, z czego sześć w Filii nr 1 WBP-KK przy ul. Jęczmieńnej 23, pozostałe zaś w głównej siedzibie Biblioteki, przy ul. Słowackiego 8. Natomiast podczas Festiwalu 4 Pory Książki zorganizowano osiem spotkań, jedno odbyło się w siedzibie Wyższej Szkoły Bankowej przy ul. Młodzieżowej 31a, natomiast pozostałe tradycyjnie w WBP-KK. W gronie zaproszonych gości znaleźli się wybitni pisarze, których książki były nominowane do nagród bądź nagradzane. Poniższy przegląd zaprezentuje wybrane spotkania autorskie, zorganizowane w 2011 r. przez WBP-KK w głównej siedzibie Biblioteki lub Filii nr 1.

Spotkanie inauguracyjne V edycję DKK odbyło się 27 stycznia 2011 r. w Filii nr 1. Rozpoczęła je przemową dyrektor WBP-KK Teresa Szymorowska, dalszą część poprowadził Krzysztof Nierzwicki, dyrektor Biblioteki Głównej UMK. Gościem była Anda Rottenberg, która promowała autobiograficzną powieść zatytułowaną *Proszę bardzo* (Warszawa 2009, Wydawnictwo W.A.B.). Anda Rottenberg jest historykiem sztuki, krytykiem, kuratorem licznych wystaw, przez wiele lat była dyrektorem Galerii Sztuki Zachęta w Warszawie. W dorobku pisarskim ma głównie teksty z zakresu sztuki, powieść *Proszę bardzo* jest jej debiutem literackim. Powieść została przyjęta przychylnie przez czytelników, zyskała nominacje do prestiżowych polskich nagród literackich (Nagroda Literacka Nike, Nagroda Literacka Gdynia). O zainteresowaniu książką może świadczyć również liczne grono uczestników spotkania. Bardziej szczegółowo przebieg spotkania został przedstawiony w poprzednim (11) tomie „Folia Toruniensia”¹.

Na kolejne spotkanie, 17 lutego 2011 r. także w Filii nr 1 WBP-KK, został zaproszony Tadeusz Słobodzianek – autor dramatu zatytułowanego *Nasza klasa*.

¹ K. Konieczna, *Sprawozdanie ze spotkania autorskiego z Andą Rottenberg promującego książkę „Proszę bardzo”*. Toruń 27 stycznia 2011 roku, Folia Toruniensia, t. 11: 2011, s. 171.

Historia w XIV lekcjach (Gdańsk 2009, Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria). Ten dramaturg i dramatopisarz, laureat wielu prestiżowych nagród i odznaczeń, współzałożyciel Towarzystwa Wierszalin (1991) oraz twórca Laboratorium Dramatu, w którym pełni funkcję dyrektora artystycznego, pisywał też recenzje teatralne publikowane na łamach „Studenta” i „Polityki” oraz współpracował z wieloma teatrami (w Warszawie, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Gdańsku, Kaliszu i Białymstoku) jako kierownik literacki, reżyser i dramaturg. Zaproszenie do Torunia otrzymał jako laureat Literackiej Nagrody Nike 2010, przyznanej mu za dramat *Nasza klasa*. Warto podkreślić, że po raz pierwszy wyróżniono w ten sposób dramat. Na spotkanie, które prowadził Andrzej Churski, zastępca dyrektora Teatru im. W. Horzycy, przybyło wielu czytelników, którzy z zainteresowaniem przysłuchiwali się rozmowie z gościem. Autor opowiadał o przebiegu prac związanych z premierą sztuki w The National Theatre w Londynie, która odbyła się w 2009 r., a także polskiej premierze w Teatrze Na Woli w Warszawie. W dalszej części spotkania także osoby z widowni zadawały autorowi pytania, dotyczące głównie kontrowersyjnej tematyki poruszanej w sztuce. Spotkanie trwało około dwóch godzin, na koniec T. Słobdzianek podpisywał książki.

17 marca w siedzibie WBP-KK, przy ul. Słowackiego 8 gościł znany prezenter telewizyjny Jarosław Kret, który przybył do Torunia w ramach promocji swej książki zatytułowanej *Moje Indie. Przygoda nie pyta o adres* (Warszawa 2009, Świat Książki). Jarosław Kret, z wykształcenia orientalista, w 1993 r. rozpoczął pracę w prywatnej stacji Nowa Telewizja Warszawa, w latach 1994–1995 był dziennikarzem, reporterem i prezydentem *Teleexpressu*, od 1995 r. prowadził autorski program *Klub Podróżników* w Warszawskim Ośrodku Telewizyjnym. W latach 1998–2001 redagował polską edycję magazynu „National Geographic”, co umożliwiło mu rozwijanie pasji, jaką jest podróżowanie. Do telewizji wrócił w roku 2001 i od tego czasu jest prezydentem prognozy pogody. Promowana książka jest owocem jego podróży do Indii. W trakcie spotkania, które gość – ubrany w tradycyjny strój indyjski – sam poprowadził, opowiadał niezwykle interesująco i barwnie o Indiach oraz o życiu codziennym w tym kraju. Swoje opowieści wzbogacił pokazem multimedialnym. Postać znana z telewizji przyciągnęła do WBP-KK pokaźne grono osób, cała sala została zapelniona. W trakcie spotkania z zaciekawieniem pytano gościa głównie o pracę w telewizji. Na zakończenie ustawiła się długa kolejka chętnych po autograf bądź pamiątkowe zdjęcie z Jarosławem Kretem.

W kwietniu DKK zaprosił do Torunia Małgorzatę Gutowską-Adamczyk, autorkę sagi zatytułowanej *Cukiernia pod Amorem* (ukazały się dwie części: *Zajeźdźcy*, Warszawa 2010, Wydawnictwo Nasza Księgarnia oraz *Cieślakowie*, Warszawa 2010, Wydawnictwo Nasza Księgarnia). Małgorzata Gutowska-Adamczyk jest historykiem teatru, pisarką, dziennikarką i scenarzystką serialu telewizyjnego *Tata, a Marcin powiedział*, emitowanego w latach 1994–1999. Poza tzw. literaturą dla kobiet ma w dorobku pisarskim również książki dla młodzieży (m.in.: *110 ulic*, Łódź 2002, Wydawnictwo Akapit Press; *13. Poprzeczna*, Warszawa 2008, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, za którą otrzymała nagrodę IBBY w 2008 r.; *220 linii*, Warszawa 2006, Wydawnictwo Egmont Polska). Spotkanie odbyło się 7 kwietnia 2011 r. w Filii nr 1, prowadził je pracownik Książnicy Kopernikańskiej – Mateusz Pejas. Tematem przewodnim zaś była wspomniana saga *Cukiernia pod Amorem*. Autorka opowiadała o narodzinach pomysłu oraz jak w miarę pisania powieść się rozrastała. Duże zainteresowanie sagą i popularność wśród czytelniczek skłoniły autorkę do napisania dalszego ciągu – trzeciej części. Autorka przygotowała niespodziankę dla przybyłych na spotkanie czytelniczek – mianowicie odczytała frag-

ment trzeciego tomu pt. *Hryciowie*. Spotkanie trwało około godziny, a na koniec zainteresowane osoby mogły otrzymać autograf autorki.

Następne spotkanie DKK odbyło się 19 maja 2011 r. w Czytelni Filii nr 1, rozmowę prowadziła toruńska dziennikarka Karina Obara, gościem był Ignacy Karpowicz, autor wydanej w 2010 r. powieści *Balladyny i romanse* (Kraków, Wydawnictwo Literackie). Ignacy Karpowicz jest tłumaczem z języków angielskiego, hiszpańskiego i amharskiego, a także utalentowanym prozaikiem, którego książki są nagradzane bądź nominowane do nagród. Debiutował w 2006 r. powieścią *Niehalo* (Wołowiec, Wydawnictwo Czarne) nominowaną do Paszportów Polityki, następnie wydał *Cud* (Wołowiec 2007, Wydawnictwo Czarne), *Gesty* (Kraków 2008, Wydawnictwo Literackie) nominowane do Literackiej Nagrody Nike oraz *Balladyny i romanse* – powieść uhonorowaną Paszportem Polityki w roku 2010. Na spotkaniu z toruńskimi czytelnikami autor prezentował nagrodzone dzieło, objaśniając zawarte w nim kwestie. Spotkanie miało charakter bardziej kameralny, a na koniec tradycyjnie można było otrzymać autograf autora.

Na kolejne spotkanie autorskie zaproszono Rafała A. Ziemkiewicza, autora wydanej w 2011 r. powieści *Zgred* (Poznań, Zysk i Spółka Wydawnictwo). Rafał A. Ziemkiewicz jest dziennikarzem, publicystą, komentatorem politycznym i ekonomicznym oraz pisarzem. Publikował w tygodnikach „Newsweek Polska” i „Wprost”, redagował magazyn „Feniks”, współpracuje z „Uważam Rze” i „Rzeczpospolitą” oraz portalem Interia. Prowadził też audycję publicystyczną w Radiu TOK FM i magazyn kulturalny Ring w programie pierwszym Telewizji Polskiej. Rafał A. Ziemkiewicz jest wielokrotnym laureatem nagród, trzykrotnie otrzymał nagrodę im. Janusza Zajdla, dwukrotnie Śląkfy, a w roku 2001 przyznano mu Nagrodę Kisiela. Spotkanie odbyło się 16 czerwca 2011 r. w Filii nr 1. Prowadzący – dziennikarz TVN 24 Tomasz Pasiut, rozmawiał z gościem na temat nowo wydanej powieści. Autor wyjaśniał, co zainspirowało go do jej napisania, a także do jakich grup odbiorców jest ona skierowana i dlaczego ma formę pamiętnika. W dalszej części spotkania gość mówił także o polityce, jej wpływie na media oraz opowiadał o prasie, z którą współpracuje. Padło także wiele było pytań ze strony tłumnie przybyłych na to spotkanie osób; warto podkreślić, że sala była wypełniona po brzegi.

Już w wakacje, 1 lipca 2011 r. WBP-KK wraz ze Stowarzyszeniem Gier i Fantastyki „Perła Imperium” zorganizowała spotkanie z Dariuszem Domagalskim, które poprowadził prezes tego stowarzyszenia – Robert Czekański w Filii nr 1. Dariusz Domagalski jest scenarzystą komiksów i pisarzem rozmiłowanym w historii starożytnej i średniowiecznej. Jego dzieła stanowią połączenie historii z fantasy i elementami mistycyzmu. Debiutował w 2006 r. humoreskami o załodze ORP „Dzik” publikowanymi na łamach miesięcznika „Science Fiction, Fantasy i Horror”, z którym nadal współpracuje. Ponadto jest autorem szeregu opowiadań oraz trylogii, w skład której wchodzi powieści: *Delikatne uderzenie pioruna* (Lublin 2009, Wydawnictwo Fabryka Słów), *Aksamitny dotyk nocy* (Lublin 2009, Wydawnictwo Fabryka Słów) oraz *Gniewny pomruk burzy* (Lublin 2010, Wydawnictwo Fabryka Słów) podejmującej tematykę wojny z zakonem krzyżackim (1409–1411). Ponadto Dariusz Domagalski ma w dorobku także kryminał *Cherem* (Lublin 2011, Wydawnictwo Fabryka Słów) oraz powieść historyczną *Vlad Dracula* (Warszawa 2011, Wydawnictwo Bellona; Agencja Wydawnicza Runa), którą wydano po opisywanym spotkaniu. Autor opowiadał o swej twórczości, m.in. o mającej się niebawem ukazać powieści historycznej *Vlad Dracula*. Spotkanie miało charakter kameralny. Grono przybyłych, wprawdzie niezbyt liczne, składało się z wielbicieli książek D. Domagalskiego, dzielących jego historyczne zainteresowania, w związku

z czym wywiązała się niezwykle interesująca rozmowa o literaturze fantasy oraz na temat stosunków polsko-krzyżackich.

Książnica Kopernikańska, o czym wspomniano na początku, jest również organizatorem cyklicznej imprezy pod nazwą Festiwal „4 Pory Książki” odbywającej się jesienią. W minionym roku już czwarty raz zaproszono do Torunia licznych przedstawicieli polskiej kultury. Festiwal został podzielony na cztery odsłony: Poplit (literatura popularna), Pora Feminizmu, Pora Prozy, Pora Wspomnień, w ramach których goszczono reprezentantów odpowiedniej kategorii literatury.

Festiwal rozpoczął się we wrześniu. Pierwszą gwiazdą zaproszoną do Torunia w ramach odsłony Poplit był pochodzący z okolic Włocławka znany polski aktor Jan Nowicki. Zaproszenie to miało związek z ukazaniem się na rynku księgarskim w 2009 r. książki Rafała Wojasińskiego zatytułowanej *Jan Nowicki – droga do domu* (Warszawa, Wydawnictwo Nowy Świat). Jan Nowicki, aktor teatralny, filmowy i telewizyjny, karierę rozpoczął w 1964 r. w krakowskim Teatrze Starym, z którym związany jest do dziś; wykreował wiele świetnych ról w przedstawieniach teatralnych i filmach; szacuje się, iż zagrał w ponad stu filmach, m.in.: *Sanatorium pod Klepsydrą* (reż. Wojciech Has, 1973), *Wielki Szu* (reż. Sylwester Chęciński, 1982), *Biała wizytówka* (reż. Filip Bajon, 1986), *Historia kina w Popielawach* (reż. Jan Jakub Kolski, 1998), *Daas* (reż. Adria Panek, 2011). Spotkanie odbyło się 26 września 2011 r. w Książnicy Kopernikańskiej. Prowadzący je Jarosław Jaworski, toruński dziennikarz, powitał gościa, a następnie przeszedł do tematu spotkania, czyli książki stanowiącej literacki portret aktora, nakreślony piórem Rafała Wojasińskiego. Aktor mówił o okolicznościach powstania książki, podkreślając znaczenie wzajemnego zrozumienia i więzi, jakie zawiązały się między nim a autorem książki, pochodzącym również z okolic Włocławka. Z sentymentem opowiadał o rodzinnej miejscowości, do której wciąż wraca. Przytoczył wiele zabawnych anegdot ze swojej kariery zawodowej. Uczestnicy spotkania mieli okazję zadawania aktorowi pytań, z czego chętnie skorzystali. Pytali aktora głównie o współczesne problemy sztuki aktorskiej.

W ramach trzeciej odsłony festiwalu – Pory Prozy – zaproszono Sylwię Chutnik, autorkę książki *Warszawa kobiet* (Warszawa 2011, Wydawnictwo Polityka Spółdzielnia Pracy). Sylwia Chutnik jest kulturoznawczynią, działaczką społeczną i pisarką oraz przewodniczką po Warszawie. Kieruje Fundacją MaMa zajmującą się prawami matek w Polsce, a za swoją działalność została uhonorowana nagrodą Społecznego Nobla Fundacji Ashoki 2009. Debiutowała wydaną w 2008 r. powieścią pt. *Kieszonkowy atlas kobiet* (Kraków, Wydawnictwo Korporacja Ha!art), za którą otrzymała Paszport Polityki. Kolejną jej powieścią jest *Dzidzia* (Warszawa 2009, Wydawnictwo Świat Książki). Ponadto autorka publikuje także na łamach czasopism „Polityka” i „Pani”. Spotkanie odbyło się 24 października 2011 r., prowadził je Tomasz Pasiut. Rozmawiano głównie o nowo wydanej książce, mającej ścisły związek z zainteresowaniem autorki historią Warszawy i będącej swoistą formą przewodnika po tym mieście, a właściwie po wpisanej w historię Warszawy działalności kobiet. Ponadto Sylwia Chutnik opowiadała o specyfice doboru materiału do książki oraz o swej działalności charytatywnej na rzecz kobiet. Odpowiadała również chętnie na zadawane pytania.

Na zakończenie Festiwalu 4 Pory Książki, w czwartej jego odsłonie pt. Pora Wspomnień zaproszono Dariusza Michalskiego w związku z promocją jego ostatniej książki zatytułowanej *Kalina Jędrusik* (Warszawa 2010, Wydawnictwo Iskry). Spotkanie odbyło się 8 listopada, a poprowadził je Jarosław Jaworski. Dariusz Michalski to znany dziennikarz, publicysta muzyczny, prezenter radiowy i telewizyj-

ny, dokumentalista, a nade wszystko miłośnik rock and rolla oraz historyk muzyki rozrywkowej. W latach osiemdziesiątych redagował telewizyjny *Leksykon polskiej muzyki rozrywkowej*, prowadził magazyn muzyczny *Interradio* w radiowej Trójce. Jest autorem kompendiów z zakresu polskiej muzyki rozrywkowej *Powróćmy jak za dawnych lat...* (Warszawa 2007, Wydawnictwo Iskry) oraz *Piosenka przypomni ci...* (Warszawa 2010, Wydawnictwo Iskry), a także opowieści o wybitnych artystach, takich jak John Lennon, Jerzy Wasowski, Czesław Niemen, Wojciech Młynarski i Alina Janowska. Jego ostatnia książka – biografia aktorki Kaliny Jędrusik – była tematem spotkania, na które zaproszono go do Torunia. Bardzo interesująco opowiadał, w jaki sposób zdobywał materiały do tej biografii, docierając do różnych osób znających Kalinę Jędrusik, odpowiadał też na zadane pytania. Ku wielkiemu zaskoczeniu uczestników spotkania, była wśród nich osoba znająca Kalinę Jędrusik osobiście. Okazało się bowiem, że toruński aktor Witold Tokarski poznał ją w czasie studiów w Krakowie, przyniósł zdjęcia z tego okresu. Dariusz Michalski z wielkim zainteresowaniem je oglądał i ucieszył się ze spotkania z kolejną osobą, która może przekazać cenne informacje na temat aktorki. Spotkanie trwało około godziny, a na zakończenie można było otrzymać autograf autora.

Zamykając cykl spotkań autorskich w ramach V edycji DKK, zaproszono do Torunia znaną pisarkę i satyryczkę, scenarzystkę, felietonistkę, dziennikarkę oraz autorkę tekstów piosenek Marię Czubaszek. Spotkanie to miało na celu promowanie wydanej w 2011 r. książki zatytułowanej *Każdy szczyt ma swój Czubaszek* (Warszawa, Wydawnictwo Prószyński Media). Maria Czubaszek od 1966 r. współpracuje z radiową Trójką, gdzie emitowano jej słuchowiska, m.in. *Serwus, jestem nerwus* i *Dym z papierosa*. Napisane przez nią teksty wykonywało niegdyś wiele sław polskiej sceny, w tym Irena Kwiatkowska, Jerzy Dobrowolski, Bohdan Łazuka, Wojciech Pokora, Krzysztof Kowalewski. Autorka współpracuje z miesięcznikiem „Sukces” oraz portalem Wirtualna Polska, prowadzi *Bloog niecodzienny*, gdzie komentuje polską rzeczywistość. W 2009 r. została uhonorowana Złotym Medalem Zasługi Kultury Gloria Artis. Spotkanie z Marią Czubaszek odbyło się 13 grudnia 2011 r. w siedzibie Książnicy Kopernikańskiej przy ul. Słowackiego 8, ze względu na przewidywaną dużą liczbę zainteresowanych. Prowadził je Tomasz Pasiut. Początek rozmowy dotyczył głównie promowanej książki *Każdy szczyt ma swój Czubaszek*, którą napisał Artur Andrus w formie wywiadu-rzeki z Marią Czubaszek. Bohaterka spotkania w żartobliwy sposób mówiła o rozmowach z A. Andrussem, w trakcie których powstawał materiał do publikacji, a następnie opowiadała o pracy w radiu oraz autorskim blogu. W dalszej części spotkania tłumnie przybyli wielbicieli jej talentu zadawali wiele pytań. Na zakończenie Maria Czubaszek rozdawała autografy.

Z przedstawionego krótkiego przeglądu wynika, że WBP-KK aktywnie angażuje się w popularyzowanie oraz promowanie książek i czytelnictwa w lokalnym środowisku. Dowodzą tego na przykład liczne spotkania autorskie zorganizowane przez tę instytucję w 2011 r. Dały one mieszkańcom Torunia okazję poznania wielu sławnych pisarzy, których dzieła zyskały już uznanie i popularność wśród czytelników, a także młodych – dopiero debiutujących autorów. Warto podkreślić szczególne znaczenie tych spotkań ze względu na promowanie wyłącznie polskiej literatury. Pozostaje mieć nadzieję, że w kolejnych latach – podobnie jak w minionym roku – za pośrednictwem WBP-KK do Torunia zostaną zapewne zaproszeni kolejni twórcy polskiej kultury.

Monika Kozłowska

Subiektywny przegląd najciekawszych spotkań autorskich w Toruniu w roku 2011

„Książkowo-wydawniczy” rok 2011 przejdzie zapewne do historii jako ten, w którym wprowadzono pięcioprocentową stawkę podatku VAT na książki drukowane. Już dziś można stwierdzić, że spowodowało to szereg zawirowań na rynku księgarskim, a długofalowe konsekwencje tych zmian są w tej chwili trudne do przewidzenia. Z drugiej strony ściśle związana z rynkiem książki promocja czytelnictwa specjalnie nie ucierpiała – czytanie znów stało się modne, o czym przekonywały liczne w minionym roku kampanie społeczne, nowe zjawiska takie jak *bookcrossing* i książkobranie, stale rosnąca liczba bibliotecznych Dyskusyjnych Klubów Książki, kawiarnio-księgarni, blogów recenzentów. Dzięki umożliwiającym szybki przekaz informacji portalom społecznościowym grupy miłośników literatury miały szansę skonsolidować się wokół książkowych inicjatyw, co z pewnością pozytywnie wpłynęło na ich liczbę i różnorodność. Na tym tle spotkania autorskie mogły wydawać się archaicznym sposobem popularyzacji książek i czytelnictwa. Na szczęście w zeszłym roku w Toruniu działo się dużo, było w czym wybierać, a miłośnicy książek mogli poczuć się usatysfakcjonowani.

Spotkania z pisarzami, poetami i kontrowersyjnymi twórcami są stałym elementem życia kulturalnego naszego miasta, pozwalają lokalnemu środowisku na wielopłaszczyznowy kontakt z książką i zaspokajają potrzeby intelektualne różnych grup społecznych. Wbrew obiegowym opiniom głoszącym, że czytelnictwo spada, a ludzie nie zaglądają do książek, odbyło się w zeszłym roku w Toruniu ponad pięćdziesiąt spotkań autorskich, część z nich okazała się sporym sukcesem organizacyjnym i zaskoczyła wysoką frekwencją uczestników. Nie zawiódł program siedemnastego już Toruńskiego Festiwalu Książki zorganizowanego przez Centrum Kultury Dwór Artusa (CKDA) oraz Festiwal „4 Pory Książki”, jeden ze sztandarowych projektów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej (WBP-KK). Okazja do spotkań z pisarzami pojawiła się też w obrębie konwentu Gier i Fantastyki „Copernicon”, którego druga odsłona udowodniła, że rośnie w Toruniu interdyscyplinarny festiwal gotowy konkurować z największymi tego typu imprezami w Polsce. Oprócz imprez cyklicznych przygotowanych przez czołowe instytucje kulturalne miasta pojawiło się sporo jednorazowych spotkań autorskich, zorganizowanych m.in. przez Galerię Sztuki Wozownia, Centrum Sztuki Współczesnej „Znaki Czasu”, Bibliotekę Uniwersytecką i poszczególne wydziały Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Najważniejszym wydarzeniem w Toruniu w minionym roku była wizyta laureatki literackiej Nagrody Nobla Herty Müller, która została uhonorowana Nagrodą Miast Partnerskich Torunia i Getyngi im. Samuela Bogumiła Lindego i przy okazji spotkała się ze swoimi czytelnikami w jednej z sal Ratusza Staromiejskiego.

W roku 2011 sezon promocji czytelnictwa rozpoczął się już 27 stycznia spotkaniem z historykiem i krytykiem sztuki Andą Rottenberg, wieloletnią dyrektorką

Narodowej Galerii Sztuki „Zachęta” w Warszawie¹. Trzy tygodnie później, 17 lutego, czytelnicy mieli okazję spotkać się z Tadeuszem Słobodziankiem, dramaturgiem i krytykiem teatralnym, laureatem Nagrody Literackiej Nike w 2010 r. za dramat *Nasza klasa. Historia w XVI lekcjach* (2009)². Bardzo cieszy, że organizująca oba spotkania Książnica Kopernikańska zdecydowała się zaprosić twórców, którzy – oprócz działalności literackiej i sukcesów na tym polu w postaci wielu nagród i wyróżnień – reprezentują także dziedziny pokrewne (Rottenberg sztukę, Słobodzianek teatr), często zaniedbywane w mediach i znajdujące się niejako poza oficjalnym informacyjnym obiegiem. Spotkania takie są często jedyną okazją poznania najnowszych trendów i zjawisk występujących w tych obszarach kultury. Oba wieczory autorskie odbyły się w Filii nr 1 przy ulicy Jęczmiennej 23.

W odróżnieniu od poprzedniego roku, gdy większość spotkań przypadła na jesień i zimę, tym razem zadbane, by również wiosna była atrakcyjna dla czytelników. Wiosną odbyły się dwa niezwykle ciekawe i inspirujące spotkania: 10 maja w ramach obchodów Tygodnia Bibliotek w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika ze swoimi czytelnikami spotkała się Agata Tuszyńska, pisarka, poetka i reportażystka, a 17 maja, dzień przed oficjalną premierą swojej książki *Gaumardżos. Opowieści z Gruzji* (2011), Toruń odwiedzili Anna Dziewit-Meller i Marcin Meller. Dzięki doskonałej organizacji obie imprezy były czystą przyjemnością dla uczestników.

Spotkanie z Agatą Tuszyńską, zorganizowane przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej i Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, było poświęcone jej ostatniej książce *Oskarżona: Wiera Gran* (2010), opisującej tragiczne losy utalentowanej pieśniarki żydowskiego pochodzenia, podejrzanej o kolaborację z Niemcami w czasie wojny. Tuszyńska poznała Gran kilka lat przed jej śmiercią w 2007 r., a przeprowadzone w trakcie kilkunastu spotkań wywiady stały się podstawą do napisania tej przejmującej książki. Autorka zajmująco opowiadała o pracy nad reportażem, tłumaczyła, dlaczego zdecydowała się poświęcić wiele lat, by przywrócić cześć swojej bohaterce oraz wyczerpująco omówiła kolejne etapy jej życia (na wyraźne życzenie prowadzącego spotkanie Mirosława Supruniuka i wbrew prośbom tej części audytorium, która lekturę książki miała jeszcze przed sobą). Atrakcjami, które przesądziły o wyjątkowości imprezy, były projekcja kilkunastu minut polskiego filmu fabularnego z 1939 r. pt. *Bezdomni*, w którym Wiera Gran zagrała jedną z głównych ról, oraz loteria, z której dochód przeznaczono na konserwację pamiątek po pieśniarce znajdujących się w zbiorach Biblioteki (można było je obejrzeć na specjalnie przygotowanej na tę okazję wystawie). Nagrody, przekazane przez Agatę Tuszyńską z jej prywatnych zbiorów, były bardzo atrakcyjne – oryginalne plakaty artystki z występów paryskich, zdjęcia, płyty z nagraniami i trudno dostępna w tej chwili autobiografia *Sztafeta oszczerców* napisana przez Gran w 1980 r. Dodatkowy ukłon należy się organizatorom za umieszczenie wdzięcznych słuchaczy w przestronnym audytorium z wygodnymi krzesłami (co nie jest bez znaczenia w trakcie ponadwgodzinnego spotkania) i klimatyzacją – dzięki temu impreza była udana i do dziś jest wspominana wyłącznie z przyjemnością.

Ogromne zainteresowanie towarzyszyło spotkaniu, które odbyło się 17 maja w Sali Wielkiej Dworu Artusa. Miejsc siedzących zabrakło jeszcze przed pojawieniem się Anny Dziewit-Meller i Marcina Mellera, a ciekawi najnowszej książki małżeństwa dziennikarzy szczerze wypełnili jedną z największych sal audytoryjnych

¹ Więcej informacji o spotkaniu z Andą Rottenberg: K. Konieczna, *Spotkanie autorskie z Andą Rottenberg promujące książkę „Proszę bardzo”*, Folia Toruniensia, t. 11: 2011, s. 171.

² Więcej na temat obu spotkań zob. tekst K. Koniecznej *Przegląd wybranych spotkań autorskich zorganizowanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w 2011 roku*.

w mieście. Mimo że zbiór reportaży *Gaumardżos. Opowieści z Gruzji* swoją oficjalną premierę miał następnego dnia, organizatorzy stanęli na wysokości zadania, umożliwiając chętnym wcześniejszy zakup książki. Ci, którzy nie kupili jej przed rozpoczęciem spotkania, chcąc się najpierw przekonać czy warto, musieli dyskretnie wymknąć się w trakcie prelekcji, istniała bowiem obawa, że stracą szansę na przedpremierowe jej nabycie i autografy autorów. Już od pierwszych minut było bowiem wiadomo, że Gruzja, jej kultura i mieszkańcy, są wielką pasją Mellerów. Zgromadzeni na spotkaniu amatorzy dobrej książki usłyszeli mnóstwo zabawnych anegdot z podróży, poznali niektóre gruzińskie zwyczaje (zabawa w dobrym towarzystwie, wielogodzinne biesiady i wznoszenie kwiecistych toastów), dowiedzieli się, że Gruzini reprezentują dość luźne podejście do punktualności i są najbardziej gościnnym narodem na świecie. Entuzjazm autorów udzielił się słuchaczom, którzy zadawali pytania o najwygodniejszy sposób podróży po Gruzji, stosunek autochtonów do turystów z Polski, a podróżnicze apetyty dodatkowo rozbudził pokaz prywatnych zdjęć Mellerów z wielokrotnych wypraw do Gruzji.

Również w maju rozpoczął się jeden z największych projektów promujących czytelnictwo wśród dzieci i młodzieży – koordynowany przez Książnicę Kopernikańską festiwal „Literatura na Kółkach”. Piąta, jubileuszowa edycja imprezy, podobnie jak cztery poprzednie, miała na celu zainteresowanie dzieci w wieku od 6 do 14 lat polską literaturą współczesną, wyrobienie wśród najmłodszych nawyku czytania i korzystania z bibliotek publicznych oraz stworzenie im możliwości uczestnictwa w wydarzeniu literackim. W trakcie przeprowadzonych w Filiach Książnicy osiemnastu spotkań z trzynastoma różnymi autorami udział w imprezach wzięło ponad dziewięćset młodych czytelników z Torunia. Dla wielu dzieci była to jedyna okazja by wzbogacić domowy księgozbiór lub zainicjować jego powstanie książką z autografem autora.

Ubiegłoroczny program festiwalu był atrakcyjny i różnorodny, lubiani przez najmłodszych czytelników autorzy wystąpili na urozmaiconych, dobrze przygotowanych spotkaniach autorskich, wzbogaconych o warsztaty plastyczne, gry i zagadki. Obok znanych twórców, którzy uczestniczyli już w poprzednich edycjach projektu, m.in. Michała Rusinka, Pawła Beręsewicza, Barbary Gawryluk, Agnieszki Frączek, Joanny Olech oraz niezawodnej Wandy Chotomskiej, tym razem Książnica gościła również Marcina Pałasza, autora popularnego cyklu *Opowieści z Krainy Potworów* (spotkał się z czytelnikami 12 maja w Filii nr 5), poetkę i pisarkę Natalię Usenko, autorkę kilkudziesięciu książek dla dzieci, m.in. *Kopniętego królestwa* (2011), *Bajek o smokach i rycerzach* (2001) i *Niesmacznika* (2007) – kulinarnego przewodnika po zniechęcających potrawach niejadków (gościła 27 czerwca w Filiach nr 8 i 10), oraz Rafała Witka, autora powieści *Julka Kulka, Fioletka i ja* (2010), wierszy i słuchowisk radiowych dla dzieci i młodzieży (spotkanie odbyło się 6 maja w Filii nr 4). Bardzo dużym zainteresowaniem cieszyło się spotkanie z Małgorzatą Strzałkowską, autorką ponad stu książek, których część znalazła się na Liście Skarbów Muzeum Książki Dziecięcej. Pisarka opowiadała licznie zgromadzonej w Filii nr 7 publiczności o sobie i swojej twórczości, tłumaczyła skąd się biorą rymy, odpowiadała na pytania najmłodszych czytelników (m.in. kto może zostać bohaterem książki), czytała fragmenty swoich utworów. Niekwestionowaną gwiazdą piątej edycji „Literatury na Kółkach” był Grzegorz Kasdepke, autor wielu bajek, baśni i opowiadań, twórca cyklu o detektywie Pozytywce. Spotkanie z nim odbyło się 31 maja w Filii nr 14 przy ulicy Łyskowskiego 29/35. Główne założenia i cele organizatorów zostały z pewnością osiągnięte, a marka projektu – ugruntowana. Należy mieć nadzieję, że te i kolejne spotkania autorskie przyczynią się do rozwoju kultury czytelniczej wśród najmłodszych i przyciągną rzesze potencjalnych moli książkowych.

Zgodnie z niechlubną polską tradycją w okresie letnio-wakacyjnym wszelkie przejawy promocji książek zamarły, a rynek ogarnął sezon ogórkowy. Pierwsze poruszenie nastąpiło wraz z końcem lata, by na początku jesieni osiągnąć apogeum w postaci trzech największych festiwali, odbywających się jednocześnie – WBP-KK już pod koniec września wystartowała z projektem 4 Pory Książki, w połowie października spotkaniem z Andrzejem Sapkowskim zainaugurowano Festiwal Gier i Fantastyki „Copernicon 2011”, a Dwór Artusa, po szesnastu latach obchodzenia święta książki w grudniu, podjął decyzję o przeniesieniu Toruńskiego Festiwalu Książki również na październik, wprowadzając popłoch wśród miłośników słowa pisanego, którzy w panice próbowali zgrać terminy wszystkich interesujących wieczorów autorskich – niestety nie zawsze było to możliwe. Ot, klęska urodzaju.

Ubiegłoroczny Festiwal 4 Pory Książki tradycyjnie już został podzielony na kilka bloków tematycznych. Tym razem autorzy spotkali się z czytelnikami w ramach Pory Prozy, Pory Feminizmu, Pory Wspomnień i Pory PopLit, zwanej także Festiwalem Literatury Popularnej, rokrocznie gromadzącym największe rzesze czytelników i uczestników, głównie dzięki interesującym gościom – przedstawicielom innych dziedzin kultury, którzy w ramach swojej bogatej działalności publicznej wydali wspomnienia, biografie lub kompilacje własnej twórczości. Nie inaczej było i tym razem. Festiwal zainaugurowało spotkanie z Janem Nowickim, które odbyło się 26 września w dużej sali budynku głównego Książnicy Kopernikańskiej. Aktor promował w Toruniu swój literacki portret *Jan Nowicki: Droga do domu* (2009) pióra Rafała Wojasińskiego, bawił publiczność anegdotami ze swojego życia, przytaczał zabawne historie związane z pracą zawodową, wracał wspomnieniami do dzieciństwa spędzonego w Kowalu niedaleko Włocławka. Kolejnego dnia chętni mogli się spotkać z Jackiem Fedorowiczem, satyrykiem, dziennikarzem, współautorem wielu audycji radiowych i telewizyjnych, który przy okazji propagowania swojej najnowszej książki *Ja jako wykopalisko* (2011) podzielił się ze słuchaczami ciekawymi dykteryjkami, prezentując znakomite poczucie humoru i imponując doskonałą pamięcią. Gospodarzem obu wieczorów autorskich był toruński dziennikarz Jarosław Jaworski.

Kolejna odsłona festiwalu, poświęcona literaturze zaangażowanej, rozpoczęta została 10 października spotkaniem z Kingą Dunin, publicystką i pisarką, autorką publikowanych do czerwca 2011 r. felietonów w „Wysokich Obcasach” (dodatku do sobotniego wydania „Gazety Wyborczej”). Wieczór autorski, luźno związany z promocją najnowszej książki Dunin pt. *Kochaj i rób* (wydawca, mimo wcześniejszych deklaracji, nie zdążył z wydaniem tytułu i uczestnicy spotkania musieli zadowolić się zapewnieniami, że jest na co czekać), prowadził pisarz i prozaik Ignacy Karpowicz, co zapewniło wysoki poziom dyskusji. Zebrani mieli okazję posłuchać rozmowy osób doskonale orientujących się w najnowszych zjawiskach w kulturze, naddających za głównym nurtem rozwoju, ale też swobodnie poruszających się po antymainstreamowych płaszczyznach zjawisk społecznych. Dunin sporo miejsca w swoich wypowiedziach poświęciła środowisku „Krytyki Politycznej”, z którym jest związana, i odpowiadała na liczne pytania czytelników (m.in. o socjologię medycyny i etykę seksualną), ośmielonych spokojną i wyważoną prezentacją jej własnych poglądów. W kolejnym dniu festiwalu zainteresowani spotkali się z Magdaleną Środą, filozofką, publicystką i działaczką społeczną, która od lat zajmuje się szeroko rozumianą problematyką kobiecą. Nic więc dziwnego, że licznie zgromadzona widownia zdominowana została przez panie, które z przyjemnością wysłuchały najświeższych komentarzy bohaterki wieczoru, dotyczących przeprowadzonych dwa dni wcześniej wyborów parlamentarnych, parytetów i sytuacji kobiet w sejmie. Prowadzący spotkanie toruński dziennikarz TVN 24 Tomasz Pasiut pytał m.in. o rolę

polskich kobiet w przestrzeni medialnej, polskie środowisko feministyczne oraz przeprowadzony i opracowany przez Aleksandrę Pawlicką wywiad-rzekę *Ta straszna Środa?* (2011). Spotkanie udało się znakomicie i udowodniło, że dobrze przygotowana impreza jest satysfakcjonująca zarówno dla autora, jak i czytelników.

Trzy tygodnie po zakończeniu Pory Feminizmu nadeszła kolej na trzecią część festiwalu, tym razem poświęconą prozie. Ze swoimi czytelnikami spotkali się Sylwia Chutnik (24 października) i Tomasz Piątek (25 października) – niestety jeden z wieczorów autorskich kolidował ze spotkaniem z wybitnym polskim prozaikiem Wiesławem Myśliwskim, co z pewnością niekorzystnie wpłynęło na liczbę słuchaczy. Natomiast ostatni z proponowanych przez organizatora bloków tematycznych – Pora Wspomnień – okazał się miłą, sentymentalną podróżą, w którą zabrał czytelników znany toruńskiej publiczności z poprzedniej edycji Pory PopLit Dariusz Michalski oraz współpracująca na co dzień ze stacją TVN dziennikarka Beata Tadła, autorka książek *Pokolenie '89, czyli Dzieci PRL-u w wolnej Polsce* (2009) i *Niedziela bez Teleranka* (2011). Spotkanie, współorganizowane przez toruńską Wyższą Szkołę Bankową, odbyło się 7 listopada i zgromadziło liczne zastępy studentów dziennikarstwa i kierunków pokrewnych. Słuchacze się nie zawiedli – obok promocji książek, będących zbiorem kilkudziesięciu rozmów z ludźmi, którzy w dorosłość weszli po 1989 r., a są znani z różnych sektorów kultury i rozrywki, dziennikarka sporo miejsca poświęciła wspomnieniom o początkach wolnych mediów w latach dziewięćdziesiątych oraz własnym spostrzeżeniom dotyczącym obecnej roli dziennikarstwa i rynku usług informacyjnych. Było też bardziej przyziemnie: można było poznać kilka ciekawostek technicznych, posłuchać o tremie przed występami na żywo i słynnych wpadkach na wizji (również bohaterki wieczoru). Tadła wielokrotnie podkreślała, że jej zawód wymaga wielostronnego przygotowania i pełni poważną funkcję społeczną, często jednak operowała ogólnikami ocierającymi się o frazesy i w imię lojalności wobec pracodawcy niestrudzenie odpychała zarzuty wysuwane pod adresem rodzimej stacji. Unikała też odpowiedzi na bezpośrednie pytania słuchaczy, np. o sympatie polityczne. Mimo że amatorzy plotek i zakulisowych newsów czuli się zawiedzeni, publiczność zgromadzona na wieczorze autorskim nie mogła odmówić dziennikarce uroku osobistego i umiejętności zjednywania sobie audytorium. Spotkanie trwało ponad dwie godziny, a jego gospodarzem był należący do „pokolenia '89” Jarosław Jaworski.

Festiwal 4 Pory Książki zakończył się 8 listopada, w jego ramach zorganizowano osiem spotkań autorskich z twórcami reprezentującymi rozmaite style, gatunki i estetyki literackie. Łącznie wzięło w nim udział około sześciuset osób – ta wysoka frekwencja dowodzi, że Festiwal stał się częścią kulturalnego pejzażu naszego miasta i marką rozpoznawalną przez bywalców tego typu imprez.

W dniach od 14 do 16 października odbywał się w Toruniu – już po raz drugi w tak atrakcyjnej i bogatej formie – Festiwal Gier i Fantastyki „Copernicon 2011”, który zgromadził w naszym mieście czołowych twórców polskiej literatury fantastycznej oraz ogromną rzeszę miłośników fantasy i science-fiction. Oprócz bogatej oferty spotkań autorskich i prelekcji przygotowanych przez pisarzy, uczestnikom proponowano udział w imprezach promujących fabularne gry terenowe, komputerowe, planszowe i karciane, a organizatorzy zadbali o dodatkowe atrakcje w postaci przedpremierowej sprzedaży książek (m. in. *Grillbar Galaktyka* Mai Lidii Kossakowskiej) oraz gali wręczenia nagrody literackiej Nautilus, która jest ukoronowaniem corocznego plebiscytu czytelników na najlepszy polski fantastyczny utwór literacki wydany w danym roku. Zwycięzcą w obu kategoriach – na opowiadanie i powieść – został Andrzej Pilipiuk, autor kilkudziesięciu powieści fantasy, w tym cykłów *Kroniki Jakuba Wędrowycza*, *Oko jelenia*, *Kuzyunki* i *Norweski dziennik*.

Jednak największym wydarzeniem festiwalu było spotkanie autorskie z Andrzejem Sapkowskim, czołowym pisarzem fantasy w Polsce oraz twórcą kultowej sagi o Wiedźminie. Gospodarzem imprezy był Tomasz Fenske, dziennikarz bydgoskiego oddziału Radia RMF FM, prywatnie miłośnik literatury science-fiction, a współorganizatorem WBP-KK, w której budynku zgromadziło się imponujące grono miłośników autora. Nie dla wszystkich zainteresowanych starczyło miejsc (również stojących) i spora grupa czytelników była zmuszona czekać w holu biblioteki, licząc na zdobycie autografu po zakończeniu oficjalnej części spotkania. Już pierwsze minuty wieczoru pokazały, że Sapkowski, zwany w kręgach fanów „AS-em”, jest wręcz stworzony do tego typu imprez – zaprezentował specyficzne, trochę rubaszne poczucie humoru, zarzucił słuchaczy anegdotami i opowieściami o środowisku pisarzy z kręgu fantastyki, konwentach, na które regularnie jeździ, nieudanych ekranizacjach swojej twórczości i udanej grze komputerowej, osadzonej w świecie jego autorstwa. Pisarz poczuł się na tyle pewnie, że na pytanie o krytykę swojej twórczości bez pardonu wyznał zdumionym słuchaczom, że nie przyjmuje jej do wiadomości, a opinie czytelników niewiele go obchodzą. To dość kontrowersyjne wyznanie zostało przyjęte chłodno. Natomiast czystą złośliwością, która na pewno nie zostanie tak szybko zapomniana przez uczestników wieczoru, była z rozmysłem wygłoszona uwaga, zdradzająca istotny fragment fabuły długo oczekiwanej i wówczas niedostępnej jeszcze w języku polskim piątej części cyklu *Pieśń Lodu i Ognia* autorstwa George’a R. R. Martina, rozchwytywanego i kultowego obecnie pisarza fantasy. Może głośna i uzasadniona manifestacja niezadowolenia publiczności powstrzyma w przyszłości Andrzeja Sapkowskiego przed takim mało eleganckim okazywaniem przejawów zazdrości.

Pozostałe spotkania autorskie odbyły się w murach II Liceum Ogólnokształcącego im. Królowej Jadwigi przy ulicy Kosynierów Kościuszkowskich 6, a ze swoimi czytelnikami spotkali się m.in. Anna Brzezińska, Jakub Ćwiek, Rafał Dębski, Jacek L. Komuda, Robert M. Wegner, Marek S. Huberath i Katarzyna Berenika Mischczuk. Uczestnicy festiwalu podkreślali wysoki poziom organizacyjny całego przedsięwzięcia i ambicje organizatorów, widoczna jest wola rozwijania konwentu i zapewnienia mu solidnego miejsca wśród polskich imprez tego typu (w kuluarach można było usłyszeć nazwisko Neila Gaimana jako gościa „Coperniconu 2012” – czas pokaże, czy uda się zrealizować to ambitne zamierzenie). Niewielkie zastrzeżenia można mieć jedynie do promocji, ale taka już pewnie uroda tego typu imprez tematycznych – organizatorzy wychodzą z założenia, że fani fantastyki poinformują się wzajemnie na forach hobbyistycznych i nie czują przymusu upowszechnienia festiwalu wśród mieszkańców Torunia i okolic. Należy mieć nadzieję, że rozpoczęta w ubiegłym roku współpraca z Książnicą Kopernikańską pozwoli w pełni wykorzystać potencjał festiwalu, gromadzącego w jednym miejscu najpopularniejszych pisarzy polskiego science-fiction i fantasy, i uczyni z bloku autorskiego jedno z najciekawszych wydarzeń kulturalnych naszego miasta.

Dwór Artusa należy do czołowych, obok WBP-KK, toruńskich instytucji organizujących spotkania z autorami. Oprócz jednorazowych imprez promujących czytelnictwo jest współgospodarzem (wraz z Urzędem Miasta Torunia) największego miejskiego wydarzenia popularyzującego literatów – Toruńskiego Festiwalu Książki, którego siedemnasta edycja trwała od 15 do 24 października. Organizatorzy zadbali o różnorodność programową, więc obok wystaw i warsztatów plastyczno-literackich odbył się także koncert z muzyką do wierszy znanych polskich poetów oraz happening uliczny dedykowany Sławomirowi Mroźkowi. Jak co roku atrakcyjnym dopełnieniem przedsięwzięcia były spotkania autorskie, na które zaproszono prozaików, reportażystów i poetę, zadbano tym samym o wszystkie grupy odbiorców słowa pisanego.

Jako pierwsze odbyło się spotkanie z Jackiem Hugo-Baderem, popularnym reportażystą i jednym z najlepszych autorów prozy podróżniczej, wielokrotnie nagradzanym za swoją twórczość i nominowanym do najbardziej prestiżowych nagród literackich w Polsce (m.in. Nagrody Nike w 2003 r. za reportaż *W rajskiej dolinie wśród zielska* i Nagrody Literackiej Gdynia w 2010 r. za *Białą gorączkę*). Wieczór autorski odbył się 17 października w Sali Wielkiej Dworu Artusa i zgromadził ogromną widownię, która i tym razem się nie zawiodła. Było ciekawie i efektywnie, autor okazał się interesującym człowiekiem z pasją, o której opowiadał przez prawie dwie godziny nie wywołując znużenia słuchaczy (Bader do tego stopnia zdominował uwagę i mikrofon, że prowadzący spotkanie redaktor Radosław Rzeszotek okazał się statystą, wtrącającym jedynie od czasu do czasu swoje spostrzeżenia). Opowieści krążyły głównie wokół ostatniej wyprawy dziennikarza na Kołymę, bohaterów reportażu spotkanych po drodze, sposobów pozyskiwania funduszy na kolejne wyjazdy i trudności, które zwykle spotyka się w podróży po Rosji. Autor mówił również o najnowszej książce, która w chwili spotkania znajdowała się w końcowej fazie opracowania, i radził się publiczności w kwestiach wyboru odpowiednio intrygującego tytułu. Po części oficjalnej wieczoru wszyscy chętni mogli otrzymać pamiątkowy autograf i chwilę pogawędzić z autorem – sprzyjał temu jego urok osobisty i łatwość nawiązywania nieskrępowanej relacji z rozmówcami.

Kolejny wieczór autorski odbył się 20 października, tym razem w nastrojowej kafeterii „Struna Światła”, a jego bohaterką była Małgorzata Szejnert, dziennikarka i pisarka, wieloletnia kierowniczka działu reportażu w „Gazecie Wyborczej”, która wychowała kilka pokoleń polskich reportażystów. Spotkanie było w całości poświęcone jej najnowszej książce *Dom zółwia: Zanzibar* (2011), a autorka tłumaczyła m.in., skąd u niej takie zainteresowanie trudnymi i mało znanymi zagadnieniami, czym kieruje się przy wyborze tematów książek, jak zbiera materiały i radzi sobie z obfitością faktów i gęszczem informacji. Towarzyszyło jej skupienie i żywe zainteresowanie, tym większy szok zafundował słuchaczom gospodarz wieczoru dr Rafał Moczkodan, który postanowił zakończyć spotkanie po 25 minutach od rozpoczęcia (zapewne po wyczerpaniu przygotowanych przez siebie pytań), uprawiając w skrajną konsternację autorkę i publiczność. Na szczęście jego brak takty szybko naprawili zgromadzeni w sali uczestnicy, zadając Małgorzacie Szejnert kilka pytań i przedłużając wieczór autorski do przyzwoitej godziny.

Kulminacją ubiegłorocznej edycji Toruńskiego Festiwalu Książki było bez wątpienia wręczenie 23 października Nagrody Miast Partnerskich Torunia i Getyngi im. s. B. Lindego znamienitym laureatom – wybitnej niemieckiej pisarce Hercie Müller i dwukrotnemu zdobywcy Nagrody Literackiej Nike Wiesławowi Myśliwskiemu. Tuż przed uroczystością odbyło się krótkie, dostępne dla wszystkich spotkanie z Laureatką Literackiej Nagrody Nobla z 2009 r., co było wydarzeniem lokalnym bez precedensu. Impreza rozpoczęła się o godzinie 10.30 krótką prezentacją sylwetki pisarki, następnie Herta Müller czytała po niemiecku fragment swojej powieści, aby publiczność mogła się osłuchać z literacką odmianą języka (na ekranie za jej plecami wyświetlał się ten sam tekst przetłumaczony na język polski). Tuż przed godziną 12.00 organizatorzy porwali autorkę na oficjalną galę wręczenia nagród, więc na pytania z sali zostało niewiele czasu, a na otrzymanie wymarzonego autografu nie przewidziano go wcale – udało się to zaledwie jednemu szczęśliwcowi, siedzącemu w pierwszym rzędzie. Cieszy, że Toruń, w którym nie odbywają się targi książki ani żadna międzynarodowa impreza promująca czytelnictwo, gościł tak świetną pisarkę, jednak nie można się oprzeć wrażeniu, że spotkanie było niedoinwestowane pod względem promocyjnym i organizacyjnym, głównie przez kiepskie warunki lokalowe – sala w Ratuszu Staromiejskim była mała i ciasna,

a miejsc zabrakło już na kilkadziesiąt minut przed rozpoczęciem spotkania. Z jednej strony szkoda, że Toruń nie wykorzystał tak świetnej szansy na promocję i wizyty tej nie przekuł w promujący miasto sukces, z drugiej – może lepiej, że Herta Müller nie zgromadziła na spotkaniu takich tłumów, na jakie zasługuje jej nazwisko i twórczość – słuchacze i tak nie zmieściliby się w sali, o zajęciu miejsc siedzących nie wspominając.

Spotkanie z drugim laureatem toruńsko-getyńskiej nagrody odbyło się 24 października w Dworze Artusa i było uroczystym zakończeniem ubiegłorocznej edycji Toruńskiego Festiwalu Książki. Wybitny prozaik Wiesław Myśliwski, autor cenionych powieści, z których najpopularniejsze to *Nagi sad* (1967), *Kamień na kamieniu* (1984) i *Widnokrąg* (1996), opowiadał słuchaczom o początkach swojej pracy w wydawnictwie, prestiżu nagród literackich (komplementował m.in. nagrodzoną trzy tygodnie wcześniej Literacką Nagrodą Nike powieść *Pióropusz* (2010) Mariana Pilota) i osobistym stosunku do własnych osiągnięć. Tłumaczył, dlaczego wydaje średnio jedną książkę na dziesięć lat i tworzy we własnym, nieśpiesznym tempie, a przy okazji zdradził kilka szczegółów dotyczących przedsięwzięcia, nad którym aktualnie pracuje. Wiele miejsca w dyskusji poświęcił *Traktatowi o łuskaniu fasoli* (2006), ku zadowoleniu słuchaczy, którzy w przeważającej części również pytali o tę powieść. Uczestnicy wieczoru autorskiego dowiedzieli się także, jak wygląda przeciętny dzień pisarza i czy w dobie laptopów Wiesław Myśliwski nadal pisze swoje powieści ołówkiem o stopniu twardości 3H – odpowiedź brzmiała „tak”.

Od kilku lat CKDA organizuje dla mieszkańców naszego miasta Międzynarodowy Festiwal Gwiazd Forte Piano, którego głównym celem jest prezentacja gwiazd muzyki klasycznej, artystów teatru i filmu oraz wybitnych postaci kultury i sztuki. Godną przedstawicielką literatów była w zeszłym roku Manuela Gretkowska, która spotkała się z czytelnikami 13 listopada w Dworze Artusa. Kontrowersyjna pisarka, autorka takich powieści jak *Tarot paryski* (1993), *Polka* (2001), *Europejka* (2004) i *Obywatelka* (2008), promowała w Toruniu swoją najnowszą powieść *Trans* (2011) oraz opowiadała, co sądzi o krytyce swojej twórczości i jak to jest być w Polsce pisarką skandalizującą. Prowadząca spotkanie redaktor Karina Obara pytała Gretkowską o dalsze losy założonej przez nią Partii Kobiet. Zapytana o powody wycofania się z polityki, pisarka odpowiedziała: „Nasz system demokratyczny, partyjny, jest bardzo dziwny. Proszę zobaczyć, jak trudno jest dziś wejść jakiejś nowej partii politycznej na scenę. By frakcja mogła kandydować do parlamentu, musi zebrać aż 100 tysięcy podpisów, a przy braku odpowiednich środków jest to wręcz niemożliwe. Palikot to inna sprawa, on jest milionerem, miał fundusze i polityczne zaplecze, by z tak imponującym wynikiem zadebiutować w sejmie. Mniejsze partie, typu Zieloni czy Partia Kobiet, musiały najpierw działać jako stowarzyszenia i inne organizacje, bo inaczej nie miałyby szans, by w ogóle zaistnieć”. Wachlarz poruszanych na spotkaniu tematów był bardzo szeroki, oprócz pisarstwa i polityki obie panie rozmawiały o inspirujących lekturach, rodzinie, macierzyństwie, feng-shui, życiu z dala od miejskiego zgiełku. Nie zabrakło też gorzkich spostrzeżeń na temat problemów społecznych – Gretkowska przefiltrowała polskie realia przez pryzmat wieloletniego pobytu w Szwecji i wnioski, które przedstawiła na spotkaniu nie brzmiały optymistycznie. Wieczór natomiast udał się znakomicie, zagrały wszystkie niezbędne ku temu czynniki – otwarta, bezpośrednia bohaterka wieczoru, kompetentna i przygotowana do swojej roli prowadząca oraz publiczność, wyjątkowo tego wieczoru aktywna i czynnie uczestnicząca w dialogu.

Ciesz się, że w dobie straszenia kryzysem, gdy dotacje na projekty kulturalne są ograniczane bądź zupełnie likwidowane, instytucje walczą o możliwość organizacji spotkań autorskich, zapewniając książkom należną promocję. Podobnie jak w po-

przednich latach, również w 2011 r. odbyło się w Toruniu ponad pięćdziesiąt spotkań autorskich, a frekwencja uczestników oraz zainteresowanie pisarzy, poetów i twórców pokazały, że jest to inicjatywa potrzebna obu stronom. Obiegowa opinia głosi, że gdy ceny rosną sprzedaż spada, na szczęście nie przekłada się to na ogólne zainteresowanie książką. Najlepszym tego przykładem jest życie kulturalne naszego miasta – w minionym roku w Toruniu kto czytać lubi, ten się nie nudził.

Kalendarium ważniejszych spotkań autorskich w Toruniu w 2011 roku

- 27 stycznia 2011: spotkanie z **Andą Rottenberg** promujące książkę *Proszę bardzo*, Filia nr 1 Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej (WBP-KK);
- 27 stycznia 2011: spotkanie ze **Sławomirem Drelichem** promujące książkę *Populistów ethos zmanipulowany*, Centrum Sztuki Współczesnej;
- 11 lutego 2011: spotkanie z **Rafałem Skoniecznym** promujące tomik poezji *Dziki strony* w ramach projektu Wolny Rynek Poetycki, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 17 lutego 2011: spotkanie autorskie z **Tadeuszem Słobodziankiem** promujące książkę *Nasza klasa*, Filia nr 1 WBP-KK;
- 10 marca 2011: spotkanie autorskie z prof. **Julianem Eugeniuszem Kulskim** promujące książkę *Dziedzictwo Orła Białego*, Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika;
- 17 marca 2011: spotkanie z **Jarosławem Kretem** promujące książkę *Moje Indie. Przygoda nie pyta o adres*, WBP-KK;
- 22 marca 2011: spotkanie z prof. **Piotrem Piotrowskim** promujące książkę *Agorafilia. Sztuka i demokracja w postkomunistycznej Europie*, Galeria Sztuki Wozownia;
- 7 kwietnia 2011: spotkanie autorskie z **Małgorzatą Gutowską-Adamczyk**, Filia nr 1 Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej;
- 5 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Natalią Usenko** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 12 WBP-KK;
- 6 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Rafałem Witkiem** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 4 WBP-KK;
- 9 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Andrzejem M. Grabowskim** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 6 WBP-KK;
- 10 maja 2011: spotkanie z **Agatą Tuszyńską** promujące książkę *Oskarżona: Wiera Gran* w ramach Tygodnia Bibliotek, Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika;
- 12 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Marcinem Pałaszem** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 5 WBP-KK;
- 14 maja 2011: spotkanie z **Martą Konarzewską i Piotrem Pacewiczem** promujące książkę *Zakazane miłości. Seksualność i inne tabu*, klubokawiarnia Kontrapunkt;
- 16 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Agnieszka Frączek** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 2 WBP-KK;
- 17 maja 2011: spotkanie z **Anną Dziewit-Meller i Marcinem Mellerem** promujące książkę *Gaumardżos! Opowieści z Gruzji*, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 19 maja 2011: spotkanie autorskie z **Ignacym Karpowiczem** promujące książkę *Balladyny i romanse*, Filia nr 1 WBP-KK;

- 20 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Barbarą Gawryluk** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 9 WBP-KK;
- 23 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Michałem Rusinkiem** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 1 WBP-KK;
- 31 maja 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Grzegorzem Kasdepke** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 14 WBP-KK;
- 31 maja 2011: spotkanie autorskie z **Markiem Krajewskim** promujące książkę *Liczby Charona*, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 6 czerwca 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Marcinem Brykczyńskim** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 11 WBP-KK;
- 10 czerwca 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Małgorzatą Strzałkowską** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 7 WBP-KK;
- 13 czerwca 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Pawłem Beřešewiczem** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filia nr 8 WBP-KK;
- 16 czerwca 2011: spotkanie z **Rafałem A. Ziemkiewiczem** promujące książkę *Zgred*, Filia nr 1 WBP-KK;
- 18 czerwca 2011: spotkanie autorskie dla dzieci i młodzieży z **Wandą Chotomską** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska;
- 27 czerwca 2011: spotkania autorskie dla dzieci i młodzieży z **Natalią Usenko** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filie nr 8 i 10 WBP-KK;
- 28 czerwca 2011: spotkania autorskie dla dzieci i młodzieży z **Agnieszka Frączek** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filie nr 4 i 7 WBP-KK;
- 29 czerwca 2011: spotkania autorskie dla dzieci i młodzieży z **Joanną Olech** w ramach projektu Literatura na Kółkach, Filie nr 12 i 16 WBP-KK;
- 1 lipca 2011: spotkanie z **Dariuszem Domagalskim**, Filia nr 1 WBP-KK;
- 26 września 2011: spotkanie z **Janem Nowickim** promujące książkę *Droga do domu* w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, WBP-KK;
- 27 września 2011: spotkanie z **Jackiem Fedorowiczem** promujące książkę *Ja jako wykopalisko* w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, WBP-KK;
- 10 października 2011: spotkanie autorskie z **Kingą Dunin** w ramach Festiwalu Cztery Pory Książki, WBP-KK;
- 11 października 2011: spotkanie z **Magdaleną Środą** promujące książkę *Ta straszna Środa* w ramach Festiwalu Cztery Pory Książki, WBP-KK;
- 14 października 2011: spotkanie autorskie z **Andrzejem Sapkowskim** w ramach projektu Dyskusyjne Kluby Książki, WBP-KK;
- 14–16 października 2011: spotkania autorskie w ramach Festiwalu Gier i Fantastyki „Copernicon 2011” z **Anną Brzezińską, Jarosławem Błotnym, Jakubem Cwiekiem, Rafałem Dębskim, Dariuszem Domagalskim, Markiem S. Huberathem, Witoldem Jabłońskim, Aleksandrą Janusz, Jackiem L. Komudą, Krzysztofem Milczarkiem, Katarzyną Bereniką Miszczuk, Andrzejem Pilipiukiem, Magdą Prus, Krzysztofem Piskorskim, Arturem Szejterem, Robertem M. Wegnerem, Marcinem Weńnickim, Mileną Wojtowicz**;
- 17 października 2011: spotkanie autorskie z **Jackiem Hugo-Baderem** w ramach XVII Toruńskiego Festiwalu Książki, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 18 października 2011: promocja *Księgi pamiątkowej 150-lecia Muzeum Okręgowego w Toruniu 1861–2011* w ramach XVII Toruńskiego Festiwalu Książki, Muzeum Okręgowe, Ratusz Staromiejski;

- 20 października 2011: spotkanie autorskie z **Małgorzatą Szejnert** promujące książkę *Dom żółwia: Zanzibar* w ramach XVII Toruńskiego Festiwalu Książki, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 21 października 2011: spotkanie autorskie z **o. Wacławem Oszajcą** w ramach XVII Toruńskiego Festiwalu Książki, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 23 października 2011: spotkanie autorskie z **Hertą Müller**, Laureatką Nagrody Miast Partnerskich Torunia i Getyngi im. s. B. Lindego w roku 2011, Muzeum Okręgowe, Ratusz Staromiejski;
- 24 października 2011: spotkanie autorskie z **Wiesławem Myśliwskim** w ramach XVII Toruńskiego Festiwalu Książki, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 24 października 2011: spotkanie z **Sylwią Chutnik** w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, WBP-KK;
- 25 października 2011: spotkanie z **Tomaszem Piątkiem** w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, WBP-KK;
- 7 listopada 2011: spotkanie z **Beata Tadelą** promujące książkę *Pokolenie '89, czyli dzieci PRL-u w wolnej Polsce* w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, Wyższa Szkoła Bankowa;
- 8 listopada 2011: spotkanie z **Dariuszem Michalskim** promujące książkę *Kalina Jędrusik* w ramach Festiwalu „4 Pory Książki”, WBP-KK;
- 8 listopada 2011: spotkanie autorskie z **Agatą Krzyżanowską**, Filia nr 14 WBP-KK;
- 13 listopada 2011: spotkanie autorskie z **Manuelą Gretkowską** w ramach Międzynarodowego Festiwalu Gwiazd Forte Piano, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 22 listopada 2011: spotkanie autorskie z niemiecką poetką **Marlen Pelny**, Katedra Filologii Germańskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Collegium Humanisticum;
- 12 grudnia 2011: promocja tomiku poetyckiego **Mariusza Olbromskiego** *Symfonia lwowska* w ramach poetycko-muzycznego spotkania „Literackie Ścieżki Pamięci”, Centrum Kultury Dwór Artusa;
- 13 grudnia 2011: spotkanie autorskie z **Marią Czubaszek** promujące książkę *Każdy szczyt ma swój Czubaszek* w ramach projektu Dyskusyjne Kluby Książki, WBP-KK.

Instrukcja dotycząca przygotowania tekstów do czasopisma „Folia Toruniensia”

1. Teksty powinny zostać dostarczone do redakcji w formacie: .odt, .sxd, .rtf lub .doc.
2. Redakcja przyjmuje propozycje artykułów o objętości nieprzekraczającej 1 arkusza autorskiego (40 tys. znaków ze spacjami i przypisami). Do artykułu powinno zostać dołączone streszczenie w języku polskim o objętości około 1–2 tys. znaków.
3. Redakcja informuje, że „ghostwriting” i „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej i wszystkie ich wykryte przypadki będą demaskowane (powiadomienie odpowiednich podmiotów: instytucji zatrudniających autorów, towarzystw naukowych, stowarzyszeń zraszających edytorów, itp.).
4. Ze względów technicznych nie zamieszcza się ilustracji kolorowych, a czarno-białe w wyjątkowych, tylko uzasadnionych merytorycznie przypadkach.
5. Formatowanie:
  - Na samej górze, z prawej strony powinno znaleźć się imię i nazwisko, bez dodatkowych informacji według zasad: czcionka: Times New Roman; wielkość czcionki: 12; odstępy: 1,5; wyrównanie: z lewej (wyjątek stanowią recenzje i sprawozdania, gdzie imię i nazwisko autora umieszcza się na końcu tekstu z prawej strony, czcionką pochyłą).
  - Poniżej należy umieścić tytuł według zasad: czcionka: Times New Roman; wielkość czcionki: 12; pogrubienie; odstępy: 1,5; marginesy: 2,5 cm; wyrównanie: z lewej.
  - Tekst: czcionka: Times New Roman; wielkość czcionki: 12; odstępy: 1,5; wcięcie akapitowe: 1,5 cm; marginesy: 2,5 cm; wyrównanie: obustronne.
  - Przypisy: czcionka: Times New Roman; wielkość czcionki: 10; odstępy: 1; marginesy: 2,5 cm; wyrównanie: obustronne.
6. W przypadku recenzji, w nagłówku podajemy, po kolei: imię i nazwisko autora publikacji, jej pełny tytuł (w przypadku pracy wielotomowej również ilość tomów), nazwę wydawnictwa (w przypadku kolejnego wydania jego numer), dalej miejsce i rok wydania, ilość stron oraz numer ISBN.
7. Tytuły prac opublikowanych w tekście i w przypisach piszemy czcionką pochyłą.
8. Tytuły czasopism i nazwy instytucji w tekście zaznaczamy za pomocą cudzysłowu.
9. Często cytowane nazwy instytucji, czasopism lub edycji źródłowych powinno się, po ich pierwszym zastosowaniu, skracać.
10. Wszelkiego rodzaju cytaty, tak w tekście jak i w przypisach, zaznaczamy za pomocą cudzysłowu.
11. Daty w tekście i przypisach zapisujemy według zasady: datę dzienną cyfrowo, miesiąc słownie i rok cyfrowo (cyframi arabskimi). Natomiast w przypadku dat w przypisach wszystko zapisujemy cyfrowo (dzień i rok cyframi arabskimi, a miesiąc rzymskimi).
12. Cytując w przypisie monografię postępujemy według zasady: pierwsza litera imienia zakończona kropką i pełne nazwisko, następnie pełny tytuł i na końcu miejsce i wydania rok.

T. Suleja, *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, Wrocław 1995, s. 13.

Cytując ponownie tę samą monografię używamy zamiast tytułu skrótu op. cit. Przy cytowaniu pozycji z poprzedniego przypisu stosujemy skrót ibidem. Jeśli po tym zapisie występuje następna praca tego samego autora, to piszemy idem lub eadem.
13. Cytując w przypisach prace zbiorowe lub wydawnictwa źródłowe, pomiędzy tytułem artykułu/rozdziału/źródła a tomu piszemy po przecinku [w:]. Nazwisko redaktora podajemy nieodmienne poprzedzone skrótem red. (hrsg. von) i pierwszą literą imienia lub imion.

B. Rok, *Opis podróży Wacława Sierakowskiego (1641–1806) po Europie w latach 1763–1769*, [w:] *Z badań nad Rzeczpospolitą w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, Wrocław 2001, s. 133–134.

T. Wilhelmi, *Sebastian Brant. Zum Leben und Werk Sebastian Brants*, [w:] *Forschungsbeiträge zu seinem Leben, zum „Narrenschiff“ und zum übrigen Werk*, hrsg. von t. Wilhelmi, Basel 2002, s. 7–35.

14. Cytując w przypisie artykuł z czasopisma naukowego piszemy tytuł czasopisma prostą czcionką, bez cudzysłowu, po przecinku podajemy jego tom/rocznik, a po dwukropku rok odpowiedni rok (gdy istnieje jeszcze podział na zeszyty i numery, podajemy ich numer).
S. Józwiak, *Zmiany w sposobie funkcjonowania administracji terytorialnej w ziemi chełmińskiej pod panowaniem zakonu krzyżackiego w latach 1410–1422*, *Zapiski Historyczne*, t. 67: 2002, z. 3–4, s. 65 i n.
15. W przypadku cytowania artykułów z czasopism niebędących naukowymi, po tytule podajemy rok, a po przecinku odpowiedni numer.
K. Piekarski, *o kagańcu oświaty wczoraj i dziś. Dyskutujemy nad projektem Konstytucji*, *Gazeta Toruńska* (dalej: GT), 1952, nr 74, s. 3.
Z chwili, GT, 1898, nr 58, s. 1.
16. Cytując w przypisie publikowane źródło postępujemy według wymienionych wyżej zasad, dodając skrócone imię i nazwisko osoby, która źródło/źródła zebrała przetłumaczyła, opracowała, napisała wstęp i wydała lub redagowała wykonanie tych czynności.
O życiu i twórczości Hieronima Derdowskiego (1852–1902), zebrał, oprac. i wstęp J. Borzyszkowski, Gdańsk 2004.
S. Poniatowski, *Pamiętniki*, tłum. i oprac. W. Konopczyński i S. Ptaszycki, t. 1, cz. 1, Warszawa 1915, s. 40–41.
J. Ossoliński, *Pamiętnik (1595–1621)*, opr. J. Kolasa i J. Maciszewski, Wrocław 2004, s. 30.
Pamiętnik p. Macieja Czyngenberk Orłowskiego o własnej rodzinie i rodach powinowatych (1604–1606), wyd. W. Kętrzyński, *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, R. 13: 1906, s. 3.
Das grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens, hrsg. von W. Ziesmer, Danzig 1916.
Aktenstücke zur Geschichte der Noldeschen Händel in Kurland zu Anfang des siebzehnten Jahrhunderts, bearb. von C. E. Napiersky, [w:] *Monumenta Livoniae Antiquae*, Bd. 2, hrsg. von J. F. Recke, Leipzig 1839, s. 1–238.
17. Cytując w przypisie niepublikowane źródło podajemy najpierw jego lokalizację, czyli miejsce gdzie jest przechowywane i dostępne, a po przecinku numer katalogowy/sygnaturę.
Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCz), rkps 968, J. M. Ossoliński do t. Czackiego 23 IV 1798 r. z Wiednia.
18. Cytując w przypisie tekst pochodzący z internetu postępujemy analogicznie do tradycyjnych publikacji, z tą tylko różnicą, iż zaznaczamy to jako [online] oraz podajemy dodatkowo datę dostępu i jego adres w sieci.
J. Turowska, *Biblioteki wyższych szkół niepublicznych Trójmiasta*, *Biuletyn EBIB* [online], 2006, nr 11 (81) [dostęp 10 III 2008]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/81/turowska.php>.
Użyteczność (ang. *usability, web-usability*), [w:] *Wikipedia. Wolna encyklopedia* [online], [dostęp 10 III 2008]. Dostępny w World Wide Web: [http://pl.wikipedia.org/wiki/U%C5%BCyteczno%C5%9B%C4%87_\(web-usability\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/U%C5%BCyteczno%C5%9B%C4%87_(web-usability)).
19. Tak w tekście jak i w przypisach powinno używać się ogólnie znanych i przyjętych skrótów: bearbeiten von – bearb. von, Bund – Bd., Heft – H., herausgegeben von – hrsg. von, Jahrgang – Jg., numer – nr, opracowanie – oprac., porównaj – por., redakcja – red., rękopis – rkps., Rocznik – R., rok, roku – r., tłumaczenie – tłum., tom – t., volumin – vol., wiek, wieku – w., wydanie – wyd., zebranie – zebrał, zeszyt – z., zobacz – zob, itd.